મણી અને મેના.

અત્યુત્તમ નૉવેલ.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર.

બુકસેલર મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે.

ત્રણ દરવાજા—અમદાવાદ.

આવૃત્તિ ૧લી પ્રત ૨૦૦૦

અમદાવાદ.

ધી ડાયમન્ડ જ્યુબિલી પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં

પરીખ દેવીદાસ છગનલાલે છાપી.

સને ૧૯૧૨—સંવત ૧૯૬૮.

કીંમત રૂ. ૦—૪—૦

મણી અને મેના.

અત્યુત્તમ નૉવૅલ.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર,

બુકસેલર મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે.

ત્રણ દરવાજા—અમદાવાદ.

સુધારા વધારા વગરની

આવૃત્તિ ચોથી   પ્રત ૨૦૦૦

અમદાવાદ.

ધી ડાયમંડ જ્યુબિલી પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં

પરીખ દેવીદાસ છગનલાલે છાપી.

સને ૧૯૧૨—સંવત ૧૯૬૮.

કીંમત રૂ. ૦—૪—૦

પ્રસ્તાવના.

પ્રીય વાંચક વૃન્દ ! સુંદર અને રસીક નૉવેલનો પછીનો બાકીનો ભાગ આ નૉવેલમાં પુરો થાય છે. આમાં સાચા માણુસને દ્રઢ મનથી ચાલતાં આખરે તેને કેવું માન અને કેવી આબરૂ અને કેવા પૈસા પોતાની પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે મળે છે. વળી મેનાએ પોતાના મનથી જક પકડી રાખી તો તેની ધારણા પ્રમાણે હજારો નુકશાન થયા છતાં પોતાની મનોકામના પ્રભુએ કેવી પુરી પાડી ? અને આ પ્રમાણે દ્રઢ મનથીજ સુખ પ્રાપ્ત થયું. અને ખરાબ સોબતવાળા માણુસોના ખરાબ આચરણથી મણીને ગુણકાને ત્યાં વેચી, છતાં કામાન્ધ માણુસેજ તેને પોતામાં હુશીયારી અને ચાલાકી હતી તો સાહાય કરી અને તેના તેજ માણુસે તેને પોતાને ત્યાં આવી મુકી ગયો. તેમજ રસીકને સારી પદવી મળ્યા છતાં પાછળથી લાંચખોરીઆ માણુસોની સોબતથી અને તેઓની અસરથી તે લાંચ ખાતાં શીખ્યો અને છેવટ સરકારે તેને બરતરફ કર્યો અને સર્વ માલમતા લુંટી લઇ કાઢી મુકયો. માટે સર્વ બંધુઓએ ટેકથી અને પ્રમાણીકપણેથી ચાલવું કે જેથી સુંદર, મેના, અને મણીની માફક આપણે સારૂં પરિણામ આવે જેથી સારાસાર ગ્રહણ કરી લેઇ જેમ મકોડાઓ માણુસને ચટકો ભરે અને પ્રાણ જતાં સુધી પણ છોડતા નથી તેમ સારો બોધ ગ્રહણ કરવો કે જેને મરતાં સુધી પણ છોડવો નહીં અને ખરાબ બોધ ઉપર બીલકુલ ધ્યાન આપવું નહી, તેવી મારી વીનંતી છે અને તે પ્રમાણે ચાલી સેવકને આભારી કરશો તથા વાંચ્યા પછી વાંચક વૃન્દને યોગ્ય લાગે તેવા સરટીફીકેટો નીચેને સરનામે આ દાસને મોકલાવી આપશોજી. એજ.

દાસનોદાસ,
ગોવિંદલાલ બાલાભાઈ ચોકશી.
ઢાળની પોળ-જગાભાઈની પોળ.
અમદાવાદ.

મણી અને મેના.

પ્રકરણ ૧ લું.

રસીકલાલનો પ્રદેશ.

રસીક પોતાને ઘેરથી નીકળી રૈલવેની મેલ ગાડીમાં બેસી થોડા દીવસમાં સુંદરલાલ જે ગામ રહેતો હતો તેજ ગામ આવી પહોંચ્યો. રસિક બીચારો પરણેલો નહોતો, પરંતુ આ વખતે તેની ઉમર લગભગ ચૌદ વરસની થઈ હતી, તે બીચારો બળતા દવમાંથી (ઘર આગળથી નીકળી) ચંદ્રપુર આવ્યો. તે વખતે તેની પાસે સીલીકમાં ફક્ત પચીસ રૂપીયા હતા. પરંતુ રસિકને કપડાં પેહેરવાનો શોખ અસલથી વધારે હતો તેથી તે વખતે કપડાં ઠાઠમાઠથી પહેરતો હતો. તેને દરરોજ એક વખત ચંદ્રપુર નગરના બજારમાં થઇ જવાનો નીયમ હતો. તેની ચાલ અને રોફ એવો સરસ હતો કે આખા શેહેરના લોકો તેને જોઇ દંગ થઈ જતા હતા. શેહેરના લોકો માંહોમાંહે એમ વીચાર કરતા હતા કે આ નવો પુરૂષ કોણ હશે તથા ક્યાંનો હશે? એવી એવી રીતના દરેક માણસોના મનમાં તેને માટેના જુદા જુદા વીચાર થતા હતા. દરરોજ રસીક તે રસ્તે થઇ ફરવા જતો હતો. તે રસ્તે એક મોટી હવેલી હતી. તે હવેલીની બારી ઉપર એક છોકરી ખાસ રસીકને જોવાની ખાતર દરરોજ બેસી રહેતી હતી. રસીકને આ છોકરી વીષેનું બીલકુલ ભાન નહોતું, દરરોજ સવારમાં પોતે સીધે રસ્તે ચાલતો નદી કીનારે બાગમાં જઇ હવા ખાવા બેસતો હતો. આ પ્રમાણે લગભગ એક માસ સુધી આ રસ્તે થઇ હમેશના ટાઇમ પ્રમાણે જતો, અને બાગમાં હવા ખાવા ફક્ત એક કલાક બેસતો. રસીકને જોઇ હવેલીની બારીએ બેઠેલી છોકરી હરરોજ નવી નવી જાતના ફુલોના કીમતી ગોટા તે યુવાનના ઉપર નાખતી હતી, પરંતુ તે યુવાનને તે ગોટા બીલકુલ અથડાતો નહોતો. તે પ્રમાણે તે છોકરીએ લગભગ એક માસ સુધી જતાં આવતાં બે વખત ફુલોના ગોટા નાંખ્યા કરતી હતી. પરંતુ રસીકને તો આ વાત બીલકુલ ધ્યાનપરજ નહોતી. છેવટે છોકરીએ પોતાના મનમાં વીચાર કર્યો કે મારા હંમેશના નાંખેલા ગોટાઓ વ્યર્થ જાય છે, અને આ માણસ તો બીલકુલ તે તરફ ધ્યાન આપતો નથી. માટે આ કોઇ સાધારણ માણસ

જણાતો નથી પણ કોઇ ખાનદાનનો છોકરો જણાય છે ત્યારે તેને કેવી રીતે મળવું, અને કેવી રીતે વાત કરવી? પરંતુ તેને એક વિચાર સુઝી આવ્યો કે તે જ્યારે જાય ત્યારે તેમના ઉપર ગોટા નાંખી તેમની પાછળ પાછળ જઇ તે ક્યાં જાય છે, તે મારે એક વખત જોવું જોઇએ. એ પ્રમાણે પોતાના મન સાથે દૃઢ વીચાર કરી લાગલાગટ રસીક પાછળ એક અઠવાડીયું ગઇ. રસીક પણ હરરોજ પગે ચાલતો જતો હતો, અને આ છોકરી પણ પગે ચાલતીજ જતી હતી.

એક દીવસના સમાજોગે એવો બનાવ બન્યો કે રસીક બાગમાં ફરવા ગયો, ત્યારે આ છોકરી બાગના ઝાંપા પાસે ઉભી રહીને પોતાના મનમાં વીચાર ગોઠવવા લાગી કે તે બાગમાંથી નીકળવા જાય કે તુરતજ તેમને જાણી જોઇ આડુ મોંહો કરી અથડાવું એટલે તેમની સાથે મારે વાતનો પ્રસંગ બરાબર મળશે, અથવા ક્યાં રહે છે, શું કરે છે, તે જણાઈ આવશે. તેથી પોતે મોં ઠાવકુ રાખી બાગના ઝાંપા પાસે ઉભી રહી. રસીક તો કોઇના પણ સામું જોયા વીના એમને એમ ચાલવા માંડયું. આ વખતે રસીકે આ છોકરીને જોઇ નહોતી તેમ તેને કાંઇ જોવાનું પણ કારણ નહોતું, પરંતુ કોઇ સ્ત્રી છે તેમ તેણે જોયું હતું. તેના પહેરવેશ ઉપરથી તેમ પણ જાણ્યું હતું કે આ કોઈ તવંગરની પુત્રી છે. એમ તેને ખાત્રી થઈ હતી. રસીક બાગમાં રાબેતા મુજબ ફરી ચાલવા માંડયું. એટલે તેને આવતો જોઈ આ બાળા તેના સામું ટગર ટગર જોયા કરતી હતી. અને રાહ જોતી હતી કે ક્યારે તે મારી પાસે આવે ને હું તેને અથડાઊં? અત્યારે લાગ સારો છે તેમ કોઈ જોઈ શકે તેમ પણ નથી. રસીકને ઝાંપામાંથી દશ કદમ દુર આવતો જોઇ તેણે બાગ તરફ જવા માંડયું અને જાણી જોઈ તેને અથડાઈ, તેથી રસીકે આ બાળાને ધીરેથી કહ્યું કે કેમ આંખો પણ બીજે કાંઇ મુકીને ચાલો છો કે શું? તે સાંભળી છોકરી બોલી. મેહેરબાન! વીના કારણે અથડાયા જેથી મને વાગ્યું અને ઉલટા આમ કહો છો એ આપ જેવાને કહેવું ઘટીત નથી. એમ કહી રસીકને ઉલટો ભોંઠો પાડી દીધો, કે જેથી તે તેણીની પાસે માફી માગવા લાગ્યો. આ માફી માગવાથી તે બાળા બોલી કે એમાં તે શું થઇ ગયું કે માફી માગો છો, પરંતુ આજથી આપને કહું છું કે ચીત્ત ઠેકાણે રાખીને ચાલજો તો સારૂં છે, નહિ તો મારી માફક અથડાઇ કોઇને જમીન દોસ્ત કરી નાંખશો! માટે આપ જરા વીચાર કરી જોઇને ચાલો! વારૂ અથડાયા તેતો ઠીક, પરંતુ આપ ક્યા ગામના છો, આપ કયી ન્યાતી છો, અને આપ અહીં શા કામે આવ્યા છો? આ સવાલો સાંભળી રસીક બોલ્યો—કે તમારે

રસ્તે જનારને વળી એટલી બધી પુછપરછ કરવાનું કારણ શું છે? તમો મારા મુરબ્બી છો એટલે પુછવાની મારી ફરજ છે. હું તમારી સાથે ભુલથી અથડાયો છું જેથી મેં તમારી પાસે રીતસર માફી માગી છે. માટે તમો મારી સાથે વધારે વાત કરવાને તેમજ પુછવાને બીલકુલ હકદાર નથી. જેથી તમે તમારા રસ્તે ચાલ્યાં જાઓ. આ સાંભળી તે બાળા વિચાર કરવા લાગી કે સવાલના જવાબ તો બાજુપર રહ્યા. પરંતુ ઉલટા મને અડાવવા બેઠા છે, તેમજ રોફદાર અને હુશિઆર પણ તેવાજ છે માટે તેમને તો પ્રથમથીજ દાવપેચમાં લઇશ તો તે વાત કરશે, નહિ તો ચાલ્યા જશે; જેથી તે છોકરી બોલી કે મેહેરબાન! હું તો આપને સહેજે પુછું છું કે આપ કયાં રહો છો? તે સાંભળી રસીક બોલ્યો કે હું મણીપુર નગરમાં રહું છું. અહીં શા કામ સારૂ આવ્યા છો? ફક્ત હવા ખાવાની ખાતર. આપ કઇ ન્યાતીના છો? વૈશ્નવ વાણીયો છું. આપનું નામ શું? મારૂં નામ રસીકલાલ (વાહ નામ તો જેવું જોઇએ તેવુંજ છે.) મહેરબાન રસીકલાલ! આપ આ બાગમાં ઘણા વખતથી આવો છો તો આપે આશરે દોઢ માસથી મારો કોઇ ચોર જોયો છે? ચોર કેવો? એ ચોર એવો છે કે મારા પૈસા ખરચાવી, ફોકટ તસ્દી આપી જતો રહેનાર દેવાદારને જોયો? હું દેવાદારને કયાંથી જોઉં? તમારે મારી સાથે આટલી બધી વાત કરવાનું પ્રયોજન શું છે. મારો હમેશાંનો ટાઇમ થઇ જવા ઉપરાંત આશરે અડધો કલાક વધારે થયો છે માટે મને તાકીદથી જવા દો. મારો નકામો વખત ગાળતાં ના? તેના જવાબમાં તે છોકરીએ કહ્યું કે હું આપનો નકામો વખત ગાળવા માગતી નથી પરંતુ જો આપે મારો દેવાદાર જોયો હોય તો બતાવો! હું તો તમારા દેવાદારને જાણુતો પણ નથી તેમ મેં કોઇ દિવસ જોયો પણ નથી (આ બાબતનો મરમ કાંઇ પ્રેમનો માલુમ પડે છે માટે જોઇએ તો ખરા કેમ થાય છે) તેમ હું કાંઇ તમોને ઓળખતો પણ નથી. માટે મારી સાથે વધારે વિવેચન કર્યા વીના મને મેહેરબાનીની ખાતર રજા આપો એટલે સુખેથી ઘેર જાઉં. એ સાંભળી છોકરી બોલી—ના કેમ કહો છો? તમોએ મારા દેવાદારને ખાસ જોયો છે તેમ તમેજ બગાડી મુક્યો છે માટે તેને હું તમારી પાસેથીજ લઇશ. વાહ! વાહ! શું તમે મને બનાવવા માગો છો? નાના, નહીં, નહીં, ખરૂંજ કહું છું, સોગન ખાઇને કહું છું, કે મારા દેવાદારને આપેજ પસાર કરી દીધો છે અને તે જરૂર આપજ પકડી આપશો. અરે! હું પણ સપત ખાઇને કહું છું કે હું તમારા દેવાદારને કે આ શહેરના કોઈ પણ

માણસને ઓળખતો નથી. શું આ તમે ખરૂંજ કહો છો? જો જો જુઠા પડતા નહીં હો! શી બાબત જુઠો પડું. શું હું ખોટું બોલું છું? હા હા સાડીસતર વાર ખોટું! ત્યારે તમે રીતસર ફરીઆદ માંડો, હું ત્યાં જે જાણતો હઇશ તે કહીશ. વારૂ આપ આ શહેરમાં કેટલા દીવસથી પધાર્યા છો? હું આશરે દોઢેક મહીનો થયાં આવ્યો છું ત્યારે આપ આ રસ્તા ઉપર ફક્ત આજેજ આવ્યા છો? નાજી દરરોજ સવાર સાંજ. ત્યારે આપ ફુલના ગોટા હરરોજ સવાર સાંજ દેખતા હતા? હા, હા. કહો તે કીયા રસ્તામાં દરરોજ પડયા રહેતા હતા? ચૌટાના. મેહેરબાન હું માળણ છુ ને મહારા ફુલના ગોટા તે શખસ આશરે ૧૮૦ બગાડી ગયો છે. તે શી રીતે બગડયા? વાહ! આપ જાણો છોને વળી પોતેજ તે માણસને કીંમત નહીં આપવાની સલાહ આપો છો અને પાછા અજાણ્યા થઇમને પુછો છો? જુઓ! નીશાની આપી એટલે આપેજ કબુલ કર્યા કે નહીં? કહો. હા મેં દેખ્યા હતા તે કેમ ના કહું, મને જુઠું બોલવાની મનાઇ છે, ત્યારે આપ મારા દેવાદારને પણ પુરી રીતે જાણો છો, તો કહો તે તમે દીઠો હતો? (રસીક પોતાના મનમાં વિચાર કરે છે કે દોઢેક માસ થયો પરંતુ મારે કોઇ પણ માણસની સાથે વાત સરખી કરવાનો પણ આ સ્ત્રી શિવાય બીજા સાથે પ્રસંગ પડયો નથી, છતાં આ સ્ત્રી મને કહે છે કે મારા દેણદારને તમે નસાડી મુકયો છે, ત્યારે હવે તે કોણ હશે? મારા ગળે તો નહીં પડતી હોય, શું હશે? આ મરમની મને કાંઇ સમજણ પડતી નથી.) રસીક તેનો પ્રત્યુત્તર વાળી શકયો નહિ, એટલે છોકરી બોલી—કેમ રસીકલાલ વીચારમાં પ-ડયા દેખ્યો હોય તો બતાવો? તેમાં તમોને કાંઇ નુકશાન નથી. પણ શું દેખાડું, કાંઇ જાણતો નથીને, શું તમે મારા ગળે પડવા માગોછો? ના, ના, નહીં, નહીં. ફક્ત મારા દેવાદારને મને સોંપો, એટલે પછી બસ. શું હું દેવાદારને જાણું છું? હા, તમો જરૂર જાણો છો. માટે વચન આપો કે હું દેવાદારને જાણતો હઉં ને તમને ના સોંપું તો હું વચનનો જુઠો. એ પ્રમાણે વચન આપ્યા પછી મને જવા દેશો? હા! ત્યારે લ્યો આ મારો કોલ છે કે હું જાણતો હઉં ને તમોને તમારો દેવાદાર ન સોંપુ તો હું વચનનો જુઠો પડું. કહો હવે બસ છે? હા, હવે બસ છે. વારૂ રસીકલાલ! તમે દરરોજ કેટલા વાગે હવા ખાવા આવતા હતા? હું સવારમાં દરરોજ ૭ વાગે આવતો હતો. તેમજ સાંજે કયારે આવતા હતા? સાંજે સાત વાગે આવતો હતો. ત્યારે તમો હવા ખાઇ આવતી વખતે રસ્તામાં કેટલા ગોટા દેખતા હતા? સવારે એક અને સાંજે એક. ત્યારે તમે એ ગોટા કેટલા દુરથી જોતા હતા?

દુરથી જોઇ શકતો નહોતો, પરંતુ હું હવેલી આગળ આવીને ઉભો રહેતો તે વખતે સાંજ સવાર જતાં આવતાં ચારે વખત એક એક ગોટો આવી પડતો હતો. ત્યારે તમે દેવાદાર. હું દેવાદાર શાનો?! મેં કાંઈ તમારી પાસે ગોટા મંગાવ્યા હતા? તમે મંગાવ્યા નહોતા, પરંતુ તમોને પગે અથડાતા હતા, ત્યારે તમે તેનો ઉપયોગ કેમ ન કર્યો? માટે તમેજ મારા દેવાદાર છો. વાહ! પણ વગર મંગાવે દેવાર! આ તો ઉલટો અન્યાય થાય છે. વારૂ! આમાં અન્યાય કઇ બાબતનો થાય છે? આમાં અન્યાય છેજ નહીં. તમોને ઉપયોગ કરવા માટે ગોટા નાંખ્યા તો જેમના તેમ રહેવા દીધા, ને જમીનદોસ્ત કરી નાંખ્યા. માટે તમેજ મારા દેવાદાર છો? મને શું ખબર કે તમે મારે માટેજ નાંખ્યા હશે! મારે તમારે કાંઈ પીછાન નથી; છતાં રસ્તાની વચે મને કોણ વગર પૈસે ગોટા આપે? અને કદાચ આપવા હોય તો હાથોહાથ ના આપી જાય? કદાચ છાના આપવાના હોય તો શું દરરોજ? નહીં. ત્યારે શું? ના ઉપયોગ કરે તો દરરોજ! લ્યો ત્યારે મનની અંદર એમ છે તો કહો તમારા ગોટાની કીમત શું છે, લાવો ભરી આપું, તોતો જવા દેશો? હા ઘણી ખુશીથી! ભરી આપશો તો કેમ નહીં જવા દઉં? ભરી આપશો? જરૂર ભરી આપશો? વાહ! આમ કેમ બોલો છો, ભરી આપીશજ. વળી વચન આપ્યું છે તે કબુલ છે. કહો તમારા પૈસા શું થાય છે, તે ગણીને લઇ લો? અમારી કસુર આવી તે કબુલ કરીએ છીએ. જુઓ! તેની કીમત પુરી ભરી આપવી પડશે, પાછળથી ફરી નહીં જવાય? અરે! એવી તે શું કીમત છે કે મારાથી નહીં આપી શકાય, ને હું ફરી જઇશ! તમે મને વચન આપેલું છે એટલે મને જરા પણ ધાસ્તી નથી. આપના જેવા મરદ માણસનું વચન તો એકજ છે તેતો વચન આપ્યા પછી પોતાનું શીર જાય તોપણ ફરે નહીં. ત્યારે કહો તેની શું કીમત છે? આપો તો જુજ છે, નહીં તો ભારે શલ છે. તમો તમારા ખરા દીલથી કહો છો કે તેની કીમત આપીશ? હા, હા. મારા ખરા દીલથી કહું છું કે તેની કીમત પુરેપુરી આપીશ. ત્યારે તેની કીંમત આપો તમારો હાથ? વાહ! હાથ તે કીંમતમાં અપાતો હશે કે? હાથ શી રીતે આપું? આ તે તમે કીંમત લેવા બેઠાં છો કે મારી મશકરી કરવા બેઠા છો? વાહ! હજુ મશકરી ગણો છો કે? કીંમતમાં આપનો હાથ આપો, તો ૧૮૦ ગોટાની કીંમત તેની પહેલેથીજ મેં તેજ ધારી હતી. તો શું મારો હાથ શી રીતે લેશો? તમો કહો છો એ રીતે. આ તમારી મરમની બોલી મને તો બીલકુલ સમજાતી નથી, માટે કહો ચોખ્ખેચોખ્ખું કે તે શું કહો છો? ચો-

પ્ખુંજ કહેવડાવો છો તો આપણા બંનેનો સંબંધ ! વાહ ! આ પણ તમે ઠીક કહી દીધું ! ઠીક ઓઠવી દીધું ! તેની કીંમત તે તો ઘણી ભારે કહેવાય ? મારે તમારી પાસે નોકરી કરવી પડે ? ! ના પ્રાણનાથ ! એ શું બોલ્યા ! હું આપની પાસે નોકરી કરાવું ? આપનો હાથ મને સોંપો કે હું આખી આપનીજ છું અને હુંજ આપના તાબામાં રહી નોકરી કરવાની, અને આપની સેવા હુંજ બજાવવાની, અને આપની દાસી હુંજ થવાની, અને આપની અર્ધાંગના પણ હુંજ થવાની ? ! માટે પ્રાણનાથ ! વીલંબ કર્યા વીના આપેલું વચન પાળો ? મેં તમોને આમ કરવાનું કયાં કહ્યું હતું ! મેં તો તમોને તેની કીમતના પૈસા આપવાનું કહ્યું હતું. હા ! પૈસા આપવાનું કહ્યું હોય તો યાદ કરો કે તે ભરી આપવાનું કે પૈસા આપવાના કહ્યા હતા ? શું ભરી આપવાનું તે આપ પૈસા માનો છો ? જો આપ એમ માનતા હો તો હું આપને ખુલ્લું પહેલેથીજ ના કહી દેત કે તેના પૈસા આપવા પડશે ? હું તો મારો દેવાદાર માણસ આખો માગતી હતી. માટે આપ મારી સાથે વચને બંધાયા છો; માટે આ વચન પાળ્યા વીના છુટકો નથી. માટે આપો હાથ અને ચાલો ? વારૂ ! હાથ આપ્યા પછી કયાં લઇ જશો ? લઇ જવાનું ઘેર, બીજે કયાં ? ઘેર કયાં ! કોને ઘેર ? ઘેર તે આ તમારી દાસીને ઘેર. તમે આ વીષે બંદોબસ્ત કર્યો છે ? આપને તે પુછવાનું શું કારણ છે ? પુછવાનું કોને છે ? આપણા શાસ્ત્રની રીત છે કે ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તવું. હા, તે તો ખરૂં ! પરંતુ તમે તો માળી છો એટલે આપણે કેમ સંબંધ બંધાય ? માળણ હોઉં કે કોલણ હોઉં પણ બંધાયા તે કાંઇ તમારાથી ના કહેવાશે ? સાડી સતરવાર ના કહેવાશે ! ત્યારે શું જાત મુકી વટલાઇ જઇશું ? ચાલો તમારો વિચાર મુકી દેવાનો છે ? કદાચ હું આપની ન્યાતની કન્યા હોઇશ તો ? તો મારે કબુલ છે; પરંતુ આપણે બંને એકજ ન્યાતના હોઇએ તો તમારે આ સંબંધ કબુલ ખરો કે ? હા. હા. એક ન્યાતના હોઇએ તો તો મારે કબુલ મંજુર છે. આટલી વાત થયા પછી રસિક તે સ્ત્રીની સાથે તેને ઘેર ચાલ્યો ગયો. પ્રીય વાંચકો ! આ સ્ત્રી કોણ હતી, તે આપ નહીં જાણતા હશો ? પરંતુ તે સ્ત્રી ચંદ્રનગરના દીવાનની પુત્રી હતી, તેનું નામ સ્વચ્છંદી હતી અને તેના બાપનું નામ પુરૂષોતમ હતું. આ સ્વચ્છંદી એટલી તો ભણેલી હતી કે વિલાયત સુધી પાસ થઇ આવેલી તેમજ વીશેષમાં સુધરેલી હતી. રસીક બચપણથીજ સુધરેલી ચાલનો હતો, એટલે બંનેનું જોડું પરમેશ્વરે બરાબર મેળવ્યું હતું. સ્વચ્છંદી પોતાના પીતા પાસે જઈ ઇચ્છાવર વરી આવ્યાની વાત જાહેર કરી, પોતાના પતીને

તેણીના બાપ પાસે લઈ ગઇ. સ્વચ્છંદીના બાપે રસીકને કેટલાક ઈંગ્રેજીમાં સ્વાલ જવાબ પુછ્યા; પરંતુ રસીકનું અંગ્રેજી નોલેજ સારૂં હોવાથી તે એકે સવાલમાં બંધાયો નહોતો, જેથી સ્વચ્છંદીનો પિતા સમજી ગયો કે રસીક મારી પુત્રીને લાયક યોગ્ય પતિ છે.

રસીક આ હકીકત બન્યા પછી બીચારો પોતાના મનમાં ઘણો ખુશ રહેતો હતો. પોતે નબળી સ્થાતીનો હતો તેથી સુખ માની સાસરામાં રહેવા માંડયું; પરંતુ સ્વચ્છંદીના ઘરનાં કોઇ પણ માણસ તેને એમ નહોતાં પારખી કાઢતાં કે તે ગરીબ સ્થીતીનો છે! તેવો તેનો ચેહેરો, તેવો તેનો પોશાક, તેમજ ચાલચલગત અને હુંશીઆરી પુર્ણ હતી તેથી તેને કોઇ વરતી કાઢતું નહોતું કે આ કેવી સ્થીતીનો માણસ હશે! સ્વચ્છંદી તેમજ રસીક બંને એકજ જોડીનાં હતાં તેથી તેનો બાપ હમેશાં તેઓના ઉપર ઘણો ખુશી રહેતો હતો. આ પ્રમાણે લગભગ રસીક ૭ માસ ત્યાં રહ્યો, પરંતુ પોતાનાં મા, ભાઇ, સઘળાં વીસરી ગયો હતો. ભોળા રસીકને પૈસાદાર સાસરૂં મળવાથી તેના ઉમંગમાં પોતે હમેશાં પ્રફુલીત રહેતો અને મોજ શોખમાં દીવસ ગુજારતો હતો.

પ્રકરણ ૨ જું.

દુઃખ પડયાથી માણેકબાઈનું શોકાતુર થવું.

માણેકબાઇ બીચારી ઘણી દુઃખી થઈ છે. બંને છોકરાઓ પરદેશ ગયા છે, તેથી ઘણો શોક કરે છે. અધુરામાં પુરૂં પોતાનો જમાઇ કેદમાં જવાથી મોટો ભારે ખેદ લાગતો હતો, અને પોતાને દળણાં દળીને પેટ ભરવું પડતું હતું. દુઃખ ઉપર દુઃખ અત્યંત આવ્યા કરે છે. ઘરમાં બીચારી એકલી તેને કોઇની સાથે વાત કરવાનો પણ વીસામો બીલકુલ નથી. કોની સાથે વાત કરે. દીકરી અઠવાડીયે કે પંદર દીવસે આવતી તેથી તેને પોતાનો દીવસ કાઢવાનો વીસામો બીલકુલ મળતો નહોતો. પોતાના ધણીના ગુજરી ગયા પછી તેણે બહાર નીકળવું બંધ કરી દીધું હતું. વળી પૈસાથી બીચારી છેક ખુવાર બની ગઇ હતી, તેથી તેને બીજા માણસો સાથે વાત કરવી પણ ગમતી નહોતી. માણેકબાઇ પોતાના મનમાં એમ સમજતી હતી, કે આ જીવતર એક નથી. તે આખો દીવસ પોતાના ઘરમાંજ રહેતી હતી. કોઇ કોઇ વખત માણેકબાઈના મનમાં જુના વીચારો આવી જતા હતા, કે સાહેબી હતી ત્યારે પણ હું જ ભોગવતી હતી અને હાલ

દળણું દળું છું તે પણ હુંજ દળું છું. બાગબગીચા, ઘર, બંગલા વીગેરેની કશી કમીના નહોતી, અને હાલ બાફુ ભરવાની પણ મારી શકતી નથી. પ્રભુ તારી ખુબીનો પાર નથી. તુ પળમાં રંકને રાય બનાવે છે અને પળમાં રાયને રંક બનાવે છે. તેમ તેં મને એક નિરાધારમાંની નિરાધાર બનાવી દીધી છે. વળી પૈસા નહીં તે તો ખેર! પરંતુ મારા દીકરાઓ પણ મારી પાસે નહીં. તેઓને પરદેશ શું થતું હશે, તે શું કરતા હશે? હાય પ્રભુ! મને ચારે બાજુથી દુઃખ, દુઃખ ને દુઃખ. પ્રભુ હવે તો સહાય કર!!!

માણેકબાઇ દરરોજ પથારીમાંથી સુતી ઉઠતી વખતે પરમેશ્વરનું ભજન કરતી ને દળણું દળી પોતાનું ગુજરાન ચલાવતી હતી. વળી છોકરાઓ પરદેશ ગયેલા હતા, તેથી તેને તે વીશેની પણ મોટી ચીંતા રહેતી હતી. કેટલોક વખત થઈ ગયા છતાં એકે છોકરાનો કાગળ નહોતો તેથી તેણી કાગળની પણ મોટી રાહ જોતી હતી અને દરરોજ ટપાલવાળો કાગળ વેહેંચવા આવે કે તરતજ તેને પોતાના કાગળ માટે પુછતી.

પ્રભુ! તારી મરજી એમજ હોય તો હું આપઘાત કરૂં. પ્રભુ! તેં અમને પહેલું સુખ દેખાડી પાછળથી અત્યંત દુઃખ દેવા માંડયું! પ્રભુ! તને સારૂં લાગ્યું, તે ખરૂં. મને કાંઇ સુઝતું નથી. પ્રભુ! તારી એકદમ મારા ઉપર કશી મરજી થઇ ગઇ? અમોએ એટલો તો તારો શો ગુનો કર્યો છે, કે અમોને છેક ભીખારી માફક બનાવી દીધાં છે, પ્રભુ! તેં તો ચારે બાજુથી દવ સળગાવી મને વચમાં ઉભી રાખી છે. પ્રભુ! જરા તો રેહેમ કર! પ્રભુ! બચ્ચાં ઉપર અત્યંત જુલમ ગુજારવાથી જરા પણ દયા નથી આવતી? પ્રભુ! આપ દયાળુ છો, આપ દયા નહીં કરો તો કોણ દયા કરશે? આ દુનીઆમાં મારે તમારા વીના બીજા કોઇનો આધાર નથી? પ્રભુ! આ દીવસો કેમ જશે. આવી આવી વીનંતી માણેકબાઇ પ્રભુને કરતી હતી. અને કરગરતી હતી. તેવામાં મણી પોતાને સાસરેથી પોતાની મા પાસે હરખાતી હરખાતી આવી. મણીને ખુશી જોઇ તેની મા ખુશ થઇ અને દુઃખની વાત એકદમ વીસરી ગઈ. મણી આવીને તેની માને કહેવા લાગી. માજી મારા પતી સરકારમાંથી છુટી ઘેર આવ્યા છે અને કોઇએ કાંઇ શીખામણ આપી હોય કે પછી પોતાની મેળે શરમના માર્યા થયું હોય કે કોણ જાણે શી રીતે, આખો દીવસ ઘરમાં બેશી રહે છે ને એક ગાયની માફક વરતી ઘરના સઘળા માણસોની સાથે સલાહ સંપથી ચાલે છે, ને મારી સાથે પણ હળીમળીને ચાલે છે. હવે તે બીજા દોસ્તદારની બીલકુલ દોસ્તી કરવા ના પાડે છે. માજી હવે તેમના મનને ઘણો

પસ્તાવો થાય છે કે મેં ખરાબ માણસોની દોસ્તી કરી હતી તે મોટી ભુલ કરી છે. એમ કહી પોતાના મનમાં ઘણો પ્રશ્ચાતાપ કરે છે અને આખો દીવસ ઘરમાં બેસી ફક્ત ચોપડીઓજ વાંચ્યા કરે છે. માજી હવે મને મારી સાસરી તરફનું બીલકુલ દુઃખ નથી, પરંતુ ભાઇઓની ફીકર દીલમાંથી બીલકુલ જતીજ નથી. ભાઇઓના ખુશી ખબર કયારે આવશે ? રસીક કયે ગામ હશે ? ભાઇ સુંદરનો તો કાગળ આવ્યો હતો ને તેણે તો લખ્યું હતું કે હું આફ્રીકા છું, પરંતુ રસીક તો ગયો છે ત્યારનો આજ લગભગ બે માસ થવા આવ્યા છતાં એક પણ કાગળ નથી. માજી તેનું શું થયું હશે ? તે શું કરતો હશે ? કયાં હશે ? તેની આપણને શું ખબર પડે. આ પ્રમાણે મણીના બોલ સાંભળી માણેકબાઇ બોલી–બેહેન, ભાઇ ઘણો હુંશીઆર છે, એનું ઠેકાણું પડશે એટલે તુરત કાગળ લખી જણાવશે, પરંતુ એકદમ પારકા પ્રદેશમાં પડવું મુશકેલ થઇ પડે માટે નોકરીએ લાગ્યા પછી જરૂર કાગળ લખશે. ઘણા દીવસ થયા ભાઇ સુંદરનો પણ કાગળ નથી, તેણે કેમ નહીં લખ્યો હોય ? તે શું કરતો હશે ? તેની આપણને શી ખબર પડે ? બેહેન મણી આ અઠવાડીયામાં ભાઇનો પત્ર ના આવે તો તેને ઠપકા સાથે લખીશું. બેહેન મારાથી હવે મેહેનત થતી નથી. વળી લેણદારો રૂપીઆની ઉઘરાણી આવ્યા કરે છે, પણ તેમને કયાંથી લાવીને આપું. માટે હવે તો ઇશ્વિર પાસે હું મોત માગું છું. મારી બેતાળીસ વર્ષની ઉમર થઇ ગઇ છે; છતાં દુઃખનો દરીઓ દુર જતો નથી, તારા બાપનું દેવું ત્રણ લાખનું હજુ બાકી છે. બહેન ખાવાનું પુરૂં થતું નથી તો લેણદારોને રૂપીયા કયે ઝાડેથી લાવીને આપવા ? કોઇના દુંકારા ખવાતા નથી, લેણદારો ન કહેવા જેવા શબ્દો કહી જાય છે. તે સર્વે સાંખવું પડે છે. બેહેન સુખ હવે નહીંજ આવે ? સારૂ નહિજ થાય ? આની આ સ્થીતી ગાળવી પડશે ? આવું તેની માનું બોલવું સાંભળી મણી બોલી–માજી ! આપણે કોનું બગાડયું છે તે સારૂં ન થાય. માજી હીંમત રાખો ! મને પણ મારી સાસરી તરફની ઘણી ફીકર હતી, પરંતુ તે તેં તારી નજરોનજર જોયું કે પ્રભુએ સુખનો દીવસ આપ્યો. તેમ માજી થોડા દીવસમાં સઘળું સારૂં થશે. એવી રીતે પોતાની માને સમજાવી ઘણી હીંમત આપતી હતી.

પ્રકરણ ૩ જું.

તારાને બીહું સ્વપ્નું.

સુંદરલાલની સ્ત્રી તારા તથા તેની સખી લલીતા પ્રેમચંદ શેઠના ઘરમાં એક ઓરડામાં બેસી તારા, લલીતાને પોતાના સુખ દુઃખની વાતો કરે છે. બેહેન લલીતા! મારૂં બહુ માઠું થયું છે. બેહેન ગઇ રાત્રે મને બહુ માઠું સ્વપ્નું આવ્યું હતું. જાણે મારા પતી પરદેશમાં છે. વળી તેમને બધા લોકો મારવા આવ્યા છે, જાણે તેમને મોટી ખાદ પડી છે, જાણે તેમના પૈસા કોઈ લુંટી ગયું છે, જાણે તે ભર મંદવાડમાં છે, બેહેન, જાણે તેમને સર્પ ડસ્યો, જાણે તેમની સારવાર કરનાર કોઇ નથી તેથી તે જાણે રસ્તામાં પડી રહ્યા છે? જાણે સીપાઈઓ તેમને પકડી ગયા છે, જાણે તેમના ઉપર મોટો ગુન્હો આવ્યો છે, જાણે તે કેદમાં પડ્યા છે, જાણે તે ગુજરી ગયા છે, જાણે તેમને અત્યંત દુઃખો પડયાં છે, બેહેન લલીતા! મારો જીવ હવે આ સ્વપ્નાથી હાથ રહેતો નથી, મને કંઈ કંઇ થઇ જાય છે. આ સ્વપ્નું આવ્યું છે ત્યારથી મારો જીવ તો ઉડી ગયો છે. બેહેન! હવે તે મને ક્યાં મળશે? હું શું કરૂં? તેમનું મ્હોં ક્યારે જોઇશ? બેહેન! તું ગમે તેમ કરીને મારા પતીને મેળવી આપ? બેહેન, મારા પતી નહીં મળે તો હું આ દેહમાંથી જીવ કાઢી નાખીશ. બેહેન, મારા પતી નહીં મળે તો મારે આ દુનીઆપર જીવી શું કામ છે? બેહેન, પતી વીના શું હું અહીં એકલી રહીશ? શું મારા પતીનો મારા ઉપરથી પ્રેમ જતો રહ્યો હશે? બેહેન, મારા પતી છેક નીર્દય બની ગયા હશે? બેહેન, શું તે મને છેક ભુલી ગયા હશે? બહેન, હજી મને તે મળ્યા નથી તોપણ તેમને મને મળવા ઇચ્છા નહીં થતી હોય? શું તેમણે બીજી સ્ત્રી કરી હશે? તે બીજીના પ્યારમાં પડી ગયા હશે? શું તે દેવાદાર થયા હશે, તેથી ગભરાઇ ગયા હશે? સ્વપ્નના પ્રમાણે સર્પ તો તેમને રખેને નહીં ડસ્યો હોય? બહેન! મને આ સ્વપ્નું આવ્યા પછીથી મને કંઇ કંઇ થઇ જાય છે. મારૂં ચિત્ત ઠેકાણે રહેતું નથી. બેહેન મને ચેન પડતું નથી. એમ વાતો કરતી કરતી પતીની ફીકરમાં ને ફીકરમાં તારા જમીન ઉપર પડી બેભાન થઈ જાય છે તેથી લલીતા તારાને ધીરજ આપે છે. બહેન સ્વપ્નાં કોઇ દીવસ સાચાં હોયજ નહીં. તું કેમ સુઈ રહી છે? તને શું થાય છે? એમ કહેતાની સાથે તારા આળસ મરડી બેઠી થઇ. બહેન મને ખરેખર સ્વપ્નું આવ્યું હતું એ સ્વપ્નુ ખરૂંજ હશે! મને કોઇ કોઇ વખત સ્વપ્નાં

આવે છે તે ખરાં પડે છે, માટે મને કંઇ કંઇ થઇ જાય છે. મારૂં મન ગભરાય છે. તેવા શબ્દો સાંભળી તેના પીતા કહેવા લાગ્યા—બેટા! શા કારણથી ગભરાય છે? તારાએ કહ્યું—પીતાજી ગઇ રાત્રે મને ઘણું માઠું સ્વપ્નુ આવ્યું હતું. જાણે મારા પતીને અત્યંત દુઃખ આવી પડયું છે. પીતાજી! આજથી મારે તેમને મળ્યા સિવાય અન્ન પણ લેવું હરામ છે. પીતાજી મારી છાતી ધડકે છે. પીતાજી મારે તો તેમને હાલને હાલ મળવા જવું છે. તેમને મળ્યા શીવાય મારાથી નહીં રહેવાય? જ્યારે હું તેમમે જોઇશ ત્યારે મારા મનને નીશ્ચય થશે, માટે મને ગમે તેમ કરી આફ્રીકા મોકલાવી આપો. પીતાજી હું તો ગયા વીના રહેનાર નથી. પીતાજી ગમે તે માણસને મારી સાથે મોકલી મને આફ્રીકા મોકલાવો. આ શબ્દો સાંભળી પ્રેમચંદ શેઠ બોલ્યા, બેટા એ તો તને ભણકારનું સ્વપ્ન છે. સ્વપ્ન કાંઈ સાચું હોતું નથી. બેટા! તું તારા મનમાંથી ખોટો વહેમ કાઢી નાંખ. તારા પતી સહીસલામત છે. સ્વપ્ન તો તદ્દન જુઠાંજ હોય છે. તેનો તને એક દાખલો આપું. બહેન! સ્વપ્નમાં આપણે રાત્રે જમીએ છીએ ને સવારમાં ઉઠી જોઇયે છીએ તો આપણું પેટ ભુખ્યું ને ભુખ્યુંજ હોય છે. માટે બહેન સ્વપ્નની વાત એવીજ સમજવી. માટે તારા મનનો વહેમ કાઢી નાંખ! તારા પતી વેહેપારના અર્થે ગયા છે. તે કાલે સવારે આવશે. જેથી બેટા તું નિશ્ચીંત રહે. તારા પતી તને થોડા દીવસમાં મળશે. તે સાંભળી તારા બોલી—પીતાજી! આપના મ્હોં આગળ હું વધારે વીવેચન શું કરૂં? પરંતુ પીતાજી આ ગરીબ ગાય જેવી દીકરીની ઉપર ઉપકાર કરી આફ્રીકા મોકલાવી આપો તો આપની પુત્રી હંમેશની સુખી થાય. પીતાજી મને આ શેહેર એક ઝેર સમાન લાગે છે. અને સર્વ કોઇ વસ્તુ અપ્રિય લાગે છે. તેમ સર્વ કંઈ બળતા દવ માફક લાગે છે. માટે પીતાજી આ વહાલી પુત્રી ઉપર દયા કરી એટલી તજવીજ કરી, મને તે તરફ પોહોંચડાવી આપો તો ઇશ્વર તમારૂં શ્રેય કરશે. તે સાંભળી પ્રેમચંદ શેઠ બોલ્યા—બેટા તારા પતીનો એકાદ કાગળ આવવા દે એટલે પછી હું તને એમની તરફ જવા સુખેથી રજા આપીશ. વહાલી પુત્રી! એક અઠવાડીયું સબુરી રાખ. જો તારા પતીનો તેટલા દીવસમાં કાગળ નહીં આવે તો હું તારી સાથે માણસ મોકલી જરૂર ત્યાં પહોંચતી કરીશ. એટલું કહી પ્રેમચંદ શેઠ બજાર તરફ ચાલ્યા ગયા. બાદ તારાની સખી લલીતા તારાની નણંદ મણીને બોલાવી લાવી. મણી આવી તારાને ધીમે સાદે કહેવા લાગી કે ભાભી કેમ ગાંડપણ કરો છો? શું કરવા આમ કરો છો? આ તમને સુલક્ષણાંને શોભે કે? ભાભી આવા

ઘેલછાઇના શબ્દો બોલો છો તે સારૂં દેખાય છે કે? માટે જરા શાન્તી રાખો, ધીરજ રાખો, એકદમ ઉતાવળાં કેમ બની જાઓ છો? જરા સમજ રાખો? તે દીવસે પણ તમે આમજ કરતાં હતાં, વારે ઘડીએ આમ કરો તો પછી લોકો તમને ગાંડાં કહેશે; માટે જરા કાંઇ સમજો. એક સ્વપ્નાની વાતથી આમ છેક ઘેલાં બની જાઓ છો? શું સ્વપ્નું તમને ખરૂં લાગે છે? ભાભી સ્વપ્નું તે ખરૂં હોય? જાવ, જાવ! એ સમજવું તદન ઉલટું છે. ભાભી તમે હાલ મારી સાથે ચાલો? આપણે બા પાસે જઇએ! આપણે જઇશું તો બા પણ ઘણાં ખુશી રહેશે, માટે ચાલો ભાભી. શું તમારા અને મારા દીલમાં નહીં થતું હોય કે મારા બંને ભાઇઓ પરદેશ છે. વળી મારા પીએરની સ્થીતી પણ તમે જાણો છો, તેમજ મારે સાસરે પણ મારે કેવું હતું ને છતાં મારા કરતાં તો તમને વધારે દુઃખ નથી ને? મારા પતી તો મને બાલકુલ બોલાવતાએ નહોતા ને વળી ખરાબ સોબતે એ ચઢી ગયા હતા, પરંતુ ભાભી મેં કેમ મનમાં ધીરજ રાખી હશે! ને વળી હાલ તે કેવા ઠેકાણે આવ્યા છે તે પણ તમે જાણો છો. તમારાથી કંઇ વાત અજાણી નથી. ભાભી એવા જુઠા સ્વપ્નાનો શોચ કરી બળી મરવું એ તદન તમારી મુર્ખાઇ છે. માટે તમે એ વાત પડતી મુકી મારી સાથે ચાલો? આપણે સાડીની કોર ભરીએ. જુઓ આ કોર નવી જાતની આવી છે. આપણે હવે મારી મા પાસેજ રહીશું, ભાઇનો પણ કાગળ થોડા દીવસમાં આવશે, મારા ભાઇ કાગળ લખ્યા વીના રહે તેવા નથી માટે મનમાં ધીરજ રાખો? ઇશ્વર સૌ સારૂ કરશે. ભાભી સબુરીનાં ફળ મીઠાં છે. અને ઉલટાં ઉતાવળાં થવાથી ભવી-ષ્યમાં હાનો પોહોંચવા વખત આવશે, માટે સબુરી રાખવી એજ મોટા માણસનું લક્ષણ છે. માટે એ સ્વપ્નની ગપસપ વાતો વીસારી ઇશ્વર ઉપર શ્રદ્ધા રાખો કે જેથી તમારૂં શ્રેય થાય. નણદી! મેં તેમને આજ઼ે ઘણા કાગળ લખ્યા હતા પણ ફક્ત તેમનો એકજ કાગળ આવ્યો હતો, તેમાં ગોર ગોર લખી ખોટા ખોટા દીલાસા આપે છે. ભાભી હવે છેવટે કહું છું કે મારા પતીનો કાગળ નહીં આવે તો તમારા પિતાજી જરૂર ત્યાં મોકલી આપશે માટે ચાલો. એમ કહી નણંદ ભોજાઇ તથા લલીતા ત્રણે માણેકબાઇ પાસે ગયાં.

પ્રકરણ ૪ થું.

મેનાનો સુંદરલાલપર જુઠો આરોપ.

સુંદરલાલ હંસરાજ શેઠને ત્યાં ઉમંગથી ઘણી સારી નોકરી બજાવે છે. પરંતુ હંસરાજ શેઠની પુત્રી તેના ઉપર આશક થએલી હોવાથી સુંદરલાલથી બીલકુલ દુર જતીજ નહોતી. તેથી સુંદરલાલ નોકરી છોડી દેવાનો વીચાર કરતો હતો. પરંતુ હંસરાજ શેઠ તેની પાસે ત્રણ લાખ રૂપીઆ માગતા હતા અને દર માસે વ્યાજ ચઢે તે તો જુદુ. આ કારણથી નોકરી છોડી દઇ રજા લેવાતી નહોતી. વળી જો આ વાત શેઠના મોઢે કહે તો શેઠનો ભારે ઠપકો તેમજ ભારે ભય લાગતો હતો. અને એમ દહેશત રહેતી હતી કે જો આ પ્રમાણે હતું તો તમે મને પહેલેથી કેમ નહી કહ્યું? તેટલા માટે તે છાનોમાનો બેશી રહેતો. વળી તેના મનનાં એવો વીચાર આવતો કે ગમે તે વેહેપાર કરી શેઠના રૂપીયા ચુકવી આપી અહીંથી નીકળું તો સારૂ કહેવાય. પરંતુ પૈસા વીના વહેપાર થાય કેમ? તેમજ નોકરી છોડી બીજે જવાય કેમ? આ વિચારમાં ને વીચારમાં બીચારો દરરોજ તે સુકાતો હતો. વળી પોતાના ઘર તરફની, ભાઇઓ તરફની તેમજ પોતાની બઇરી તરફની ભારે ચીંતા હતી. તેની લગભગ અઢાર વરસની ઉંમર થઈ હતી પણ સુખની એક પળ જોઇ નહોતી. અને ઉલટું દુઃખ ઉપર દુઃખ આવ્યાજ કરતુ હતું. જો છોકરી બાબતની વાત શેઠને કરે તો છોકરી તેને માટે જુઠું ભરવે ને શેઠ ઉલટા ગુસ્સે થાય, તેમજ મેનાની સાથે આડે માર્ગે ચાલે તો મોટો અપરાધ કહેવાય, માટે ન કરી વાત શેઠને કે ન કરી વાત શેઠાણીને! બીચારો મનમાં ને મનમાં મુઝાઇને બેસી રહ્યો. પરદેશમાં કમાવાની ખાતર આવ્યો પણ ઉલટું ચાર તરફનું દુઃખ આવ્યું. એક તો મોટું દુઃખ એ હતું કે શેઠના રૂપીઆ દેવા, બીજું દુઃખ એ કે ઘરના માણસોથી દુર, ત્રીજું દુઃખ એ કે ઘરના માણસોની ફીકર. અને ચોથું દુઃખ તો માત્ર આ છોકરી મેનાજ હતી. આ પ્રમાણે તે બાચારો વિશેશ ચીંતાને લીધે સુકાઇને સોટી માફક બની ગયો હતો.

એક દીવસ સુંદરલાલ શેઠના ઘરના ખાનગી ઓરડામાં બેઠો બેઠો નોવેલ વાંચતો હતો. તેવામાં મેના કોઇ ચીજ લવાનું બહાનું કાઢી સુંદરલાલનો ઓરડો ઉઘડાવી અંદર દાખલ થઇ. સુંદરલાલ તો કાંઈ કામ હોય તો બેહેન કહીનેજ બોલાવતો હતો. પરંતુ મેના તો તેને પ્રાણનાથ કે પ્યારા કહ્યા શીવાય બોલાવતી નહોતી. મેના ઓ-

રડામાં દાખલ થઈ અને સુંદરલાલને કહેવા લાગી કે સુંદરલાલ ! તમે મારી સાથે લગન કરો તો હું તમને મારા પીતાજીની આજ્ઞા અપાવું. પરંતુ સુંદરલાલે તો તેના બોલવા ઉપર બીલકુલ લક્ષ આપ્યું નહિ, અને પોતાની ચોપડી એક ચિત્તે વાંચતો હતો. પછી મેના લાચારીથી બોલી કે–પ્રાણનાથ ! હું આપને બે હાથ જોડીને વિનંતી કરૂં છું કે આપ મારી સાથે લગન કરો તો ઠીક, નહીં તો મારો દેહ તમારે માટે નાશ કરવો પડશે. માટે પ્રાણનાથ ! આ દાસીનું કહ્યું માની મારા કહ્યા પ્રમાણે વરતો. જો વરતશો તો મહાન સંપતીના માલીક થશો, અને નહીં વરતો તો ખરાબખસ્ત થશો. જેથી નમ્રતાઇથી કહું છું કે મારૂં કહ્યું માની આપેલું વચન પાળી આ દાસીને ગ્રહણ કરી લ્યો. આ શબ્દો સાંભળી છેવટે સુંદરલાલ ચોપડીમાંથી મોં કાઢી બોલ્યો કે બેહેન ! મારી એક પ્રતીજ્ઞા છે તે તમોને ખબર છે ? ના, મને તે ખબર નથી. તો મારી પ્રતીજ્ઞા એવી છે કે મારે લુણહરામી થવું ન જોઇએ, બીજું શાસ્ત્રના આધારે એક સ્ત્રી છતાં બીજી સ્ત્રી કરવી ન જોઇએ. માટે કાંતો ભીખ માગતો થઈ જાઉં અને કાંતો મરી જાઉં તોપણ મારૂં બોલેલું વચન મિથ્યા થાય નહીં, જેથી કંઈપણ રકઝક કર્યા વિના તેમજ બોલ્યા ચાલ્યા વિના આવ્યાં તેવાં પધારી જાઓ. આવું સુંદરલાલનું બોલવું સાંભળી મેના રીસ ચઢાવી બોલી કે સુંદરલાલ ! હું સતી છું, મેં તારે માટેજ જન્મ લીધો છે. હું મરીશ ને તને મારીશ. પણ તું યાદ રાખજે, કે હું ગમે તે યુકતી લઢાવીને તને નહીં છોડું. એટલું કહી મેના પોતાની માને ખોટું ભરમાવવા ચાલી ગઈ.

મેના પોતાની મા પાસે જઇને કહેવા લાગી કે–માતાજી ! આપણે ત્યાં જે પેલા સુંદરલાલ નોકરી કરે છે તે આપણા ઓરડામાં બેઠા બેઠા વાંચે છે, ત્યાં હું મારી એક ચોપડી લેવા ગઈ હતી ત્યારે તેમણે મને પોતાની પાસે જબરજસ્તીથી બોલાવી ઓરડો બંધ કરી દીધો, અને અંદર સપડાવી. એટલું કહી પાખંડ કરી પોતાની મા પાસે ધ્રુસકે ધ્રુસકે રોવા બેઠી. એટલે શેઠાણી તો બીચારી પોતાના મનમાં દીંગજ બની ગઇ કે આટલા દીવસ સુધીમાં સુંદરલાલે કોઇ દીવસ કાંઇ પણ ખોટું કામ કર્યું નથી અને આજેજ આ વાત બની એતો નવાઇ જેવું લાગે છે. સુંદરલાલ તેમ કરે તેવો માણસ નથી. પરંતુ કોણ જાણે બન્યું પણ હોય ! હાય લુચ્ચાએ આવું કામ કર્યું ? એમ કહી મેનાને કહેવા લાગી કે–બેટા ! તું શી રીતે નીકળી આવી ? પછી માજી મેં તેમને ખોટા ધોપો કરયો અને મારી હુશી-

આરી ચલાવી ચાલી આવી, માતાજી જો મેં તેમ ના કર્યું હોત તો તે લુચ્ચો મારી લાજ લીધા વીના રહેત નહીં, જેથી માતાજી તે આપણા ઘરમાં ન જોઇએ, તેથી તેમને રજા આપી દો, એમ કહી પાછી રડી પડે છે ને ડુસકે ડુસકાં ખાય છે. એટલે શેઠાણીએ તેને હીંમત આપી કહેવા લાગી કે, બેટા તારા પીતાજીને આ વાત કહી તેને આપણા ઘરમાંથી એકદમ કાઢી મુકીશું. એમ કહી શેઠાણીએ શેઠની પાસે જઇ મેનાની કહેલી સઘળી હકીકત કહી સંભળાવી તેથી ભોળો અને નીષ્કપટી શેઠ સુંદરલાલ ઉપર રાતો પીળો થઇ ગયો અને એકદમ સુંદરના ઓરડા પાસે આવ્યો અને અવાજ કાઢી ઓરડો ઉઘડાવ્યો તથા સુંદરલાલને કાંઇ પણ પુછયા ગાછયા શીવાય કહેવા લાગ્યો. સુંદરલાલ તમે એકદમ અત્યારે હાલને હાલ મારા ઘરમાંથી ચાલ્યા જાવ, મારે તમારૂં બીલકુલ કામ નથી. આ વાકયો સાંભળી સુંદરલાલ બોલ્યો—પીતાજી! આ પુત્રનો શો વાંક પડયો છે કે આટલા બધા ક્રોધાયમાન થઇ ગયા છો? એકાએક આવા વાકયો આપના મોહોમાંથી આજ કેમ નીકળે છે? આ સાંભળી શેઠ બોલ્યા—વાંક? વાંક તારો ઘણો છે. શું મારા મોઢેથી તે શબ્દો કઢાવવા માગે છે? તું નથી જાણતો કેમ? સુંદર બોલ્યો—નાજી હું બીલકુલ જાણતો નથી. તે સાંભળી શેઠ બોલ્યા—નથી જાણતો તે તો ઠીક છે સૌ આગળ જોઇ લેવાશે. માટે કહું છું કે આ મારાં છેલ્લાં વાકયો સાંભળી તું જેમનો તેમ ચાલ્યો જા? તે સાંભળી સુંદર બોલ્યો—પીતાજી! મારો શો ગુન્હો છે તેતો કહો? મને જરા સમજ તો પાડો? મને નીર્દોષને શા માટે આમ કરો છો? મને જવાને ના નથી, પરંતુ મને શા માટે રજા આપો છો તે તો કહો? મારે કહેવાનું કે સાંભળવાનું કાંઇ જોઇતું નથી, માટે તું મારો હુકમ માન્ય કરી એકદમ ચાલ્યો જા? હું આપને પીતા સમાન જાણું છું, હું આપનું બચ્ચું છું, હું આપને ત્યાં આટલા દીવસ રહ્યો પરંતુ કોઈ દીવસ મારી જરા પણ કસુર આવી નથી ને આજ મારી શી ભુલ થઇ છે. પીતાજી કહો—મારી શી ભુલ થઈ છે તે મને કહો કે હું આપની પાસે માફી માગું. લુચ્ચા! પાછો અજાણ્યો થઇ જાય છે, શું બીજા નથી સમજતા, તું એકલોજ સમજે છે. એમ કહી પોતાના રૂપીઆ સુંદરલાલ પર લેણા હતા તે રૂપીઆ લખાવી લેવા સારૂ પોતાના બીજા નોકરને સ્ટામ્પનો કાગળ લેવા મોકલ્યો એટલે સુંદરને ખાત્રી થઈ ગઈ કે મેનાએ ત્યાં ખોટું બીડાવ્યું લાગે છે. પણ ખેર! સાચને ન આવે આંચ. મને સાચાને શું થવાનું છે, મારે કયાં તેમના રૂપીયા નથી આપવા તે હું તેમને સ્ટાંપ ન લખી આપું?

પણ મને આ બીનવાંકે ગુન્હેગાર ઠરાવે છે તેજ માત્ર ખોટું છે પણ કાંઇ નહીં ! બીજે નોકરી કરીશ! મારી શુદ્ધ દાનત છે તો હજારો શેઠ મળશે. આ પ્રમાણે સુંદરલાલ વીચાર કરે છે એટલામાં નોકર સ્ટાંપ લાવી શેઠના હાથમાં આપે છે એટલે શેઠ સુંદર પાસે સ્ટામ્પપર લખાવી લે છે અને સ્ટામ્પમાં ત્રણ લાખ રૂપીઆ લેણા કાઢે છે તેમજ સ્ટાંપ નીચે શેઠ સહી કરાવી લે છે. બાદ શેઠ સુંદરલાલને કહે છે—લુચ્ચા! જો તું કોઇ દીવસ મારા ઘર તરફ કે મારા મેહેલ્લા તરફ હવે પછી આવ્યો તો તને જેલને સ્વાધીન કરાવીશ. માટે હવેથી ભુલેચુકે મારા મકાન સામું પણ બીલકુલ ન જોવું. એમ કહી બીચારા નીરદોષ અને પ્રમાણીક સુંદરને શેઠે એક લાત મારી કાઢી મુકયો. બીચારો સુંદર પોતાના મનમાં ખાસ જાણી ગયો કે આ ફ્રુલ કરાવનાર બીજું કોઇ નહીં, પણ ફક્ત મેનાજ હોવી જોઇએ. હવે તેને બીજો ધંધો કે બીજે નોકરી કરવાનું નક્કી કરી બીજા મેહેલ્લામાં મકાન ભાડે રાખી રહેવા લાગ્યો. આ વખતે સુંદરલાલ પાસે ફક્ત સો રૂપીઆનીજ નોટ ખાનગી વેહેપારમાંથી પેદા કરેલી હતી તેજ ફક્ત પોતાની પાસે હતી. પરંતુ હંસરાજ શેઠને ત્યાંથી તો સુંદરલાલને પેહેરેલાં કપડાં શીવાય બીજું કાંઇ આપ્યું નહોતું અને જેમનો તેમ કાઢી મુકયો હતો.

સુંદરલાલ પોતાના મનની સાથે વીચાર કરતો કે આ દુઃખ ભોગવું તેના કરતાં મરવું એ ઘણું સારૂં છે પરંતુ પાછા તેના મનમાં વીચાર આવતા હતા કે ઘેર પણ સઘળા મારી માફકજ દુઃખમાં હશે. બીચારાંને તેમને પણ કયાંથી સુખ મળે, ત્યાં પણ દેવું માથે ઘણું છે, લોકો લેવા આવતા હશે. રસીક હજી નાનો છે, એવી તરેહના વિચારમાં સુંદરલાલ દીવસો ગાળતો હતો ને હરરોજ ઇશ્વર પાસે પ્રાર્થના કરતો કે પ્રભુ સાચાને આટલું બધું દુઃખ! મેં તેને બેહેન માફક, અને તેના પીતાને પીતા માફક અને તેની માતાને માતા માફક વરતી ચાલતો, છતાં મને આખરે બદનામી આપી કાઢી મુકયો. આમાં બીજા કોઇનો વાંક નથી પણ વાંક ફક્ત મારા ટુંકા નશીબનોજ છે. ખેર! વીધાતાએ જે લેખ લખ્યા હશે તે કોણ મીથ્યા કરનાર છે. એ રીતે પોતાના મનમાં સમજી રહી દીવસો કાઢતો હતો. બીચારાને પરદેશમાં કોઇની સાથે વાતનો પણ વીસામો નહોતો તો તેને વેહેપાર તો કોણજ કરાવે ? અને સુંદરલાલની પેહેલા જે શેઠ માગણી કરતા હતા તે શેઠને ત્યાં નોકરી કરવાનો વીચાર કર્યો, પરંતુ પાછો તેના મનને વીચાર થયો કે કદાચ શેઠ મને પુછશે કે ત્યાંથી કેમ નીકળવું પડયું, તો શું જવાબ દેવો ? બસ! જવાબ તો એજ કે બનેલી સઘળી બીના કહી દેવી. રાખશે તો

ઠીક છે નહી તો વળી બીજો કાંઇ ધંધો કરીશું. સાચાને શું થનાર છે? માટે શેઠને તો મળવુંજ. એમ ધારી પોતે તે શેઠના ઘર તરફ જવા નીકળ્યો. બીજા શેઠને ત્યાં જઇ સલામ કરી ઉભો રહ્યો. અને નોકરી રહેવા વીશે માગણી કરી, તેથી નકસના માર્યા આ શેઠે સુંદરલાલને દર મહીને ત્યાં કરતાં પચાસ રૂપીયા વધારી નોકરીમાં રાખ્યો. એટલે દર મહીને બસો રૂપીયાનો પગાર શરૂ કર્યો અને નોકરી મુકી દેવા વીગેરેની સઘળી હકીકત પુછી, જેથી સુંદરલાલે બનેલી તમામ હકીકત સાચે સાચી કહી દીધી. જેથી શેઠ તેના ઉપર ખુશ થયા અને હીમ્મત આપી પોતાને ત્યાં રાખ્યો, એટલે સુંદરલાલ પોતાની નોકરી ભરવી શરૂ કરી. બીચારો સુંદર આની આ કડાકુટમાં પોતાના મા બાપ બેનને કાગળ પણ લખવો ભુલી ગયો હતો.

પ્રીય વાંચકો! આ શેઠ પણ હંસરાજ શેઠની માફક વેપારમાં સરખામણી કરી શકે તેવા હતા. પરંતુ પૈસામાં કાંઇક તેમનાથી ઉતરતા હતા, પરંતુ તેમના જેવો વેપાર ધંધો સારો કરતા હતા. આ શેઠનું નામ ગંગાધર હતું અને જાતે વાણીયા હતા.

પ્રકરણ ૫ મું.

રસિકનું સાસરાના ઘરથી જુદા નીકળવું.

રસિક સ્વચ્છંદીને ત્યાં દરરોજ મોજશોખમાં દીવસો ગાળતો કરતો હતો. સ્વચ્છંદી પૈસાદારની છોકરી છતાં રસિકની સેવા બજાવવામાં જરા પણ પાછી પડતી નહોતી. સ્વચ્છંદી અને રસિક બંને સુધરેલી પંક્તીનાં માણસ હતાં તેથી તેઓ બહાર ફરવા જતાં તો પણ બંને સાથેજ જતાં અને કાંઇ પણ કામ કરે તો બંને સાથેજ કરતાં, અને ઇંગ્રેજી રીવાજ પ્રમાણે વરતતાં અને એક એકથી બીલકુલ જુદાં પડતાં નહોતાં. સ્વચ્છંદી એક દીવસ પોતાના પીતાને કહેવા લાગી. પિતાજી મારા પતી આપણા ઘરમાં રહેવા નાખુશી જણાવે છે માટે પીતાજી કેમ કરીશું. આ પ્રમાણે સ્વચ્છંદીનું બોલવું સાંભળી પુરૂશોતમ બોલ્યા—કેમ બેહેન તે શા માટે રહેવા ના પાડે છે? એટલે સ્વચ્છંદીએ જવાબ આપ્યો કે તેતો એમ કહેતા હતા કે સાસરીમાં રહેવું એ મને જરા પણ પ્રસન્ન નથી. તે ઉપરથી તેના પીતાજી બોલ્યા—બેટા તું ગભરાઇશ નહિ, હું તેમને સમજણ પાડીશ અને અહીં રહેવાનું નક્કી કરાવીશ, રસીકલાલ ઘણા સમજુ માણસ છે. તે મારૂં કહેવું કબુલ કરશે. આ પ્રમાણે કહે છે એટલામાં

રસીકલાલ માળ ઉપરના ઓરડામાંથી ચોપડી ટેબલ ઉપર મુકી ધમ-ડધબડ નીચે આવ્યા. એટલે સ્વચ્છંદીના પીતાએ તેને ધીમે સાદે કહ્યું કે રસીકલાલ! કેમ તમો મારા ઘરમાં રહેવાને ખુશી નથી? રસીકલાલે કહ્યું–મને આપના ઘરમાં રહેવું બીલકુલ પસંદ નથી. પુરશોતમ શેઠે કહ્યું કે શું કાંઇ હવા પસંદ પડતી નથી? રસીકલાલે કહ્યું–ના, સાસરીમાં રહી દુનીઆની કહેવત પ્રમાણે કુતરા બનવું એ શોભા ભરેલું નથી. માટે આપને કહું છું કે અહીં રહેવાને હું બીલકુલ ખુશી નથી. રસીકલાલ! એમ રહેવાથી કાંઈ કુતરા ન કહેવાય! આ ઘર કોનું છે? તમારૂંજ છે. મારે તમારા શિવાય બીજું કોણ છે? મારે તમારા કરતાં શું વધારે છે. રસીકલાલે કહ્યું–વધારે હોય યા ન હોય પણ મને અહીં રહેવું એ શોભા ભરેલું નથી. જેથી હું તો જરૂર બીજી જગોએ રહીશ. રસીકલાલ તમોને આવું આવું સમજાવી કોણે ભરમાવ્યા છે, આ પ્રમાણે ખોટી જક લઇ બેઠા છો. રહેવામાં તમને શું નુકશાન છે? ના, ના. તમારા મકાનમાં હવે એક પળ પણ નહીં રહી શકું. આપને વિનતિ કરીને કહું છું કે હવે બે દીવસ પછી બીજા મકાનમાં રહેવા જઇશ અને મારી જાત મહેનતથી પેદા કરીને મારૂ ખર્ચ નભાવીશ. આવી રીતે સુંદરલાલે પોતાના મન સાથે નક્કી કર્યું અને છેવટે એવું પણ ધાર્યું કે કદાચિત મારી સ્ત્રીને પણ મારી સાથે મોકલશે તો ઠીક, નહિ તો તેમની મરજી! એમ દૃઢ નિશ્ચય કર્યો. રસીક પોતે સુધરેલો હતો, તેમજ અભીમાની હતો. એટલે તેનો મીજાજ જરા વધારે હતો તેથી પોતાના મુખમાંથી નીકળેલો શબ્દ ફેરવતો નહિં અને પોતે ધાર્યું તે કરતો, જેથી રસીક પોતાની સ્ત્રી સ્વચ્છંદીની પાસે આવી કહેવા લાગ્યો–પ્રીયા! તું થોડા વખતમાં તૈયાર થઇ જા, આપણે બીજા મકાનમાં રહેવા જવાનું નકી કર્યું છે, અને મેં તારા પીતાજીના મોઢે ચોખ્ખું કહી દીધું છે કે બે દીવસમાં બીજે જરૂર રહેવા જઇશ; માટે તું મારાં તથા તારાં કપડાં તૈયાર કરી રાખજે. એટલું કહી રસીક બીજા મકાનની તજવીજ કરવા ગયો. બીજા મકાનનો ભાડા વીગેરેનો બંદોબસ્ત કરી પોતાના સસરાને ઘેર આવ્યો. ત્યાં બે દીવસ રહી ત્રીજે દીવસે એક ભાડાની ગાડી મંગાવી પોતાનો તમામ સામાન લઇ પોતે તથા તેની સ્ત્રી ગાડીમાં બેઠા એટલે પુરશોતમ તુરત આવ્યા અને કહેવા લાગ્યા–રસીકલાલ! તમો આ ઘર મુકી ભાડાના ઘરમાં રહેવા જાવ તેતો અમારી આબરૂના કાંકરા થઇ જાય, માટે તમો સુખેથી અહીં રહી તમારા દીવસો સુખમાં કાઢો? વળી જુઓ હું વૃદ્ધ થયો છું, તેમજ મારે મારી પુત્રી શિવાય તેમજ તમારા શિવાય બીજું કોઇ નથી, જેથી મારૂં કહ્યું માની રહો તો ઠીક. પુરશોતમ શેઠે આ પ્રમાણે

કેટલાક કાલાવાલા કર્યા છતાં રસીક તો એકનો બે થતો નહિ, ત્યારે છેવટે પુરસોતમે કહ્યું રસીકલાલ તમને હઠ આવી છે તો તેમ કરો, પરંતુ તમારે ત્યાં વાપરવા સારૂ જોઇતો સામાન તો લઇ જાવ ? રસીકલાલે કહ્યું કે મારે તમારો બીલકુલ સામાન કે ચીજ જોઇતી નથી મને પરમેશ્વર સર્વસ્વ આપશે. જેથી સસરાજી તમે તમારા મનમાં નિશ્ચિંત રહો. હમારી તમારે બીલકુલ ફીકર રાખવીજ નહિં, પુરસોતમ શેઠે કહ્યું કે રસીકલાલ ! તમને અહીં ના સારૂં લાગે તો આપણા બંગલે જાવ, ત્યાં તમોને હવા પાણી વીગેરે માફક આવશે. રસીકલાલે કહ્યું—ના, ના, સસરાજી ! મને તો આ ઘર ઘણું પ્રસન્ન આવ્યું છે. તમારે જોવું હોય તો મારી સાથે ચાલો, એ મકાન ઘણું સરસ છે માટે હું તો એજ મકાનમાં રહેવા જઇશ. એટલું કહી ગાડી ભાડે રાખેલા ઘર તરફના રસ્તે હંકાવી. રસીક ઘણો હુંશીયાર હતો, તેથી પોતે જે બોલતો તે બનતા સુધી કરતો. તેને બીલકુલ ગરબડ સરબડ ગમતી નહોતી તેથી તે પોતાના ધારેલા વીચાર પ્રમાણે ભાડાના ઘરમાં રહેવા ગયાં. સ્વચ્છંદીને તો આ ભાડાના મકાનમાં રહેવું પ્રસન્ન નહોતું, પરંતુ શું કરે ! પોતાનો પતી દુઃખી તો પોતાને પણ દુઃખ ખમવુંજ પડે. તેટલા કારણથી સ્વચ્છંદી પોતાના પતી પાસે રહી હરરોજ સેવા બજાવતી. કોઈ કોઇ વખત ફુરસદના વખતે પોતાના માબાપને મળવા જતી. રસીકને સાસરાનો પૈસો ખાવો ઘણો બીલકુલ પસંદ નહોતો જેથી પોતે સારા જ્ઞાનવાળો હતો તેથી પોતાના સાસરેથી બારોબાર દરબારમાં જઈ કલાર્કની જગા ઉપર પચાસ રૂપીયાનો પગાર નકી કરી નોકરીએ રહ્યો. રસીક દરમાસે પચાસ રૂપિયા પગાર લાવતો, પરંતુ એક રાજદરબારનો માફક સાહ્યબીથી રહેતો હતો. તેને સાફસુફ કપડાં લતાં વગેરે ઉપર વધારે શોખ હતો અને આનંદમાં દીવસ ગુજારતો.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

મેનાનો સુંદર ઉપર કાગળ.

સુંદરલાલે હંસરાજ શેઠને ત્યાંથી નીકળી ગંગાધર શેઠને ત્યાં માસીક બસો રૂપીયાના પગારથી નોકરી કરવી શરૂ કરી. આ શેઠની પણ તેના ઉપર અસલથી ચાહના સારી હતી. શેઠના પુછવાથી સુંદરલાલે પોતા ઉપર બનેલ હકીકત અથથી ઈતી સુધી કહી સંભળાવી. વળી વિશેષમાં એટલું પણ વધારે જણાવ્યું હતું કે તેમની મોટી છોકરી એટલી તો મને ચાહતી હતી કે મારી પાસેથી તે બીલકુલ ખસતી

નહોતી. પરંતુ મેં મારા મનને એમજ નકી કર્યું કે અન્નદાતારની છોકરી ઉપર નજર કરવી તે અઘટીત છે, માટે મેં તેને તેમ વરતવાને ના પાડી. તેથી તેના મનને ખાતરી થઈ કે સુંદરલાલ કોઇ કાળે પલળનાર નથી એમ વિચારી તેણે તેના પીતાજી આગળ મેં આપને કહી બતાવ્યું તે પ્રમાણે ખોટું ગોઠવ્યું. વળી ગઇકાલ રોજ પણ મને રસ્તામાં તે સામી મળી હતી, તે વખતે પણ મને તેને એક કલાક ઉભો રાખ્યો ને તેણે મારા ઉપર વીષેશ પ્રેમ દેખાડયો ? છતાં મેં તેને એક પણ શબ્દનો જવાબ આપ્યો નહી. અને હજી પણ તેની જેવીને તેવીજ મારાપર પ્રાતી છે. વળી થઇ ગયેલી ભુલની મારી પાસે માફી માગે છે અને છેવટે મારે માટે જીવ પણ આપવા તૈયાર થઇ ગઇ છે, પરંતુ શેઠજી ! મારાં લગ્ન મારા પીતાજીએ મારા દેશમાં કરી નાંખ્યાં છે. મારી સ્ત્રી મારા ઘેર ઝુરી મરતી હશે. શેઠજી મારે એક સ્ત્રી છતાં બીજી સ્ત્રી કરવાના સોગન છે. જેથી મારી આબરૂને તેણે ખલેલ પહોંચાડી હલકી કરી દીધી છે. વળી તેમના ઘર તરફના રસ્તે થઇ જવા માટે પણ મને મના કરી છે. પરંતુ આપને તો આ વીશે બરાબર ખાત્રી થઇ ગઇ કે જેથી આપને વધારે કહેવું ઠીક નથી. હું કેવો માણસ છું, અને મારી વતણુક કેવી છે તે હવે આપને પ્રત્યક્ષ જણાશે; કારણ કે હું આપને ત્યાં નોકરી રહ્યો છું એટલે આપને પ્રત્યક્ષ ખબર પડશે. એ સાંભળી ગંગાધર શેઠ બોલ્યા—સુંદરલાલ ! તમે જરા પણ ગભરાશો નહીં. હવે મેના તમને શું કહે છે તે આવી મને કહેજો એટલે પછી તેને માટે શું કરવું તે હું તમને કહીશ. મને તો તમારી પુરી ખાત્રી છે કે તમે ચોખ્ખા માણુસ છો, પરંતુ તમે માનસહીત મારી પાસે રહ્યા નહીં અને છેવટે અપમાનની સાથે નીકળવું પડયું પણ ફીકર નહીં જે બનનાર હતું તે બન્યું, જેથી હવે તમે બેફીકર રહો, અને સુખેથી નોકરી કરો. આ પ્રમાણે શેઠનાં ધીરાં વાકયો સાંભળી સુંદરલાલ દરરોજ પ્રફુલીત રહેતો અને એક ચીત્તે પોતાના શેઠની નોકરી બજાવતો. તેવામાં એક દીવસ સુંદર પોતાના મકાનમાં બેઠો બેઠો કાંઇ કામ કરતો હતો. તે વખતે મેના તેના મકાન આગળ આવી ઉભી રહી અને સુંદરલાલને બુમો મારી. જેથી સુંદરલાલે બારીમાંથી ડોકું કાઢીને જવાબ દીધો પછી મેનાએ તે બારીમાં નીચે લખેલો કાગળ પડીકું વાળી ફેંકયો.

વહાલા પતી સુંદરલાલ,

મુ. આફ્રીકા.

વાહાલા ! મેં આપને ઘણું કહ્યું છતાં આપે માન્યું નહીં, હું આપના વીના અકળાઇ ગઇ છું. પ્રાણનાથ ! આપ વીના મને બી-

લકુલ ગમતું નથી. વહાલા તમોને જોયા શીવાય મને અન્ન પાણી પણ ભાવતું નથી. પ્રાણનાથ! આપને ત્યાં અડચણ હતી. તો આપ આ દાસીને આપની પાસે બોલાવો. આપનાથી મેં બીલકુલ જુદાઇ ગણી નથી. મેં આપની સાથે સંબંધ બાંધવાને ઘણું કહ્યું છતાં આપ એકના એક વચને રહી મારા પીતાજીની નોકરી છોડી ચાલ્યા ગયા પણ મારી વાત કબુલ ન રાખી. પ્રાણનાથ! આપે મારા મનની ઉમેદ પાર નહીં પાડવાથી છેવટે મેં મારા પીતાજીને ખોટું સમજાવ્યું, પરંતુ પ્રાણનાથ આપ જે ફરમાવશો તે પ્રમાણે ચાલવાને આ આપની દાસી તૈયાર છે. આપને છેવટે લાચારીથી કહું છું કે આપ મને બીલકુલ નહીં બોલાવો તોપણ મારે દુનીઆપર બીજો ભરથાર કરવાના સોગન છે. માટે પ્રાણનાથ! આ દાસીપર મેહેર કરો. પ્રાણનાથ આ આપની દાશી મારા પીતાજીથી અને વૈરભાવથી દુર થઇ આપની સાથે રહી આપની અર્ધાંગના બનવા તૈયાર છે. માટે પ્રાણનાથ ગમે તેમ કરી આ દાસીને આપની પ્રીય બનાવશો એવી આશા રાખું છું.

પ્રાણનાથ! કાગદ લીખુ કપુરસે, બીચ બીચ લીખું સલામ;
હમ તમસે જુદે પડે, વો દીનસે નીંદ હરામ.

લી૦ આપની.

વિયોગી દાસી મેના.

મુ. આફ્રીકા.

કાગળ વાંચ્યા પછી સુંદર પોતાના મનમાં ચકીત બની ગયો. ઠીક થયું, મારા લાગમાં ઠીક આવી છે. જો આ મારા શેઠને વંચાવીશ તો તેમણે પણ પુર્ણ ખાતરી થશે અને કયે રસ્તે જવું તે પણ સલાહ મળશે ને વળી તેમનો મારા ઉપર પુર્ણ પ્રેમ વધશે. માટે સઘળું કામ પડતું મુકી શેઠ પાસે જવું અને પછી શેઠના કહેવા પ્રમાણે વર્તવું. એમ ધારી ત્યાંથી નીકળી પોતાના શેઠ પાસે જઇ ઉપર પ્રમાણે લખેલો કાગળ વંચાવ્યો. અને શેઠને સઘળી ખાત્રી કરાવી. આ કાગળ વાંચી શેઠ તેના ઉપર અત્યંત ખુશી થયા. અને કહેવા લાગ્યા કે સુંદર! તું સાચો છે. તારૂં કહ્યું શબ્દે શબ્દ ખરૂંજ છે, તારા સઘળા બોલો હવે મને પુરેપુરા સત્ય લાગે છે. આ કાગળ પ્રમાણે તો તેણેજ તેના પીતાને આડું અવળું સમજાવી જુઠો આરોપ મુકી ખસેડી મુકયો. હવે મને પુરી ખાત્રી થાય છે કે તેજ તને આટલો મોટો ધોકો પહોંચાડનારી છે. સુંદરલાલ મારૂં કહેવું માની થોડા દીવસ આ કાગળ છાનો રાખી તું તારી પાસે સાચવી રાખ. તું તેને બીલકુલ જવાબ સરખો પણ આપીશ નહીં. જોઇએ વારૂ એ હવે શું કરે છે? જ્યારે તેનો બાપ તારી પાસે રૂપીઆની ઉઘરાણી કરવા આવશે

અને તારો વાંક કાઢશે, ત્યારે આ કાગળ બતાવીશું, માટે તું આ કાગળને ઘણી સંભાળથી રાખજે. સુંદરલાલ તું સાચો અને પ્રમાણીક છે તેથી મને તારા ઉપર વીશેષ પ્રેમ આવે છે. માટે તેમની પાસે હું તારી તરફેણુ ખેંચી બરાબર બંદોબસ્ત કરીશ. હવે તું તે બાબત જરા પણુ ગભરાતો નહીં. એ છોકરી વીશેની હવે મને બરાબર ખાત્રી થઇ ગઇ છે. હું તેને હાલ સુધી પવીત્ર અને સારી ચાલની ધારતો હતો, પરંતુ એમ નહોતો ધારતો કે તે આટલા લક્ષણે પહોંચી હશે. પણુ હવે તો મને બરાબર ખાત્રી થઈ છે કે તેજ તારી આબરૂપર હાથ નાંખનાર છે જેથી તું કોઇ વાતે સોચ નહીં કરતાં તું તારે તારા કામપર તત્પર રહે તને હવે ફીકર કરવાનું કાંઇ પણુ કારણુ નથી. ફીકર ખાસ મનેજ છે. સુંદર કદાચ આબરૂ જશે તોપણુ તેમનીજ જશે, તારે માટે તું જરા પણુ મુંઝાઇશ નહીં. હવે તું નોકરી પર સતવર ચઢી જા. જોઇએ છે આગળ શું થાય છે! એટલું કહી સુંદર અને ગંગાધર પોતપોતાને કામે ચાલ્યા ગયા.

પ્રકરણુ ૭ મું.

તારાનું આફ્રીકે આવવા નીકળવું.

તારા પોતાના પીતા પાસે આવી, પોતાના પતિ પાસે આફ્રીકે જવા માટે કહેવા લાગી. પીતાજી તેમનો કાગળ આઠ દીવસ થયા છતાં પણુ આવ્યો નહી માટે પીતાજી ગમે તે માણુસને મારી સાથે મોકલી મને તેમની પાસે મોકલાવો નહીં તો હવે મારો જીવ આ દેહમાં રહેવાનો નથી. પીતાજી આપના વચનને આધીન થઇ હું આટલા દીવસ સુધી પત્રની રાહ જોઈ બેઠી હતી. માટે ગમે તેમ કરી મને તે તરફ મોકલાવી આપો તો હું આપનો આભાર કદી ભુલીશ નહિ. પીતાજી આપ સમજુ છો જેથી આપને વધારે શું કહેવું? મને આપની પાસે વધારે કહેતાં શરમ આવે છે. માટે પીતાજી આપ દુકાને જઇ ગમે તે માણુસને મોકલી મને બંદોબસ્ત કરી મોકલાવી આપો. એટલું કહેતાની સાથે પ્રેમચંદ શેઠ બીચારા પોતાની દુકાનની પેઢી ઉપર જઈ પોતાના હુશીઆર મુનીમને બોલાવીને ઘેર આવ્યા. અને તારાનો તથા મુનીમનો બંનેનો સામાન પેક કરાવી, તારાને આફ્રીકે પોંચાડવા હુકમ કરી શેઠ પોતાની દુકાન ઉપર ગયા. પછી તારા હર્ષથી પોતાની સાહેલી લલીતાને તથા પોતાની નણંદ મણીને તથા પોતાની સાસુ માણેકબાઇને મળી આફ્રીકા જવાનું

કહી સાસુની આજ્ઞા મેળવી. મણી તથા પોતે પોતાને ઘેર આવ્યાં. ટ્રેન ઉપડવાને ચાર કલાક વાર હતી. તેથી તારા અને મણી ઘરમાં એકાન્ત જગ્યાએ બેસી મણી તારાને શીખામણ આપતી હતી. ભાભી પરદેશનો રસ્તો છે તેથી રસ્તામાં ઘણી સંભાળ રાખજો. અને સાથે ખાવાનું પુરતું રાખજો. તથા ત્યાં જઇ મારા ભાઇને ઘરની બનેલી હકીકત કહેજો અને ત્યાંના સર્વે સમાચાર તમારાજ હાથે અહીં લખી મોકલજો. ત્યાંની બીના જાણવાને મને ઘણી જરૂર છે. વળી મારા ભાઇને રસિકભાઇની પણ ખબર કહેજો, તેમજ દુર રસ્તે જવું છે તેથી કોઇ માણસને પણ સાથે લેતાં જજો, એકલાં જશો નહિ. ભાભી તમારા વિના મને ગમશે નહિ; તેમજ તમારી મોટી ખોટ પડશે. હાલમાં ભાઇનો પણ કાગળ નથી તેથી ઘણી ફીકર થાય છે. માટે તમો જઇને તરત કાગળ લખજો. વળી ત્યાં આપણું કોઈ ઓળખીતું પાળખીતું નથી, તેમ પરદેશ છે. તેથી ઘણી સંભાળથી રહેજો. અહીં મારી મા બીચારી એકલી હોવાથી તેમ ઘર તરફની પણ મુઝવણુને લીધે શબવત બની ગઇ છે. ભાભી ઘરની તમામ બીના તમે જાણો છો તેથી તમને વધારે કહેવું પડે તેમ નથી, તમારાથી કાંઈ છાનું નથી, સુખ દુઃખ તમારાથી કાંઈ અજાણ્યું નથી, લેણદાર લોકો રૂપિયા માટે જીવ ખાઈ જાય છે, માટે ઘર તરફની ચીન્તા રાખી જે કામ કરો તે વિચારી કરજો. તમે હુશીઆર તેમ સમજુ છો તેથી વધારે કહેવું પડે તેમ નથી. ભાભી હવે ટ્રેન ઉપડવાને એક કલાકજ બાકી રહ્યો છે. માટે ઉતાવળથી સ્ટેશન ઉપર જઇએ, નહિ તો ટ્રેન ઉપડી જશે જેથી પાછું ઘેર આવવું પડશે. માટે ચાલો આપણે સ્ટેશન ઉપર જઈ બેશીએ. આ પ્રમાણે મણીએ કહ્યા બાદ તારાની બીજી સખી લલીતા બોલી—બ્હેન ! સંભાળીને જજે, અને તારા પતિની સેવા ખરા અંતઃકરણથી કરજે ? કોઈ ટુંકારો કરે તો સહન કરજે ! તેમનું વચન લોપીશ નહિ ! તેમના સુખે સુખ માનજે, ને તેમના દુઃખે દુઃખ માનજે. ટ્રેનમાં સાચવીને જજે અને પહોંચ્યાનો કાગળ તુરત લખજે. તારી મને અહીં ઘણી ખોટ પડશે. બેહેન છેવટે ટુંકમાં એટલુંજ કહુંછું કે કોઇની સાથે તું વીરોધ રાખીશ નહીં અને બધાની સાથે હળી મળીને ચાલજે, તેમજ કોઈ નઠારા માણસનો સંગ કરીશ નહિ તથા તારા પતીની સેવા બજાવવામાં લુબ્ધ રહેજે. વળી દુનીઆમાં પતીની સેવા કરવી એજ સ્ત્રીનો મુખ્ય ધર્મ છે. વળી બેહેન તું ત્યાં જે કામ કરે તે પહેલાં ભવિષ્યનો વિચાર કરીને કરજે. છેવટે ટુંકામાં એટલુંજ કહું છું કે તું સમજું છું તેથી વધારે કહેવું પડે તેમ નથી, એટલી વાત કરતાંમાં સ્ટેશન ઉપર આવી

પહોંચ્યાં. અને ફર્સ્ટ ક્લાસની ટીકીટ લઇ નોકર તથા તારા ટ્રેનમાં બેસી ગયાં. ટ્રેન ઉપડી. જેથી તારાને વળાવા આવેલાં ઉદાસ મોંઢે ઘર તરફ પાછાં ફર્યાં.

પ્રકરણ ૮ મું.

રસીકલાલને ઉંચી પદવી.

રસીકલાલને આ નોકરી કરતાં છ માસ પણ પુરા થવા આવ્યા નહોતા. એટલામાં રસીકલાલની હુશીઆરી જોઈ તેને પગાર મહારાજાએ પચાસથી વધારી એકદમ દોઢસો રૂપીઆની મુનસફની જગ્યા આપી. રસીકલાલને સારી પદવી મળી તેથી પોતાની નોકરી ઘણી ઉમંગથી કરતો હતો. રસીકલાલ દરમાસે પોતાનું ખર્ચ કાઢતાં પગારમાંથી રૂ. ૧૦૦) બચાવતો હતો. વળી પોતાનો સસરો ત્યાં દીવાન હતો. છતાં પણ તેમની દરકાર બીલકુલ રાખતો નહોતો. તે પોતાના આપબળથી કમાવવું એજ તેને પકકો વિચાર હતો. રસીકલાલ ચાલાક અને હુશીઆર હતો. તેથી તેના ઉપર સરકારની પણ અત્યંત પ્રીતી હતી. કોઇ વખત સરકારમાં અઘરૂં કામ આવતું તો રાજા સાહેબ તુરત રસીકલાલને પુછતા અને તેનીજ પાસે ન્યાય અપાવતા. રસીકલાલ પોતે એવો ખંતીલો હતો કે ગમે તેવું અઘરૂં કામ હોય પરંતુ તે કર્યા વીના રહેતો નહીં. વળી સઘળા માણુસોની તેનાપર પ્રીતી વધારે હતી. રસીકલાલ જેવી રીતે હતો તેવીજ રીતે તેની સ્ત્રી પણ હતી. તે પણ પોતાના પતીની આજ્ઞા શીવાય બહાર બીલકુલ પગ મુકતી નહોતી. સ્વચ્છંદીએ નાનપણુમાં પોતાના પીતા પાસે ઘણું સુખ ભોગવ્યું હતું. પરંતુ તે સુખ મનપર નહીં લાવતાં પોતાના પતીની સેવા બજાવવામાં હંમેશ ખુશ રહેતી. તેને પતી કોઇ વેળા કોઇ કારણુસર ઠપકો આપે તો તે પણ તે સહન કરી બેશી રહેતી. રસીકલાલ પોતાની નોકરી ઉમંગથી બજાવતો અને રૈયતને પુરતો ન્યાય આપતો. તેથી શહેરના લોકો પણ તેના ઉપર ખુશ રહેતા. વળી શહેરમાં તો રસીકલાલને એક મોટા અમલદારની ગણુનામાં ગણુતા અને તેમના ઉપર વિશેષ પ્રેમ રાખતા. આ પ્રમાણે આ નોકરી રસીકલાલે ફક્ત એક વરસ કરી રાજાને તેમ રૈયતનો પ્યાર મેળવ્યો તેથી મહારાજાએ તેમના કામથી ખુશી થઈ તેમને સાતસો રૂપીઆની સબજડજની જગ્યા આપી. પરંતુ રસીકલાલ પોતાના ખર્ચમાં અસલ કરતાં એક પાઇ પણ વધારે ખર્ચતો નહોતો. પણ પોતાની ગરીબ સ્થીતી પ્રમાણે

ખર્ચ રાખતો. જેથી સારી રકમનો બચાવ કરતો. રસીકના મનમાં કોઈ વખત એમ આવતું કે સાસરાના તાબામાં રહી નોકરી કરવી એ ઠીક નહિ, માટે આ રાજ્ય છોડી બીજા રાજ્યમાં જઇ નોકરી કરૂં તો સારૂં. તેથી નવરાશની વખતે પુસ્તક વાંચી આગળ કાયદાનો અભ્યાસ કરતો. રસીકલાલે સવારના પાંચ વાગ્યાથી તે સાત વાગ્યા સુધી અને સાંજરે સાડાપાંચથી સાડાસાત વાગ્યા સુધી પોતાની પત્ની સાથે ફરવા જતો હતો. અને બાકીનો વખત પોતાની નોકરી બજાવવામાં અને પુસ્તકો વાંચવામાં તથા આગળ અભ્યાસ વધારવામાં કાઢતો. અને તેની સ્ત્રી પણ નવરાશની વખતે તેની સાથે પુસ્તકો વાંચવામાં સામેલ રહેતી. સ્વછંદીને પોતાના પતીની સાથે એવું તો સરસ બનતું હતું કે તેને પોતાને પીએર પણ જવું ગમતું નહોતું. તેના પીએરમાં તેના માબાપ શીવાય બીજું કોઈ નહોતું, તેથી તેના બાપનો આધાર પણ ફક્ત સ્વછંદી પરજ હતો, વળી તેના બાપને ત્યાંથી કોઈ કોઈ વખત સીપાઈ બોલાવવા આવતો તોપણ જતી નહોતી. રસીકલાલ પોતાના સસરાને સરકારી કામ બાબત કાંઇ કામકાજ હોય તો બોલાવતો તે શિવાય તેમને કોઇ દીવસ બોલાવતો નહોતો, પરંતુ પુરૂષોતમદાસ તો બીચારા તે બંને જણાને ઘણા હેતથી ચાહતા હતા અને એમ ધારતા હતા કે મારી મીલકતના વારસ મારી દીકરી અને મારા જમાઇ શીવાય બીજું કોઇએ નથી. પરંતુ રસીકલાલ તો તેમની મીલકતની બીલકુલ પરવા રાખતો નહોતો. રસીકલાલે નોકરીના પૈસામાંથી બચાવ કરી પોતાને માટે એક રબર ટાયરની બગી તથા શીગરામ અને ડોકીઆટ તથા ત્રણ ઘોડા ખરીદ કર્યા હતા. દરરોજ પગે ચાલીને જવું પડતું હતું તેથી તેના મનને વીચાર થયો કે ચાલીને ગયા કરતાં ગાડી ઘોડા ખરીદવા એ ઘણું સારૂં છે એમ વિચાર કરી પોતાના પગારના બચાવ કરેલા રૂપીયામાંથી એક રબર ટાયરની ગાડી, એક શીગરામ, એક ડોકીયાટ તથા ત્રણ ઘોડા ખરીદ કર્યા હતા, રસીકલાલ હંમેશ પોતાના મનને એમજ ધારતો કે જાત મહેનત સીવાય હરામનું લેવું એ ખોટું છે. તેથી કોઈ દીવસ તેની સ્ત્રી પોતાના પીએરથી પૈસા લાવવા સંબંધી વાત કરતી તો તે તેને બીલકુલ પસંદ પડતું નહીં, પણ તે ઉલટો તેના ઉપર ચીડાઇ જતો. રસીકલાલ પોતાની નોકરી નેકદાનતથી કરતો હતો, તેથી સઘળા લોકોનાં મન તેના ઉપર પ્રફુલ્લીત રહેતાં હતાં. અને સઘળા માણુસોને તે ઘણો વહાલો લાગતો હતો. ન્યાય કરવામાં પોતે સગાભાઈ સરખાની પણ સીફારસ ખેંચતો નહોતો અને બરાબર ન્યાય આપતો, તેથી રસીકલાલ આખા શહેરમાં પ્ર-

માણીક કહેવાતો હતો તેમજ પોતાની અઢાર વરસની ઉમરના પ્રમાણમાં તેણે સારૂં નામ મેળવ્યું હતું. રસીકલાલે આ નોકરી પણ બેજ વરસ કરી તે દરમીયાન મહારાજાનો વિચાર તે નોકરી કરતાં પણ ચઢતા દરજ્જાની નોકરી આપવી એમ થયો. તે ઉપરથી તેમને મોટા જડજની નોકરી રૂ. ૨૦૦૦) ના પગારના દરમાયાથી આપી જેથી રસીકલાલનું મન વધારે પગાર મળતો જાણી વધારે લલચાયું તેથી ત્યાંજ રહેવાનો વીચાર કર્યો અને નવી જગ્યાનો ચાર્જ તપાસી લીધો. બાદ થોડા દીવસ કેડે સ્વછંદીના પીતા માંદા પડયા. તે બે માસ માંદા રહી પોતાનો દેહ ત્યાગ કરી પરલોક ગયા. પછી સ્વછંદીના પિયેરમાં તેની મા એકલીજ રહી, તેથી સ્વછંદીને તથા રસીકલાલને પોતાને ત્યાં રહેવાનું કહ્યું પણ તેમને સાફ ના પાડી અને કહ્યું કે મારે તમારી મીલકતની બીલકુલ જરૂર નથી, હું કાંઇ નમાલો નથી; કે તમારી મીલકત ખાઇ બેશી રહું. મને પરમેશ્વરે મારામાં પૈસા પેદા કરવાની સત્તા આપી છે. અને જ્યાં સુધી મારી દેહ ચાલે છે ત્યાં સુધી મારે કોઇનું હરામનું લેવા ઇચ્છા નથી. માટે સાસુજી તમો તમારે એકલાં રહી તમારા દીવસ નીરગમન કરો. તમારી દીકરી તમારી ખબર અંતર લેવા દરરોજ આવશે તેમજ કોઇ રીતે મુઝાશો નહિ અને ગનમાં ખોટુ લાવશો નહિ તથા તમારે જે જોઇએ એ કહેજો કે હું મોકલી આપીશ, તેમજ તમારી તેહેનાતમાં હું આ એક સીપાઇ મુકુછું તેને તમે કામ બતાવજો. તે ખુશીથી કરશે. માટે સાસુજી પધારો. અને કોઇ વાતે ચીન્તા કરશો નહીં. વળીતેમની પાછળ પૈસા વાપરવામાં કે પુન્ય દાન કરવામાં કસર રાખશો નહીં. એટલું કહી પોતાની સાસુને તેમનેઘેર વીદાય કર્યાં. અને પોતે પોતાની નોકરી ખરા દીલથી કરવા લાગ્યો. વળી પઇસાની ગરમીમાં પોતાના મા બાઈ બેહેનને તો બીલકુલ વીસરી ગયો હતો તે તેને બીલકુલ યાદ આવતાંજ નહોતાં અને પોતે નીરદયની માફક બની ગયો હતો; છતાં તે નીયમથીજ ચાલતો હતો, અને સારા કામમાં હંમેશ ભાગ લેતો હતો તથા પોતાનું ખર્ચ કરકસરથી કરતો જેથી સારી રકમનો બચાવ કરી બેંકમાં જમા કરી રાખતો હતો.

પ્રકરણ ૯ મું.

માણેકબાઇને પોતાના દીકરાઓ માટે ચિંતા.

મણી અને માણેકબાઈ પોતાના ઓટલા ઉપર બેઠાં બેઠાં સુંદરલાલ અને રસીકના ઉચાટ કરે છે. બેહેન રસીક કયાં હશે? સુંદર

આફ્રીકામાં શું કરતો હશે ? તેની શી સ્થિતિ હશે ? હવે તારા આફ્રીકે પહોંચવાની તૈયારીમાં છે. ફક્ત હવે ચાર દીવસ પુરા થશે એટલે તે આફ્રીકા પહોંચશે. માટે સુંદરભાઇનો કાગળ અહીંથી તારાની સાથે ગયેલા મુનીમ તુરત લાવશે. પરંતુ વહાલો ભાઈ રસીક ક્યાં હશે ? બેહેન આપણા ઉપર પ્રરમેશ્વરે પૈસે ટકે, તથા માણુસથી કેર વરતાવી નાંખ્યો છે, અને વીયોગ પડાવી નાંખ્યો છે. તેમજ દુખ ઘણું પડે છે અને સુખનો દીવસ મુદ્દલ આવતો નથી. જ્યાં જોઇયે ત્યાં દુઃખ દુઃખ ને દુઃખ. આપણા ઉપર જ્યારે આટલું દુઃખ છે ત્યારે તેમના ઉપર પરદેશમાં કેટલું દુઃખ હશે ? તેમની શી વલે હશે ? તે કેમ દીવસ કાઢતા હશે ? તેમાં વળી રસીકનો તો પત્તોજ નથી, તે આપણુને વીસરી તો નહીં ગયો હોય ? કે રખેને કાંઇ નવા જુની તો નહીં થઇ હોય ? કે કાંઇ રખેને કોઇએ મારી તો નાંખ્યો નહીં હોય ? શું થયું હશે ? કોણ જાણે ! ઇશ્વર જાણે શું થયું હશે ? હાય ! મારી પાસે પૈસા નથી, નહીં તો વહાલા રસીકનો પત્તો કાઢવા હું જાતે નીકળી પડત. બેહેન મારૂં કાળજું કહ્યું કરતું નથી, મને આખી રાત ઉંઘ આવતી નથી, મને બીલકુલ અન્ન ભાવતું નથી. ભાઇઓના વિચારમાંને વીચારમાં હું ગાંડાતુર બની ગઈ છું. પેટમાં વાયાની સુળો આવ્યા કરે છે અને મારૂં મન ભડકે બળી જાય છે. વળી બેહેન આ બળતા દવમાંથી બચવાનો હવે એકે ઉપાય નથી. જેવી આપણી સારી સ્થિતી હતી તેથી દશ ગણી ખરાબ થઈ ગઈ છે, પરંતુ શું કરીએ ? હરીને ગમ્યું તે ખરૂં. એણે જે ધાર્યું હશે તે કરશે. પ્રભુ પૈસો નથી તો મળશે પરંતુ માહારા પુત્રનો પતો તો મેળવ. પ્રભુ છેક નીર્દય કેમ બની ગયો છે ? પ્રભુ તને આ કરવું ઘટીત છે ? શું આમ તને રીબાવવું સારૂં લાગે છે ? એવો તે શું અમારો ભારે ગુનો આવી ગયો છે ! પ્રભુ હવે આ નીર્ભાગીને આ દુનીઆમાંથી તારી પાસે બોલાવી લે ? હું તારા ધામમાં આવવા ઘણી ખુશી છું. વળી પ્રભુ સારૂં યા નરશું કરનાર તુંજ છે, તારા વીના કોઈથી બનનાર નથી માટે ગમે તેમ કરી મારૂં ભલું કર, નહીં તો તારાજ ચરણુમાં આ મારો જીવ અર્પણ કરીશ. પ્રભુ આ દાસીનો છેવટનો સ્વાલ છે, જેથી તું સહાય કર ને કાંઇ પતો મેળવી આપ. પ્રભુ હવે હદ થઈ છે, તેં અમારી પરીક્ષા ઘણીજ જોઇ અને ઘણુંજ દુઃખ દીધું માટે હવેથી દુઃખ દુર કરી મુજ જેવી ગરીબ ઉપર દયા લાવો તો સારૂં. એટલું કહી બીચારી ચીંતામાં ને ચાતામાં પોતાના કામમાં ગુંથાઇ ગઇ અને મણી પોતાને સાસરે ગઇ.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

તારાનું આફ્રીકા આવવું.

સુંદરલાલની પત્નિ તારા અને તેના પીતાનો મોકલેલો મુનીમ બંને હંસરાજ શેઠના સરનામે આવી પહોંચ્યાં. અને હંસરાજ શેઠને ત્યાં ખબર કાઢી તો સુંદરલાલ બીજે રહે છે તેવી ખબર મળી. જેથી ગાડીવાન પાસે ગાડી તે બાજું હંકાવી બંને જણ સુંદરલાલના મકાન ઉપર આવી પહોંચ્યાં. સુંદરલાલ તે વખતે રસોઇ કરતો હતો. તેની સ્થિતિ તે વખતે એક ગરીબ કંગાળ માફક બની ગઈ હતી. તારાને અને મુનીમને આવેલા જોઇ સુંદરે પુછ્યું કે તમે કેમ આવ્યા છો ? કોણ છો ? કયાં રહો છો ? તમારે મારા મકાન ઉપર આવવાનું કારણ શું છે? આવાં સુંદરલાલનાં વાકયો સાંભળી તારાની સાથેનો આવેલો મુનીમ તો શરમીંદો બની ગયો. અને તારા ને કહ્યું કે બેન! સુંદરલાલ તો તમને બીલકુલ વીસરી ગયા છે. જુઓને તે તો આપણને બીલકુલ ઓળખતા પણ નથી. તેથી તારાએ કહ્યું કે મુનીમજી ! આ નહ ઓળખવાનો ભેદ કાંઇ જુદોજ હોવો જોઇએ ! કારણ કે તેમણે બહાવરા બનીને મને જવાબ આપ્યો છે, તેથી તેમના મનની ભ્રાંતી હું ભાગી નાખું. એમ ધારી તારા એકદમ ઘુમટો તાણી બોલી, પ્રાણનાથ ! આપે મને નહીં ઓળખી ? એ તો હું આપની અર્ધાંગના તારા ! આ વાકયો સાંભળી સુંદર શરમાઇ ગયો અને બોલ્યો—તારા તું અહીં કયાંથી આવી ? તને અહીં કોણ લાવ્યું ? તારી સાથે આ કોણ છે ? તેના જવાબમાં તારાએ કહ્યું કેઃ—આપે મને કહ્યું હતું કે હું ત્યાં જઇને તેડાવી લઇશ તો તે બાબતના કશા ખબર કે અંતર તેમજ કાગળ પણ બીલકુલ નહિ આવવાથી આપની દાસીને રાત દિવસ બીલકુલ ચેન પડયું નહિ. તેથી મારાં માત પિતાની રજા લઇ ને તથા મારા પિતાશ્રીના મુનીમને સાથે લઇને આવી છું. જેથી આપના સુખદુઃખમાં ભાગ લઇશ. પછી તારાએ સુંદરલાલને કહ્યું કે—પ્રાણનાથ આપ રસોડામાંથી બહાર પધારો, હું આપની દાસી આપની પાસે હાજર છું, છતાં આપ રસોઇ કરો તે અઘટીત કહેવાય. એમ કહી તારા ઠંડા પાણીએ નાહી, સ્વચ્છ કપડાં પેહેરી લઇ રસોડામાં રસોઇ કરવા ગઇ અને પોતાની સાથે આવેલા મુનીમને પાણી મુકી નવરાવ્યા. બાદ થોડા વખતમાં તારાએ રસોઈ તૈયાર કરી અને સુંદરલાલને તથા મુનીમને પાટલો ઢાળી આસન આપી જમવા બેસાડયા. સુંદરલાલ આ વખતે તારાના હાથની પેહેલ વેહેલી રસોઈ જમતો હતો તેથી જમતાં જમતાં આશ્ચર્ય પામતો હતો,

અને પોતાના મનમાં વખાણતો હતો. હરરોજ તેને પોતાના હાથે રસોઈ કરી જમવું પડતું હતું, પરંતુ આજે તો પોતાની સ્ત્રીના હાથનું ભોજન તથા પોતાની સ્ત્રી મળવાથી સુંદરના આનંદનો પાર રહ્યો નહીં. પછીથી તેણે નોકર સાથે ચીઠ્ઠી લખીને પોતાના શેઠની ઉપર મોકલી આપી અને જણાવ્યું કે મારે ઘેર મેમાન આવવાથી આવી શકાશે નહિ. બાદ એક ભાડાની ગાડી મંગાવી તારા તથા તેના પીતાશ્રીનો મુનીમ અને સુંદરલાલ બહાર ફરવા નીકળ્યાં. અને સુંદરલાલે સઘળું શેહેર બતાવ્યું. ચાર દીવસમાં કસ્તુર તથા તારા સર્વે ઠેકાણાં જોઇ વળ્યાં. બાદ કસ્તુરે મણીપુર જવા સારૂ સુંદરલાલ પાસે રજા માગી તેથી સુંદરલાલે તેને એક અઠવાડીયું વધારે રહેવા સુચવ્યું, તેમજ સુંદરલાલે તેને ઘણો આદરસત્કાર કર્યો તેથી કસ્તુર ત્યાં રોકાયો. કસ્તુર સુંદરલાલની તમામ હકીકતથી વાકેફ થયો. જેટલા દીવસ કસ્તુર ત્યાં રહ્યો તેટલા દીવસમાં તારા અને સુંદરને એકાન્તમાં વાત કરવાની પણ ફુરસદ મળતી નહોતી. એક દીવસ ત્રણે જણા પોતાના મકાનમાં બેઠા છે. એટલામાં સુંદરલાલના શેઠ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. તારા શેઠને જોઇ અંદરના ઓરડામાં ચાલી ગઇ. શેઠે આવી સુંદરલાલને પુછ્યું કે સુંદરલાલ કોણ મેમાન છે ? આ કોણ છે ? સુંદરલાલે જવાબ આપ્યો કે આ મારા સસરાના મુનીમ છે. અને અંદરના ઓરડામાં છે તે આપના દાસની સ્ત્રી છે એમ શેઠને કહ્યું. પછી શેઠે તેમને ત્રણે જણાને પોતાને ત્યાં જમવાનું નોતરૂં દીધું. તે સાંભળી સુંદર બોલ્યો. શેઠજી ! ઘણી ખુશીથી. અહીં જમીએ છીએ તે પણ આપનુંજ છે. વળી આપનું કયું અને મારૂં કયું ? તે સઘળું એકજ છે. આ પ્રમાણે બોલવાથી શેઠ બોલ્યા— સુંદરલાલ ના આજે તો આપણે ત્યાંજ જમવા આવજો. હું જઇ રસોઇની તૈયારી કરાવું છું, તેથી બે કલાકમાં રસોઈ તૈયાર થઇ જશે માટે તમો બે કલાક રહી જરૂર આવજો. વળી હરવખતે કસ્તુરલાલ કયાં આવવાના છે માટે તમે બે કલાક રહી જરૂર આવજો. હું જઇ ગાડીવાળાને ગાડી લઈ તમોને બોલાવા મોકલીશ. એટલું કહી શેઠ પોતાના ઘર તરફ ગયા. બાદ સુંદરલાલે મુનીમને પોતાના એકઠા કરેલા રૂપીઆમાંથી પાંચસો રૂપીઆ બચાવી દુઃખ વેઠી રાખ્યા હતા તે આપ્યા ને કહ્યું કે આ રૂપીઆ અને નીચે લખેલો કાગળ તમને આપું તે મારા ઘર આગળ જઇ મારા માતાજીને આપજો. અને બેહેન વીગેરેને મારા ખુશ ખુશાલીના સમાચાર કહેજો. એટલું કહી નીચે પ્રમાણે કાગળ લખી આપ્યો.

વહાલાં માતુશ્રી માણેકબા તથા વહાલી બેહેન મણી.

મુ. મણીપુર.

માતુશ્રી તેઓ અહીં સહીસલામત આવી પહોંચ્યાં છે. મુનીમની સાથે રૂ ૫૦૦) મોકલ્યા છે, તે મળેથી જવાબ લખજો વળી મારી ફીકર તમો કરશો નહીં. અમો ખુશી આનંદમાં છીએ. રસીકની વાત સાંભળી મારા મનને ઘણી ચીન્તા પેદા થઇ છે. રસીકનો પત્તો મળે કે તુરત મને જણાવજો. બેહેન મણીની વાત સાંભળવાથી હું ઘણો દીલગીર થયો છું અને વળી રતીકાન્તા સુધરી જવાથી મને આનંદ થયો છે. અહીંયાં મારે હાલ ત્રણ લાખ રૂપીઆ દેવા થઈ ગયા છે. અને જુના શેઠની સાથે વીરોધતા વધી ગઇ છે. મેં થોડા વખતપર ઘણો સખત મંદવાડ ખાધો હતો, પણ હાલમાં મારી તબીઅત સારી છે. બીજે ઠેકાણે નોકરી દર માસે બસો રૂપીઆના પગારથી કરૂં છું. પરંતુ અત્રે આવી ઉલટો વધારે ખર્ચમાં આવી પડયો છું, પરંતુ હાલમાં પરમેશ્વરની કૃપાથી સારૂં છે માટે તમો કોઇ મુંઝાશો નહીં. આટલા દીવસથી કાગળ નહિ લખવાનું કારણ એજ હતું કે તમો મારી બીના સાંભળી ઉલટાં દુઃખી થાવ. હવે બીલકુલ દુઃખ નથી. ભાઇનો પત્તો લાગે કે તુરત લખી જણાવજો અને દેવાદારોને ધીરજ આપજો. તેમજ પૈસા મળેથી મોકલાવીશ. તમો જરા પણ મુઝવણ લાવશો નહીં, હું કાગળ દર વખતે લખતો રહીશ. એજ.

લી૦

વહાલા પુત્ર સુંદરના પ્રણામ.

મુ. આફ્રીકા.

શેઠ ગંગાધરની દુકાને.

ઉપર પ્રમાણે કાગળ લખી રહ્યા પછી કાગળ અને રૂપીઆ મુનીમને સોંપ્યા. અને શેઠને ઘેરથી તેમને જમવા તેડવા માટે ગાડી મોકલી હતી તેમાં ત્રણે જણ બેઠાં અને શેઠને ઘેર પહોંચ્યાં. ત્યાં શેઠજીએ રસોઇઆ પાસે નવી નવી જાતના પકવાનો, નવી નવી જાતનાં ભજીઆં, નવી નવી જાતનાં શાક તથા તરેહ તરેહના રાયતાં, વીગેરે ભોજન સારૂં તૈયાર કરી રખાવ્યું હતું તે જમી લીધું તથા પાન સોપારી વિગેરે ખાધાં. પછી સાંજના સાત વાગ્યાનો સમય થવાથી અને બીજે દીવસે મણીપુર તરફ કસ્તુરને મોકલવાનો હોવાથી ત્રણે જણાં સુંદરલાલને ઘેર આવ્યાં. બાદ થોડીક આડી અવળી વાતો કરી તથા પરોઢે વહેલું ઉઠવાનું હોવાથી ત્રણે જણ પોતપોતાની પથારીમાં નિંદ્રાવશ થયાં.

બીજે દીવસે પરોઢમાં ઉઠી દાતણ પાણી કરી ચાહ પી સર્વ તૈયાર થયાં. કસ્તુરે પોતાનો સામાન ટ્રંકમાં ભરીને પેક કર્યો. પછી સુંદરલાલે ગાડી મંગાવીને કસ્તુરને સ્ટેશન સુધી મુકવા ગયા અને કસ્તુરને ટ્રેનમાં બેસાડી વીદાય કર્યો. પછી તારા અને સુંદરલાલ પોતાના ઘર તરફ ગાડીમાં બેશીને આવ્યાં. ઘેર આવ્યા પછી સુંદરલાલે પોતાના ઉપર ગુજરેલી સઘળી વાત અથથી ઇતી સુધી પોતાની સ્ત્રીને કહી, જેથી તારા સાંભળી ઘણી દીલગીર થઇ.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

રસીકલાલનું પરદેશથી ઘર તરફ આવવું.

રસીકલાલ ચંદ્રપુરના રાજ્યમાં જજ્જની નોકરી સારી ખંતથી કરતો હતો અને ન્યાયથી ચાલતો હતો. અને પોતાના સાસરાના પૈસાની બીલકુલ પરવા રાખતો નહોતો. તે પોતાના હાથે કમાવું એજ શ્રેષ્ટ ધારતો હતો. વળી પોતે ઘણો મહેનતુ હોવાથી કોઇ કામમાં ભુલ કરતો નહિ, તથા જે કામ કરતો તે અતી હોંસથી અને એક ચીત્તથી કરતો. તેથી રાજાની તેના ઉપર અથાગ પ્રીતી હતી. તેમજ તેની હુંશીઆરી જોઇ તેના ઉપર તેમનો અથાગ પ્રેમ હતો. વળી રાણીઓ સુધાં પણ રસીકની સલાહ લઇને કામ કરતાં હતાં. રસીકલાલ પ્રમાણિક અને ન્યાયી હતો તેથી રાજાનો તેના ઉપર પુર્ણ વીશ્વાસ બેઠો. જેથી તેમને લાયક જાણી તેમના સસરાવાળી જગા આપવાનું નક્કી કર્યું, અને તે જગા તેને સોંપી. દીવાનની નોકરી છ માસ સુધી કરી તેટલામાં તેમની સાસુ પણ ગુજરી ગઇ તેથી સ્વચ્છંદીના પીએરમાં કોઇ પણ માણસ રહ્યું નહીં, તેથી સ્વછંદી માબાપની સોસનાથી હરરોજ સુકાતી જતી હતી. સ્વચ્છંદીને ભાઇ કે બેહેન કોઇજ હતું નહીં તેથી તેના મનમાં ઘણી મુંઝવણમાં આવતી હતી, માબાપના ગુજરી ગયા પછી બીચારી પોતાને ઘેર તાળુ વાસી રસીકની પાસેજ રહેતી. એક દીવસ સ્વચ્છંદીએ રસીકલાલને કહ્યું કે પ્રાણનાથ! મારા પીએરની મીલકત આશરે પંદર લાખની છે તથા રહેવાને બંગલો વીગેરે પણ છે. માટે આપણે આ ભાડાના ઘરમાં રહેવા કરતાં ત્યાં રહીએ તો કેવું સારૂં? તે સાંભળી રસીકે તેને કહ્યું કે મને પરાયો પૈસો બીલકુલ ખપતો નથી ને હું બીજાનો પૈસો ખાવાની ઇચ્છા રાખતો નથી. માટે તે વાત તું મારી આગળ બીલકુલ કરીશ નહિ. પ્રાણનાથ! એ મીલકત હવે આપણા વીના કોણ ખાનાર છે? તથા ત્યારે

શું મારા પીતાની મીલકત બીજાને લુંટી જવા દેવી એ તમને ઠીક લાગે છે ? વળી એ મીલકત લેવાથી આપણને કોઇ પણ જાતની નાહાનમ નથી. હવે તો એ મીલકત આપણીજ કહેવાય. માટે પ્રાણનાથ આ દાસીનું કહ્યું માની ભાડાનું ઘર તજી દઈ આપણા પોતાના ઘરમાં જઇએ તો ઘણું સારૂં. આવી રીતે તારાનું બોલવું સાંભળી રસીક બોલ્યો. તને આ ઘર પ્રસન્ન નથી તો ચાલો ત્યાં જઇએ ? પ્રીય તારૂં દીલ દુભાવીશ નહીં. એમ કહી ભાડાના ઘરમાંથી નીકળી તમામ સામાન ગાડીમાં ભરાવી પુરૂષોતમ દીવાનવાળા ઘરમાં રહેવા ગયા. તેમને ત્યાં પણ ઘરમાં સામાન બહોળો હતો અને પૈસાની પણ ખોટ નહોતી તેથી દરરોજ પતી પત્ની આનંદમાં રહેતાં. પરંતુ બીચારી સ્વચ્છંદીને દુઃખ માત્ર એજ હતું કે તે સંતતિ વીનાની હતી. તેથી હંમેશાં તેની ચીન્તામાં બળીને ભસ્મ થઇ જતી રસીક તો કોઇ પણ જાતની ફીકર રાખ્યા શીવાય પોતાની નોકરીનું કામ એક નેકીથી બજાવતો હતો.

એક દીવસ એવો બનાવ બન્યો કે રસીકલાલ પોતાના ઓરડામાં રજાના દીવસે બેઠો બેઠો પુસ્તક વાંચતો હતો. તે વાંચતાં વાંચતાં 'માબાપ પર હેત' એ નામનું પુસ્તક તેના હાથમાં આવ્યું તેથી તે પુસ્તક પેહેલેથી તે છેવટ સુધી વાંચી ગયો ને વાંચી રહ્યા પછી તેના હોશજ ઉડી ગયા તથા તેનો ચહેરો ફીકો પડી ગયો અને શરીરનું લોહી તદન ઉડીજ ગયું તેમજ તદન બેહોશ બની ગયો. આમ બનવાનું કારણ બીજું કાંઇજ નહોતું, પરંતુ તે પુસ્તક વાંચવાથી તેને પોતાની મા, બેહેન, ભાઇ, સાંભળી આવ્યાં હતાં. વળી પોતાના ભાઈના સરનામાની નોંધ પણ ખોવાઇ ગઇ હતી તે પણ તેને યાદ આવ્યું અને વીચાર કરવા લાગ્યો કે ચીઠી ક્યાં મુકી હશે ? એમ સોચ કરતો કરતો આખા ઘરની દરેક પેટીઓ, પટારાઓ વિગેરે ખુણે ખોચરે, સઘળે ઠેકાણે શોધી વળ્યો, પરંતુ તેને તે સરનામાનો બીલકુલ પતો લાગ્યો નહીં. આ અફસોસમાં રસીકલાલ એક અઠવાડીયા સુધી પોતાની નોકરી પર પણ ગયો નહી. અને ચિત્તમાં મા, ભાઇ અને બેહેનનીજ સોચના કરવા લાગ્યો અને પસ્તાવા લાગ્યો કે તેઓની સ્થિતિ કેમ હશે ? મા તો બીચારી દરણાં દળી પેટ ભરતી હશે. કારણ કે તેને તો તેના શીવાય બીલકુલ સાધન છેજ નહિં માટે તે બીચારી હમેશાં દુઃખમાંજ દીવસો ગાળતી હશે. હાય ! તે ત્યાં દુઃખ ભોગવે અને હું અહીં વૈભવ ભોગવું. ધીક છે મારા વૈભવમાં ને સાયબીમાં ! ભાઈ પણ બીચારો દુઃખનો માર્યો કેટલાક વખતથી પરદેશ ગયો છે તેની પણ શું ખબર હશે ? હાય ! વળી સરનામું પણ

સુમાવી બેઠો છું, નહીં તો તેની ખબર જલદી કાઢી શકત. પરંતુ હાલમાં બીજું કાંઇ નહીં કરતાં હાલને હાલ રજા મેળવી મારાં માજીને તથા બેનને મળું. હવે મારાથી અહીં એક પળ પણ રહી શકાશે નહીં, એવો પોતાના મન સાથે નીશ્ચય કરી પોતાની સ્રીને બોલાવી કહેવા લાગ્યો કે પ્રીયા! હું અહીંથી રજા લઇ મારા ભાઇ તથા મારાં માતુશ્રી વિગેરેને મળવા થોડા દીવસની રજા લઇ જવા ધારૂં છું. જેથી સુખેથી તું અહીંઆં રહેજે. તારી તેહેનાતમાં નોકરો ચાકરો વિગેરે દરરોજ કાયમ રહેશે. માટે પ્રીયા! તું કોઈ વાતે મુંઝાઇશ નહીં, હું થોડા દીવસમાં તેઓને મળી તુરત પાછો આવીશ. તે ઉપરથી સ્વચ્છંદી બોલી—ના પ્રાણનાથ! હું અહીં એકલી રહેનાર નથી. હું તો આપની સાથેજ આવીશ. હું તો આપના સુખે સુખી અને આપના દુઃખે દુઃખી, તેથી પ્રાણનાથ મને તો આપની સાથેજ લઈ જાવ. હું તો આપના વીના એક પળ પણ અહીં રહી શકનાર નથી માટે પ્રાણનાથ જ્યાં આપ ત્યાં હું. આપ અહીં છ કલાક નોકરીપર જાઓ છો તો પણ મારા જીવને ચેન પડતું નથી. તો આપ દેશમાં જાઓ તો મને અહીં એકલું રહેવું કેમ ગમે? માટે મને તો આપની સાથેજ રાખો. મારે સાસુજી ને નણંદજીને મળવાની ઘણી હોંશ છે, તેથી હું તો આપની સાથેજ આવીશ. આ પ્રમાણે સ્વચ્છંદીનું કહેવું સાંભળી રસીકલાલ બોલ્યો. પ્રીયા! મુઝાઇશ નહીં, તારી મરજી જો સાથે આવવાની છે તો બન્ને સાથે આવજે, પરંતુ તું નીશ્ચીંત રહે. હું દરબારમાં રાજા પાસે જઇ રજા મેળવી આવું છું, એમ કહી તે દરબારમાં ગયો.

દરબારમાં આવી રસીકલાલ પોતાને દેશ જવા સારૂ રાજા પાસે રજા માગવા લાગ્યો. નામદાર ધીરાજ! મારે મારા કુટુંબને મળવા દેશમાં જવા વીચાર છે તો થોડા દીવસની આપ રજા આપો તો મારા કુટુંબીઓને મળી પાછો આવું. તેના જવાબમાં મહારાજા ધીરાજે કહ્યું કે રસીકલાલ! તમો જવા માટે રજા માગો છો પરંતુ તમારા વિના અહીં કામ ચલાવવું મુશકેલ થઇ પડશે. માટે જવાનો વીચાર બંધ રાખો તો ઘણું સારૂં. તેથી રસીકલાલ બોલ્યો. મારા કુટુંબને મળે તો મને લગભગ પાંચ વર્ષ થઇ ગયાં છે તેઓ શું કરતાં હશે? તેમની શી ખબર હશે? તેમજ તેમનો અત્યાર સુધી કાગળ પણ નથી. માટે હવે તેમને મલ્યા શીવાય રહેવાય તેમ નથી. હું પણ નોકરીના કામને લીધે તેઓને વીસરી ગયો હતો. તેથી તેઓને બીલકુલ કાગળ પણ મેં લખ્યો નથી માટે અન્નદાતાર મારે તેમને હાલને હાલ મળવા જવા વિચાર છે તો આપ મને મળવા જવાનો

હુકમ આપશો. થોડા દીવસ મારી જગ્યાનું કામ બીજા કોઇ માણુસથી નભાવી લેશો. હાલ સુધી આપની નોકરી કરવા મેં બીલકુલ ચુક કરી નથી. મહારાજા ધીરાજ ગમે તે રીતે મને દેશમાં જવાનો હુકમ આપશો. આ પ્રમાણે રસીકલાલનું બોલવું સાંભળીને તથા તેમનો પક્કો વિચાર જાણીને રાજાના મનમાં નક્કી થઈ ગયું કે રસીકલાલ તેમના કુટુંબને મળવાને ઘણો આતુર થઈ રહ્યો છે માટે તેને જવા દેવો, નહીં તો તે નોકરી પણ છોડવા કબુલ થશે, માટે હાલ તેની જગ્યાનું કામ બીજા માણુસ પાસે કરાવી લઈ તેને જવા દેવો એજ સારૂં છે. એમ ધારી રસીકલાલને રાજાએ કહ્યું કે રસીકલાલ તમારા કુટુંબીઓને મળી થોડા દીવસમાં પાછા આવજો. તમારે જવું છે તો સુખેથી જાઓ. એટલું કહી મહારાજા પોતાના ખાનગી હોલમાં ગયા.

રસીકલાલ પોતાને ઘેર આવી સર્વે સામાન માણુસો પાસે ટ્રન્કોમાં પેક કરાવી તૈયાર થયો. અને પોતાની સ્ત્રીને પણ જોઇતો સામાન સાથે લઈ લેવા પેક કરવા કહ્યું, તેથી તેણે પણ સામાન નોકરો પાસે પેક કરાવી લીધો. પછી સ્વચ્છંદી બોલી પ્રાણનાથ ! આપણે દેશમાં જઇએ છીએ અને મારા પીતાજીની જે સર્વ માલ મીલકત છે તે આપણે ત્યાં લઇ જઇએ તો કેવું સારૂં ? તેથી રસીકલાલ મનમાં વીચાર કરી બોલ્યો–પ્રીયા ! તારી ખુશી તેમ છે તો તે પણ તીજોરીમાંથી કાઢી સાથે લઇ લે ? આથી સ્વછંદીએ તેના પીતાશ્રીના દરદાગીનાની એક ટ્રંક ભરાવી લીધી, અને પોતાના નોકર સાથે સર્વ સામાન ગાડીમાં નાંખી રેલવે ઉપર લઇ જવા કહ્યું અને બીજી ગાડીમાં રસીક અને સ્વચ્છંદી બેસી રેલવે ઉપર આવી પહોંચ્યાં, ટ્રેનને ઉપડવાને ફક્ત અડધી કલાકની વાર હતી. તેથી ટીકીટ ઓફીસમાં જઇ ફર્સ્ટ કલાસની ટીકીટ કરાવી ટ્રેનમાં બેસી ગયાં અને થોડી વારે ગાડી ઉપડી.

રસીકલાલને ગાડીમાં બેઠે બેઠે પણ મા બહેનને જલદી મળવાનોજ વીચાર થયા કરતો હતો, તેથી રેલવેમાં દીવસો મહા મહામુશીબતથી કાઢતો. મા બેનને મળવાના વીચારમાં તેને બીલકુલ ખાવાનું પણ ભાવતું નહોતું. ટ્રેનમાં બેઠે બેઠે વખત જાય નહિ તેથી ચોપડીઓ વાંચતો હતો. વળી સ્વછંદીના મનમાં એવો વિચાર થયો કે પ્રાણનાથ ! આપણે આવતા સ્ટેશન ઉપરથી આપણા ઘર આગળ તાર કરીશું તો તેઓ આપણી સામા આવશે અને આપણને ઠીક સગવડ થશે. માટે આવતા સ્ટેશનેથી તાર મુકો તો ઘણું સારૂં. તે ઉપરથી રસીકલાલ

બોલ્યો. પ્રીયા તારૂં કહેવું બરાબર છે એમ કહી તેણે એક કાગળપર તાર લખી તૈયાર કર્યો અને સ્ટેશને આવી નીચે પ્રમાણે તાર મુકયો.

To, From,
Manekbai Rasiklal K.
Manipur. Chandrapur.

Coming the day after to-morrow at night by mail receive me.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

રસીકલાલની સુંદર ઉપર હુંડી.

મણી તથા માણેકબાઇ બંને પોતાના ઘરમાં બેઠાં બેઠાં સુંદર અને રસીકને યાદ કરી ચિંતા કરતાં હતાં, એટલામાં તારવાળો માણેકબાઇનું નામ પુછતો ઉપર પ્રમાણેનો તાર લઇને આવ્યો અને તારની માણેકબાઇને ખબર પડી એટલે માણેકબાઇનો ચહેરો તો એકદમ ફીકોફચ પડી ગયો ને બેહોંશ બની ગયાં અને પોતાના મનમાં વીચાર કરવા લાગ્યાં, કે રખેને શું હશે? કાંઇ માઠી ખબર તો નહિ હોય! એમ ધારી મણીએ ચીંતામાં ને ચીંતામાં તાર ઉપર સહી કરી આપી. તાર ફોડી વાંચવા માંડયો એટલે મણીનો ચહેરો સેહેજ હરખાવવા લાગ્યો. તે જોઈ તેની મા મણીને પુછવા લાગી. બેહેન આ તાર શાનો છે? એમાં શું લખ્યું છે? એટલે મણીએ કહ્યું માજી! રસીકભાઇનો તાર આવ્યો છે, તેમાં જણાવે છે કે આવતી કાલની મેલટ્રેનમાં હું તે તરફ આવનાર છું, માટે રેલ્વે ઉપર સામા આવવું. તેથી માતુશ્રી આપણું ઘર વિગેરે સાફ કરી રાખીએ તો ઠીક. આવતી કાલે આવવાનો છે તેમને ગંદવાડ કે ગરબડ કાંઈ ગમતી નથી. માટે માજી હું ઘર સઘળું સાફ કરી નાખું છું. એમ કહી મણી હોંશમાં તે હોંશમાં સઘળું ઘર સાફ કરવા મંડી પડી અને ઘર તદ્દન નવા સરખું બનાવી નાખ્યું. આ તાર વાંચ્યા પછી બંનેને રસીકને મળવાનો ઘણો હર્ષ થયો. અને બંનેનું મન પ્રફુલ્લીત થયું, અને તે રાત્રે બંને જણાં રસીકને મળવાની ઉમંગમાં આખી રાત જાગૃત રહ્યાં. અને બીજે દીવસે સવારે છ વાગ્યાના સુમારે ગાડી મંગાવી તૈયાર થઈ સ્ટેશન તરફ જવા નીકળ્યાં, એટલામાં તેમનો લેણદાર રૂપીયા તાગવા આવ્યો તેણે માણેકબાઇને કેટલાક ટુંકારા સાથ તકરાર કરીને છેવટે દાવો કરવાનું કહી પોતાને ઘેર ગયો. બીચારાં

માદીકરી શું કરે ? દેવાનાં દાસ હતાં તેથી જેમનાં તેમ ચુપકીથી બેસી રહ્યાં પરંતુ તેમના સામે એક પણ જવાબ આપ્યો નહીં. આજે રસીક આવવાનો હતો તેથી હર્ષનો દીવસ હતો પરંતુ આ લેણદારે આવી તેમને બેહોશ બનાવી દીધાં. વળી ભાઇ આવશે અને તેમને માટે રસોઈ તૈયાર રાખવી પડશે, પરંતુ આપણી પાસે પૈસા હાલ કાંઇ નથી તેથી શી રીતે કરીશું ? એ પણ એમને એક મોટો વીચાર હતો. વીચાર કરતાં કરતાં કોઇને ત્યાંથી પૈસા લાવવાની હીંમત નહીં ચાલવાથી પોતાના ઘરમાંથી પાંચ શેર વજનનું ત્રાંબાનું તપેલું કાઢી મણી છાનીમાની બજારમાં જઈ વેચી આવી. અને તેના બે રૂપીઆ આવ્યા તેનું સીધું સામાન લાવી રસોઇ કરવા માટે બ્રાહ્મણ બોલાવ્યો અને તેને સર્વે સાહિત્ય આપ્યાં તથા તેને તાકીદથી રસોઈ કરવાનું કહી બંને મા દીકરી સ્ટેશન ઉપર ગયાં. એટલે થોડા વખતમાં ટ્રેન આવી પહોંચી. એટલે રેલવેના ડબામાંથી ઉતરી રસીકલાલ પોતાની માને ઘણા હર્ષથી ભેટયો તથા બેનને સુખશાંતિના સમાચાર પુછયા. સ્વચ્છંદી બીચારી એક બાજુ ઉપર ઉભી રહી હતી, તેથી મણીએ રસીકને પુછયું ભાઈ ! આ સ્ત્રી કોણ છે ? પણ રસીકલાલ તો કાંઇ બોલી શકયોજ નહિ. તેથી મણી અને માણેકબાઇ પોતાના મનમાં સમજી ગયાં કે તે રસીકની સ્ત્રી શીવાય બીજું કોઇ હશેજ નહીં ! તેથી તે બંનેની આંખમાં હર્ષાશ્રુ ભરાઇ આવ્યાં. પછી મણી સ્વચ્છંદી પાસે જઈ જાણે ઓળખતી હોય તે પ્રમાણે માનથી અને હેતથી બોલાવવા લાગી. ભાભી સાહેબ ! કેમ બાજુપર ઉભાં રહ્યાં છો ? વળી કેમ શરમાઓ છો ? બીલકુલ શરમાશો નહીં, આ તો આપણું ઘર છે એટલું કહ્યું. એટલે સ્વચ્છંદી પોતાની સાસુને તથા પોતાની નણંદને પગે પડી. પછી રસીકલાલે ચાર ગાડીઓ ભાડાની મંગાવી અને સરસમાન અંદર મુકાવી દીધો. ત્યારબાદ સર્વે ગાડીમાં બેસી હર્ષમાં ને હર્ષમાં ઘેર આવ્યાં.

ઘેર આવી સર્વ સામાન ગાડીમાંથી લઇ ઘરમાં મુકી દીધો અને દાતણ પાણી કરી ચા પીધો. થોડીક વાર થઇ એટલામાં રસોઇ પણ તૈયાર થઇ, તેથી બ્રાહ્મણે સર્વેને જમવા માટે કહ્યું એટલે સઘળાં પોતપોતાના આસને જમવા બેસી ગયાં. જમી રહ્યા પછી પાન સોપારી ખાધી. પછી મુખવાસ કરી રસીકલાલે પોતાની ટ્રન્કો ખોલી અંદરથી સઘળું જવાહીર તથા બીજા સોનાના દાગીના બાહાર કાઢયા. એટલે મણી તથા માણેકબાઇ તો એકદમ ચકીત બની ગયાં અને આંખોમાંથી પ્રેમનાં આંસુ નીકળવા લાગ્યાં. તે ઉપરથી રસીકલાલે પોતાની માતાને તથા પોતાની બેનને ધીરજ આપી શાંત પાડયાં.

રસીકલાલ ઘેર આવ્યાની વાત તેના લેણદારોને ખબર પડવાથી રસીક-લાલની પાસે ઉઘરાણી કરવા આવ્યા. તેથી તેમને બીજે દીવસે નાણું આપવાનો વાયદો કરી વિદાય કર્યા. પછી બજારમાંથી કેટલાક ઝવેરીઓને બોલાવી પોતાનું લાવેલું ઝવેરાત વેચી નાખવાનો વિચાર કરી એક માણસને ઝવેરીઓને બોલાવા મોકલ્યો. એટલે થોડા વખતમાં ઝવે-રીઓ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. પછી રસીકલાલે સર્વ જવાહીર તેઓની આગળ મુકી દીધું. ઝવેરીઓ તે જવાહીર જોઇ ચકીત થયા ને સર્વ પોતપોતાના મનમાં વીચાર કરવા લાગ્યા તથા માંહોમાંહે છુપી વાતો કરવા લાગ્યા. છેવટે ઝવેરીઓએ નક્કી કર્યું કે આ સોદામાં ફક્ત દોઢ લાખનો નફો લઇશું તોજ આ માલ આપણને મળશે નહીં તો પાછા જવું પડશે. એમ ધારી સર્વ માલ પંદર લાખ રૂપીયા માટે ખરીદ કરી ઝવેરીઓ ચાલ્યા ગયા. અને રૂપીઆ માટે એક કલાકનો વાયદો કર્યો, તે રસીકલાલે કબુલ રાખ્યો. પછી રસીકલાલે પોતાની માતાને કહ્યું કે માજી! મારા પીતાજીનું દેવું લેણદારને વ્યાજ સહીત આપવું એજ આપણી આબરૂ છે. તે ઉપરથી માણેકબાઇ બોલી—ભાઇ! તારી ખુશી તેમ છે તો તેમ કરજે. વળી તેણે પોતાનું મકાન અગાઉ અગાઉ પૈસાની અડચણને લીધે વેચી નાખ્યું હતું જેથી તેમાં બીજાં માણસો રહેતાં હતાં તેથી તે મકાન ખરીદવાનો દ્રઢ વિચાર કર્યો. પછી ઝવેરીઓએ જવાહીર તથા દાગીનાના રૂપીઆ મોકલી આપ્યા તે રૂપીઆ ગણી લીધા અને ઠેકાણે મુકયા. ત્યાર બાદ જે સખસે તે મકાન લીધું હતું તે સખસને મળીને તેને કહ્યું કે તમોએ અમોને જે રૂપીઆ આપ્યા હોય તે લ્યો અને તે ઘર આપો! એટલે મકાનવાળાએ તેણે આપેલા રૂપીઆ કરતાં દોઢી કીંમત બતાવી. તોપણ રસીકલાલે તે મકાન રાખવાનું કબુલ કર્યું અને મકાન ખ-રીદી લઈ સર્વે ઘરમાં રહેવા ગયાં. આ રીતે પોતાનું અસલ ઘર મળવાથી માણેકબાઇ અને મણી તો ઘણાં હરખાવા લાગ્યાં. રસીકને પરદેશથી આટલા પૈસા મેળવ્યાનું માણેકબાઇએ જોવાથી તે નવા જન્મની માફક માનવા લાગી.

એક દીવસ મણી અને સ્વછંદી ઘરમાં બેઠાં બેઠાં વાતો કરતાં હતાં. તે વખતે મણીએ પોતાના ઉપર તથા પોતાની માતા વગે-રેના ઉપર વીતેલી સર્વ હકીકત કહી સંભળાવી એટલે સ્વછંદી બોલી આપણી પાસે પુષ્કળ પૈસો હતો તે કયાં ગયો તથા દેવું શાથી થયું? તેમજ આવું વિશાળ અને શોભાયમાન ઘર મૂકી બીજે રહેવા જવાનું કારણ શું? અને તે તમને કેમ ગોઠતું હતું? મણી બોલી—અમારા બાપ-દાદાની જે મીલકત હતી તે અમો સર્વે ભાઇભાંડુ નાનાં હતાં, તેમજ મારા

ભાઇઓને ભણાવવામાં તથા ખાવાપીવામાં ખરચાઈ ગયું અને ઉલટું દેવું થયું હતું પણ પરમેશ્વરે અમારા ઉપર દયા કરી તો રસીકભાઇએ સર્વે દેવું પતાવી દીધું ને સુખી કર્યાં. વળી મારા બીજા ભાઇ સુંદરલાલ તો આફ્રીકા ગયા છે તેમની શી ખબર હશે? વળી મારાં ભાભી પણ તેમની તરફ થોડા રોજથી ગયાં છે તેમની પણ ત્યાં કોણ જાણે શું ખબર હશે તથા શું કરતા હશે? તેમને ત્યાં એકલાંને કેમ ગમતું હશે? તેમના સુખ દુઃખમાં ભાગ લેનારી આ વહાલી બેહેન શીવાય કોણ લેશે? ઘણો વખત થયો સુંદરભાઇનો કાગળ સરખો પણ નથી. વળી પાછા પોતે પ્રતીજ્ઞા લઈ ગએલા છે. ભાભી સાથે સરવે બેશી કયારે ભોજન કરીશું? તે વખત કયારે આવશે? ભાઈની મને ઘણી ચીંતા થાય છે? ભાભી મારૂં હૃદય ભરાઈ આવે છે? ભાઇ વીના આ દુનીઆ મને ઝેર જેવી લાગે છે? તે સાંભળી સ્વછંદી બોલી. નણંદજી! તમે બીલકુલ ચીંતા કરશો નહીં, ઇશ્વર સર્વ સારૂં કરશે, સબુરીનાં ફળ મીઠાં છે. સબુરી રાખવી એ માણસનું કર્તવ્ય છે. પરંતુ ચીંતા કરવી એ તદન ભુલભરેલું છે. કહેવત છે કે 'પરમેશ્વર પાધરો તો વેરી આંધરો' માટે કરતો હરતો પ્રભુ છે તેથી શાન્ત થાઓ? નકામુ હૃદય દુઃખી ના કરશો. એટલામાં માણેકબાઇ અને રસીકલાલ પોતાના સગાંને મળવા સારૂં બહાર ગયાં હતાં ત્યાંથી પાછાં આવ્યાં, તેઓ આવીને બેઠાં, તેટલામાં તારાને મુકવા ગયેલ મુનીમ પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યો તેણે સુંદરનો આપેલો કાગળ અને પાંચસે રૂપીઆ માણેકબાઇને આપ્યાં. અને સુંદરલાલની તમામ હકીકત કહી. પછી પોતાના શેઠના ઘર તરફ રવાના થયો.

સ્વછંદી દીવાનની છોકરી હતી, છતાં પોતાના પતીની તથા સાસુની ઘણી સારી રીતે સેવા કરતી હતી તથા આખા ઘરનું કામ પોતે ઉઠાવી લેતી હતી. કામ વીના બેશી રહેવું તેને પસંદ નહોતું તેથી ફુરસદની વખતે સ્વછંદી અને મણી ભરત ભરવા બેસતાં, અને મન પ્રફુલીત રાખતાં.

આવેલો કાગળ રસીકે ફોડી વાંચ્યો. વાંચતાની સાથે રસીકના તો હોશજ ઉડી ગયા. હાય ભાઇ! આટલો બધો દુઃખી છતાં પણ મને યાદ કરે છે અને મારે માટે જીવ બાળે છે. વળી તેને આટલું બધું દેવું થઇ ગયું છે? માટે માજી! ભાઇને આ રૂપીઆ-માંથી ચાર લાખ રૂપીયાની હુંડી કરી મોકલાવી આપું તો ઘણું સારૂં થાય માટે કહો માજી! આપનો શું અભીપ્રાય છે? તેવું કહેવાથી માણેકબાઇ બોલી—વારૂં બેટા! તેમ કરજે? તે ઉપરથી રસીક બોલ્યો—મા! દેવાદારને અને ભાઇને મળી રૂપીયા આઠ લાખ

જશે અને બે લાખ મકાન ખરીદવામાં ગયા એટલે બાકીના પાંચ લાખ રૂપીઆ મારા સાસરાની મીલકતમાંથી વધ્યા છે અને બીજા મારી પેદાશના રૂપીઆ બે લાખ છે એટલે તમારી પાસે સાત લાખ રૂપીયા થશે તે તમે તમારી પાસે રાખજો. માજી હવે હું ભાઇ ઉપર હુંડી બીડવા બજાર જાઉં છું. વળી મારાં ભાભી પણ થોડા દીવસ થયાં ત્યાં ગયાં છે, એટલે તેને રૂપીઆની ઘણી અડચણ પડતી હશે તથા તેને ત્રણ લાખનું દેવું થયેલું છે તેથી રૂપીઆ તાકીદથી મોકલાવી દઉં તો તેને હરકત થતી દુર થાય. એમ કહી તાબડતોબ બજારમાં જઇ ચાર લાખ રૂપીયાની હુંડી આફ્રીકા પોતાના ભાઇને મોકલાવી દીધી. અને હુંડીની સાથે નીચે પ્રમાણે કાગળ લખી બીડયો.

મારા વ્હાલા અને માયાળુ ભાઈ રસીકલાલ !

મુ. આફ્રીકા.

ભાઇ ! બહારગામ મુસાફરી કરી થોડા દીવસથી ઘર તરફ આવ્યો છું. તમારો દીલગીરી ભરેલો કાગળ વાંચી દીલગીર થયો છું. આ કાગળની સાથે ચાર લાખ રૂપિયાની હુંડી મોકલી છે તો તેમાં જણાવેલા સરનામે જઇ રૂપિયા લઇ આવી, લેણદારોને આપી બાકી રહે તે સંભાળી વાપરજો. માતાજી તથા બેહેન સર્વે ખુશી આનંદમાં છે. તમારા તથા મારી ભાભીના ખુશી ખબર મને ચંદ્રપુર મુકામે દરબારમાં દિવાન રસીકલાલને સરનામે મોકલાવજો. અહીંથી બરોબર એક માસ પછી ચંદ્રપુર જવાનો છું, ત્યાંથી સતરલાખ રૂપિયા લાવી મકાનો વીગેરે ખરીદી તથા દેવાદારો પતાવી તથા તમને મોકલાવી રૂપીયા દસલાખ વાપર્યા છે. બાકીના સાતલાખ માને આપ્યા છે. તમારે વીશેષ રૂપિયા જોઇએ તો ચંદ્રપુરના સરનામે લખી મંગાવી લેજો. ચિન્તા રાખશો નહીં. બેહેન વીશેની પણ બીલકુલ ફીકર રાખશો નહીં. બેહેનને હવે સાસરીમાં સારૂં સુખ છે. રતીકાન્ત પણ હવે બરાબર સુધર્યા છે. માજીને તથા મને યાદ લાવીને કાગળ લખતા રહેજો. અને પૈસા જોઇતા વાપરજો.

લી૦

વહાલા ભાઈ રસીકલાલના

પ્રણામ.

હુંડી અને કાગળ મોકલાવ્યા પછી રસીકલાલ અને માણેકબાઇ પોતાના ઘરમાં જોઇતી ચીજો ખરીદવા બજારમાં ગયાં. મણી અને સ્વચ્છંદી પોતાના ઓરડામાં ભરતકામમાં લુબ્ધ બની ગયાં હતાં. સ્વચ્છંદીએ ચંદ્રપુરથી લાવેલું પોતાના હાથનું ભરેલું ભરતકામ મણીને નવી નવી

જાતનું બતાવ્યું તેથી મણી તે ભરતકામ જોઇ ચકીત બની ગઇ અને બોલી ભાભી ! આ રીતે ભરત ભરતાં મને આવડતુંએ નથી ને તે મેં કોઇ દીવસ જોયુંએ પણ નથી માટે ગમે તેમ કરી આ ભરત ભરતાં શીખવાડો ! મને આવું ભરત ભરતાં શીખવાની ઘણી ઉમેદ છે. આ ભરત મને ઘણું સરસ લાગે છે. માટે ભાભી મને શીખવાડો તો ઘણું સારૂં. આ સાંભળી સ્વચ્છંદી બોલી. નણંદજી ઘણી ખુશીથી શીખવાડીશ એમાં શું ભારે શીખવાનું છે. તે તમને એક દીવસમાં શીખવાડી દઇશ. તે ભરવું તદન સેહેલું છે. થોડોજ વખત ધ્યાન દઇ ભરત ભરવાનું જોશો એટલે તુરત તમને આવડશે. જુઓ આ સાડી કેવી સરસ ભરી છે. તે સાંભળી મણી બોલી–ભાભી ! આતો એથી પણ ચઢે તેવી છે. ઓહો ! આ તો વળી અજાયબ છે. આ સાડી ભરવામાં તમને ઓછામાં ઓછા બે માસ તો થયાજ હશે ? ના નણંદજી ! આ સાડીને મેં એક અઠવાડીઆમાં તૈયાર કરી છે તે ઘણી સરસ છે. અને તે ભરવી પણ ઘણી સહેલી છે, તેમાં કાંઇ વધારે કારીગરી કરી નથી. જુઓ તમને બતાવું ? જુઓ હું આ ફુલ ભરૂં છું તે બરાબર ધ્યાનમાં રાખો અને પછી મને ભરી બતાવો ? વારૂ ભાભી મને ભરી બતાવો, હું બરાબર ધ્યાનમાં રાખીશ. જુઓ ત્યારે હું ભરૂં છું. એમ કહી મણીની રૂબરૂ એક ફુલ બે મીનીટમાં ભરી આપ્યું. તે ફુલ મણીએ બરાબર ધ્યાન આપી જોયું, પછી મણી બોલી–ભાભી ! આ તો તદન સહેલી રીતે ભરાય છે અને જલદી થઇ જાય છે. ભાભી હવે મને આ ભરત બરાબર ભરતાં આવડશે. હવે મને ભરવામાં બીલકુલ ખામી નહીં આવે. એટલું કહી મણીએ પોતાનાં ભરેલાં કપડાં સ્વચ્છંદીને બતાવ્યાં. બાદ સ્વચ્છંદીએ પોતાનાં કપડાં તેની સાથે સરખાવ્યાં એટલે તેના મનને તો મણીના ભરતનું કામ એકઆની પણ પસંદ પડયું નહીં, તેથી મણીએ પણ તે પ્રમાણે કબુલ કર્યું. પછી મણી સ્વચ્છંદીની સાથે આખો દિવસ રહેવા લાગી, અને એક અઠવાડીઆમાં બરાબર ભરત ભરતાં શીખી ગઇ. મણીને અને સ્વચ્છંદીને બેનપણાં પણ એવાં બંધાઇ ગયાં હતાં કે બંનેમાંથી એક પણ છુટાં પડી જુદાં પડવાનું મન બીલકુલ કરતાં નહીં અને હંમેશાં બંને સાથેજ રહેતાં. આ બંને જણાંને નણંદ ભોજાઇ કરતાં બેહેનપણાનો સંબંધ ઘણો વીશેષ બંધાયો હતો. સ્વચ્છંદીને પોતાના પતિની સાથે જવાને પંદર દીવસ બાકી રહ્યા હતા, મણીને તે વાત યાદ આવવાથી અને પોતાની ભાભી જાય તેથી તેને ગમે નહીં તેથી રોવા બેઠી, સ્વચ્છંદીએ તેને ઘણું સમજાવ્યું પણ છાની રહી નહીં. તેવામાં બજારમાંથી રસીક અને માણેકબાઈ આવ્યાં મણીને રોતી સાં-

મણીને સુંદરલાલે પુછ્યું, પણ મણીએ કાંઈ જવાબ આપ્યો નાહ. ત્યારે સ્વચ્છંદીએ કહ્યું કે આપણે હવે ચંદ્રપુર જવાને થોડા દીવસ બાકી છે. તેથી તેમને અહીં એટલાને ગમે નહીં એથી રડે છે. પછી રસીકે મણીને ધીરજ આપી ને બીજા પંદર દીવસ રહેવાનું કબુલ કર્યું અને મણીને રોતી છાની રાખી, તેમજત વાત વીસરાવી દીધી અને પોતપોતાના કામમાં ગુંથાઇ ગયાં. મણી અને સ્વચ્છંદી ફુરસદના વખતે નોવેલો પણ વાંચતાં હતાં.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

હંસરાજનું મરણ અને સુંદર તથા તારા કેદ.

સુંદરલાલ ગંગાધર શેઠને ત્યાં માસીક બસો રૂપીઆના પગારથી નોકરી કરતો હતો. ત્રણલાખ રૂપીયાનું દેવું છતાં પણ બિચારો આનંદ માની પોતાની નોકરી નીમકહલાલીથી કરતો હતો. આફ્રીકા જેવા શહેરમાં તેને પોતાનું ખર્ચ આટલા પગારમાં પુરૂં પડતું નહોતું પરંતુ કંજુસાઇથી નીભાવ કરી પોતાના દીવસો ગાળતો હતો. તે પોતાની નોકરીનું કામ સારૂ બજાવતો હતો તેથી ગંગાધર શેઠ તેના ઉપર ઘણા ખુશ રહેતા હતા અને તેને પ્રમાણીક માનતા હતા. તારા પોતાના પતીની સેવા સારી રીતે કરતી હતી. તેવામાં એક દીવસ મેના આપેલા કાગળનો જવાબ લેવા આવી હતી, તે ઉપરથી તારાએ સુંદરલાલને પુછ્યું કે આ સ્ત્રી આવી છે તે કોણ છે? આ પ્રમાણે તારાનું બોલવું સાંભળી સુંદરલાલ ઘણો મુંઝવણમાં આવી પડ્યો, અને પોતાના મન સાથે વીચાર કરવા લાગ્યો કે આને મારે શું જવાબ દેવો ? તેમજ આને વાત કરવી કે નહીં? શું કરવું? મારી દાનત કાંઇ તેના ઉપર બુરી નથી, છતાં પણ તે તેમ સમજશે ને ઉલટો વીખવાદ થશે માટે મારે અસલથી તેને જે રીતે બોલાવવાનો સંબંધ છે તેજ પ્રમાણે ખરેખરૂં કહી દઉં તોજ ઠીક થશે. તેમ ધારી તારાને કહેવા લાગ્યો કે તે તો મારા ધર્મની બેહેન છે, કદાચ તે વાતનો તેને અંદેશો પડતો હોય તો આગળ ઉપર ખરી ખાત્રી થશે. વળી પ્રીયા! તે મારા ઉપર અત્યંત પ્રેમ રાખતી હતી. તે કારણથીજ મારે તેમના પીતાને ત્યાંથી નોકરી છોડી દેવી પડી છે. તેણે મારા ઉપર જુઠો આરોપ પણ મૂકયો હતો વળી તેની મારા ઉપર પ્રેમપત્રીકા આવી છે પરંતુ હું તો તેને બેહેન સમાનજ માનું છું, તે મારા જુના શેઠની મોટી દીકરી થાય છે. આ પ્રમાણે સુંદરનું કહેવું સાંભળું મેના ઉભી ઉભી

સાંભળતી હતી, તેથી એકદમ વચમાં બોલી ઉઠી—સુંદરલાલ! મને પેલી ચીઠીનો જવાબ શું આપો છો? શું તમે મને એક તરણા બરોબર ગણી કાઢી? હું શું તમારા હીસાબમાં જરા પણ નથી? શું હું તમારી સરખામણીમાં આવું તેમ નથી? શું તમે મારો ભવ બગાડીજ નાંખશો? શું મને રઝળતી કરશો? શું તમે મને આમ ટળવળાવશો? પ્રાણનાથ! આ દાસીનો ભવ બગાડયા વીના સત્વર ગ્રહણ કરી આપની અર્ધાગના બનાવો, જેથી આપના ચરણકમળની દાસી થાઉં. પ્રાણનાથ! મારે આપના શીવાય દુનીયાપર સઘળા પુરૂષો બાઇ બાપ સમાન છે માટે આપ મારા મનની ઉમેદ પુરી નહીં પાડો તો, મારે કાશીએ જઇ કરવત મુકાવી મારા મનની મુરાદ પાર પાડવી પડશે. માટે પ્રાણાધાર! ગમે તેમ કરી આ દાસીનું આપ પાણી ગ્રહણ કરો કે જેથી હું આપના સુખ દુઃખની ભાગીયણ થાઉં. હું પૈસાની કંઇ સગી નથી. પણ હું તો મારા પ્રાણના આધારના પ્રેમનીજ ભુખી છું; જેથી પ્રાણનાથ! આ દાસીની અરજ નહિ સ્વીકારો ત્યાં સુધી હું અહીંથી જવાનીજ નથી. પ્રાણનાથ! આ સ્વાલ મારો છેલ્લોજ છે. જેથી મારૂં કહેલું માન્ય રાખશો એવી આ દાસીની આશા છે. મેનાની આ હકીકત સાંભળી તારા તો એકદમ ચકીત બની ગઈ અને બોલી શું તું મારા સ્વામીની અરધાંગના થવા માગે છે કેમ? એ પ્રમાણે કહી શોચ કરવા લાગી. હાય! પ્રભુ ત્યાંથી નીકળી અહીં આવી તો પણ પાછી મને ફીકરમાંજ નાખી. હાય! હવે મારે શું કરવું? આ રંડા તો મારા મકાન ઉપર અડીંગા નાખી બેઠી છે. વળી મોટા શેઠીઆની છોકરી છે તેથી જો તેને કાંઇ કહું તો મહાભારત કામ થઇ પડશે. પરંતુ તેને કહ્યા કરતાં મારા સ્વામીને સમજાવું તો ઘણું સારૂં. જો તેઓ મારા કહ્યામાં રહેશે તો પછી સઘળા જખ મારે છે. માટે એક વખત મારા પ્રાણનાથને ગમે તે યુક્તિ રચી તે કામ કરતા અટકાવું. વળી કદાચ એ રંડાની સાથે લઢું તો લોકોમાં જાણ થાય અને ફજેતી થાય તે નફામાં. માટે તેમ નહીં કરતાં યુક્તિસર હીંમત ધરી મારા પ્રાણપતીને સમજાવું કે જેથી રાંડ અભાગણીનું કાંઇજ વળે નહીં ને ધુળ ફાકતી પાછી જાય તેમ કરીશ એટલે મને ઠીક પડશે, નહીં તો રંડા મારા ધણીને ફોસલાવીને ફસાવી મારશે. માટે આ પ્રમાણે કરવું મને વધારે દુરસ્ત લાગે છે એમ વીચારી તારા પોતાના પતીને ધીમે સાદે કહેવા લાગી. પ્રાણનાથ! આ આવી છે તેને માટે શું ખુલાસો કરો છો તે મને જણાવો? તે ઉપરથી સુંદર બોલ્યો—પ્રીયા! મેં મનથી નીશ્ચય કર્યો છે કે મારે તેની સાથે કોઇ પણ રીતે સંબંધ રાખવો નહીં કારણ કે શાસ્ત્રના

આધારે એક સ્ત્રી છતાં બીજી સ્ત્રી કરતી નહીં, તેમ ખુલ્લું છે. વળી હું તેના પીતા પાસે નોકર હતો અને તેમનું અન્ન ખાધું અને તેની સાથે આડો વ્યવહાર કરૂં તો હું નીમકહરામ કહેવાઉં. તે કારણથી તેના પીતાની નોકરી મુકી દઇને બીજે નોકરી કરૂં છું. માટે પ્રીયા મારો તેને કોઇ પણ પ્રકારે બોલાવવાનો વીચાર નથી. વળી હું તેની સાથે ભાઇ માફક વર્તુ છું. તોપણ તે મને છોડતી નથી, તો પ્રીયા હવે તેને શી રીતે દુર કરૂં ? કે આપણે ઘેર તે આવે નહીં? તારાએ કહ્યું:-પ્રાણનાથ, તે રસ્તો હું આપને સહેલાઇથી બતાવું, પરંતુ તે રસ્તો કર્યા પહેલાં તમારે જરા તેની સાથે જુઠું બોલવાની જરૂર પડશે. રસીકે કહ્યું:-ના તે જુઠું બોલવાનું મારાથી જરા પણ નહીં બને. તારા કહે-કે તે ના બને તો ફક્ત હા અને ના કહેશો કે નહીં? હા કહો તે થશે પરંતુ બીજું નહીં કહેવાય. બીજું સઘળું તમારે કરવું પડશે. વારૂ પ્રાણનાથ! હવે તમે જુઓ કે તે પોતાની મેળે રાજી થઇ પોતાને ત્યાં જાય છે કે નહીં. માટે આપ હવે બીજા ઓરડામાં ચાલો તે ત્યાં બેઠી છે, ત્યાં જઇ ખુલાસો કરીએ. ફક્ત હું પુછું તેમાં હા અને નાજ એ શબ્દ કહેજો. બીજું કોઇ તમારે બોલવાની જરૂર નથી. એમ કહી તારા પોતાના મન સાથે વીચાર કરવા લાગી. મારા પ્રાણનાથને જાળમાં ફસાતાં અટકાવવા એ મારી ફરજ છે. વળી તેમ કરવામાં જુઠું બોલવું એ જુઠું નહીં પણ સદાને માટે સાચુંજ છે. એમ વીચાર કરી તારા અને સુંદરલાલ મેના પાસે આવ્યાં. પછી તારા બોલી, મેના બેહેન તમે (સ્ત્રીશીક્ષણ) નામનું પુસ્તક વાંચ્યું છે? હા મેં તે પુસ્તક બરાબર વાંચ્યું છે. વારૂ તેમાં શું લખ્યું છે? તેમાં એમ લખ્યું છે કે સ્ત્રીએ કઈ રીતે ચાલવું અને કઈ રીતે વર્ત્તવું તે લખેલું છે. વારૂ તેમાં તેમ તો નથી લખ્યું કે કોઇ પુરૂષને એક સ્ત્રી છતાં બીજી સ્ત્રી કરાવવાની ફરજ પાડવી? ના તેમ તો નથી. ત્યારે તમે સુંદરલાલને એક સ્ત્રી છતાં બીજી સ્ત્રી કરાવવા માગણી કરો છો તે ઘટીત છે? મારી માગણી તમારા આવ્યા પહેલાની છે. મેં તેમની પાસે તમારા પરણ્યા અગાઉની માગણી કરી છે. વારૂ તમારી માગણી પહેલાંની ના હોય તો? મારી માગણી પહેલાની ના હોય તો આજથી સુંદરલાલના સામું જોવું નહીં. જુઓ ત્યારે તમે તમારા અંતઃકરણથી બોલો છો તે પાળશો? મેનાએ કહ્યું હા. પછી તારાએ મેનાને કહ્યું કે ત્યારે પુછો કે તમારી માગણી મારી સાથે લગ્ન થયાં પહેલાંની છે કે કેમ? આ પ્રમાણે સુંદરલાલને તમે પુછો. એટલું કહેવાથી મેનાએ સુંદરલાલને તારાના કહેવાથી પુછ્યું. ત્યારે સુંદરલાલે

ના કહી. બાદ તારાએ મેનાને કહ્યું–બોલો હવે તમે અમારૂં ઘર છોડી દઇ તમારા ઘર તરફ રવાના થશો ને હવે સુંદરલાલનું નામ મુકી દેશો ? ના, તે મારાથી નહીં બને. તમે મારા દેખતાંજ આવ્યાં છો ને મારી માગણી તો મારે ઘેર સુંદરલાલ નોકર હતા ત્યારની છે. તારાએ કહ્યું–મેના બેન ! તમારા કહેવા પ્રમાણે તમે બંધાઇ ચુકયાં છો માટે આ તમારી હઠ નહીં ચાલે પરંતુ ઉલટાં ફજેત થશો માટે તેમ નહીં કરતાં સુખે મોઢે ઘર તરફ રવાના થઇ જાઓ અને તમારા પીતાને કહી કોઇ લાયક પતી શોધી વરો. તેમ કરવાથી તમારી પ્રતિષ્ઠા વધશે ને ભવીષ્યમાં સુખ થશે. માટે મારૂં કહ્યું માની ભવિષ્યનો વિચાર કરો તો સારૂં. આ પ્રમાણે તારાનાં વાકયો સાંભળી મેના એકદમ ગભરાઇને બોલી–તારા તમે જરા વીચાર કરી બોલો ! જુઓ એક તો ત્રણ લાખ રૂપીઆ સુંદરલાલ પાસે માગીએ છીએ. વળી બીજું મારી માગણી પહેલાંની છે છતાં તમે આડું અવળું સમજાવો અને ખોટાં બહાનાં કાઢો તે ઠીક નહિ. હું તો સુંદરલાલને વરીશ કે કાશીએ જઈ કરવત મુકાવીશ. આ બંનેમાંથી એક નકી કરીશ ત્યારેજ હું આ જગ્યો ઉપરથી ઉઠનાર છું. મને મારા માબાપની કે કોઇની દરકાર નથી. તેમ હું કાંઈ કોઇથી ડરતી પણ નથી. મને ફકત ઇશ્વરની અને મારા વાહાલા સુંદરલાલની દરકાર છે. તે શીવાય મારે બીજા કોઇની દરકાર નથી. આ પ્રમાણે મેનાનું બોલવું સાંભળી તારાએ પોતાના મન સાથે વીચાર કર્યો કે આ રાંડ સીધી રીતે સમજનાર નથી, આને તો જુઠું બોલી કાઢવી એજ વધારે સારૂં છે. એમ ધારી તારા બોલી–મેના બહેન ! હું તો તમારી મશ્કરી કરતી હતી. પણ તમારી માગણી કબુલ કરાવવી તેતો મારા હાથમાં છે અને હું કહીશ તે કરશે, પરંતુ મને તમે એક વચન આપો એટલે બસ. એથી મેના બોલી–વચન શી બાબતનું માગો છો ? વચન લઇને મુદ્દલ મને અહીં આવતી બંધ કરવી ધારો છો કે શું ? તારાએ કહ્યું–ના, ના. તે વાતનું તમોને વચન આપું છું પછી કાંઇ ? પછી કાંઇ નહીં. એમ વચન આપો તો મારે વચન આપવાને બીલકુલ વાંધો નથી. તારે લાવો વચન ? એમ કહી મેનાને બાંધી લે છે ને તેના મનને નિશ્ચય કરી આપે છે. જુઓ ત્યારે મેના ! તમારે તેમની સાથે લગ્ન કરવું હોય તો તમારે જરા બે મહીના થોભવું પડશે. કારણ મારે તમારી તરફેણ ખેંચી કેટલીક હકીકતો તેમને સમજાવવી પડશે. માટે તેમ કરો તો ઠીક. હા. તમારૂં કહેવું બરાબર છે. લ્યો તમારા કહેવા મુજબ હું બે માસ સુધી થોભીશ, પરંતુ બે માસ પછી તમારે મારી માગણી પુરી કરી

આપવી પડશે. પણ પછી તમો ફરી જશો તો નહીં ચાલે ને તેમ કરી આપવું પડશે. હા, હા. તે પ્રમાણે કરવું મારે કબુલ મંજુર છે. એટલામાં પોસ્ટવાળો પોસ્ટમાં કાગળ આવેલો સુંદરલાલને આપવા આવ્યો, એટલે સુંદરલાલ તે કાગળ લઇ વાંચી ચકીત બની ગયો. ત્યાર પછી તે કાગળ તારાને વાંચવા માટે આપ્યો તેણે તે કાગળ વાંચી જોયો. કાગળમાં પાછળ પ્રકરણ ૧૨ માં જણાવ્યા પ્રમાણેની હકીકત હતી. તથા તે સાથે રૂપીઆ ચાર લાખની હુંડી હતી. તે હુંડી જોઈ સુંદરલાલ તથા તારા અતી ખુશી થયાં, તેમજ મેના પણ તે વખતે ઉભી હતી. તે પણ આ હુંડી જોઈ પોતાના મનમાં ખ્યાલ કરવા લાગી કે સુંદરલાલ કોઇ સારા ગૃહસ્થના દીકરા છે તે શીવાય આટલી ચાર લાખની હુંડી આવે નહીં. એમ ધારી મેનાના મનને પુરેપુરી ખાત્રી થઇ કે બે માસ વીત્યા પછી તારા મને સુંદરલાલ સાથે જરૂર સંબંધ કરાવશે તથા મારાં લગ્ન તેમની સાથે કરાવી આપશે. હવે મારે કોઇ પ્રકારની શંકા લાવવાનું કારણ નથી એમ વિચાર કરી તારાની પાસેથી રજા લઇ પોતાને ઘેર ગઇ. બાદ તારા પોતાના પતીને કહેવા લાગી—પ્રાણુનાથ! એ રંડાને મેં બરાબર યુક્તીથી વીદાય કરી છે. હવે બે મહીના પછી જોવાશે. હાલ તો તે રાજી થઈ ગઇ છે. સુંદરલાલે કહ્યું—પ્રીયા તે તો ઠીક, પરંતુ આ ચારલાખની હુંડી મારા ભાઇ રસીકલાલ તરફથી આવી છે તે મને ખોટું લાગવા જેવું થયું છે. તારા બોલી—પ્રાણુનાથ! આમ કેમ બોલો છો? ઘેરથી રૂપીઆ મોકલ્યા છે તેમાં ખોટું લાગવા જેવું શું છે? પ્રીયા! હું રસીક કરતાં નોકરી કરવા પહેલાં નીકળેલો છું છતાં મારે ઉલટું ત્રણ લાખનું દેવું થઇ ગયું ને રસીક મારા પછી નીકળ્યો હતો તોપણ તે સત્તર લાખ રૂપીઆ કમાઈ આવ્યો છે અને તે કમાએલા રૂપીઆમાંથી ચાર લાખ રૂપીઆની હુંડી મારા પર મોકલાવી છે. વળી તે નાહાનો છે ને હું મોટો છું. તેમજ વળી મેં ઘરમાંથી નીકળ્યા પછી સોગન લીધા છે કે પીતાજીની મીલકત કરતાં ચારગણી મીલકત અને ચારગણી આબરૂ મેળવીશ ત્યારેજ ઘર તરફ જઈશ એ પ્રમાણે સોગન લીધા છે. પરંતુ પ્રીયા હજુ સુધી મારે તો કાંઈ પણ ઠેકાણું નથી ને ઉલટા ઘેરથી રૂપીઆ આવ્યા. અને વળી કાગળમાં એમ લખે છે કે દેવાદારને દેવામાં આપી બાકીના રૂપીઆ જાળવીને વાપરજો. તે કારણથી પ્રીયા મને શરમાવવા જેવું લાગે છે. પ્રાણુનાથ! એમાં કાંઇ શરમાવવા જેવું નથી. આપે રૂપીઆ મંગાવ્યા નથી અને વગર મંગાવ્યે મોકલ્યા છે તે માટે આપને બીલકુલ શરમાવવા જેવું નથી. પરંતુ કાગળમાં સાધારણ રીતે સંભાળીને વાપરજો એમ લખાય છે

માટે તે બાબતનું મનમાં ખોટું લગાડવું એ સારૂં નહિ. પ્રાણનાથ! આવેલી હુંડી વટાવી દેવાદારોને આપી દેવામાંથી મુક્ત થાઓ, અને પછીથી તેને માટે તમારા ભાઇને લખી જણાવજો કે તમોએ મને મોકલેલા રૂપીઆ થોડા વખતમાં મોકલી આપીશ આપણી વેળા પરમેશ્વર કાલે સવારે વારશે. જેથી સર્વે સારાં વાનાં થશે. સબુરીનાં ફળ મીઠાં છે. ભગવાનને સત્ય વાહાલું છે. માટે સત્યથી ચાલીશું. તો ભગવાન આપણને સહાય કરશે. માટે પ્રાણનાથ! હંસરાજ શેઠના રૂપીઆ આપણે દેવા છે તે આપના શેઠ ગંગાધરના હાથે તેમને અપાવીને દેવામાંથી મુકત થાઓ, પછી એ રંડાનું સઘળું પોગળ ફોડી નાંખો કે પછી તે આપણા મકાન આગળ આવવાનું ભુલી જાય. આ પ્રમાણે તારાનું બોલવું સાંભળી સુંદરલાલ બોલ્યો–પ્રીયા! તારૂં કહેવું સત્ય છે. હું શેઠને ત્યાં જઈ તેમને લઈ હંસરાજ શેઠને ત્યાં જાઉં છું ને તેમના રૂપીઆ આપી દઉં છું. શેઠ ખુશી હશે તો મેનાની વાત ખુલ્લી કહી બતાવીશ. આ પ્રમાણે સુંદરલાલ કહી ગંગાધર શેઠના ઘર તરફ ગયો.

ગંગાધર શેઠને ઘેર આવી હંસરાજ શેઠને રૂપીઆ આપવા પોતાના શેઠને સાથે લઈ હંસરાજ શેઠને ત્યાં ગયા. રસ્તામાં ગંગાધર શેઠ સુંદરલાલને કેટલીએક શીખામણ આપતા ચાલવા લાગ્યા. અને બોલ્યા–સુંદરલાલ! તમારે ત્યાં આગળ એક પણ શબ્દ બોલવો નહીં, અને હું જે કહું તે તમારે સાંભળવું; પરંતુ ખરી વાતનો પુરતો ટેકો આપવો. અને સઘળી બીના હંસરાજ શેઠને કહી વાકેફ કરવા, પછી તેમને ખાત્રી નહીં થશે તો પાછળથી તેના હાથ દસ્કતની ચીઠી બતાવીશું, એટલે તેમને પુરી ખાત્રી થશે. અને તે વાતથી છટકેલી મેના તારા બારણે આવતી બટકશે. માટે મારૂં કહ્યું માની તમોને જે વાત કહે તે સાંભળી વીચાર કરી શબ્દ કાઢવો કે જેથી તે શબ્દ તમને બંધન કરતા થઇ પડે નહીં અને સાબાશી મળે. આ પ્રમાણે શેઠનું બોલવું સાંભળી સુંદર બોલ્યો–વારૂં શેઠજી! તમારૂં કહેવું માન્ય રાખું છું. એમ કહી બંને જણ હંસરાજ શેઠને ત્યાં આવી પહોંચ્યા. બાદ હંસરાજ શેઠ સાથે વેપારની થોડી ઘણી વાતો કરી; ત્યાર બાદ સુંદરલાલ ઉપર લેણા નીકળતા ત્રણ લાખ રૂપીઆની નોટો કાઢી, હંસરાજ શેઠ પાસે મુકી દીધી. તે ઉપરથી હંસરાજ શેઠ ચકીત બની ગયા ને વીચાર કરવા લાગ્યા કે મેં આની પાસે કોઇ દીવસ રૂપીઆ મંગાવ્યા નથી ને કોઇ દીવસ માગણી કરી નથી, છતાં રૂપીઆ આપવા આવ્યા છે તેનું શું કારણ હશે? એવો વીચાર કરી સુંદરલાલને કહેવા લાગ્યા. સુંદરલાલ તમને ધન્ય

છે ! તમે વગર મંગાવે અને વગર કહેવડાવે રૂપીઆ આપવા આવ્યા છો તે માટે શાબાશી ઘટે છે. આ સાંભળી સુંદરલાલ બોલ્યો–શેઠજી ! આપના રૂપીઆ મારી પાસે લેણુ છે અને બીનમંગાવે આપવા ન આવું તો પછી બજારમાં મારા નામે કોઈ લખે નહીં. માટે શેઠજી હીસાબ કરી આપના જે રૂપીઆ વ્યાજ સાથે નીકળે તે ગણી આ મુકેલી નોટોમાંથી લઈ લ્યો અને સ્ટાંપના દસ્તાવેજ પાછળ ભરપાઇ કરી આપો ? તે ઉપરથી શેઠે હીસાબ કરી વ્યાજ શીખે ત્રણ લાખ રૂપીઆ લઇ લીધા. પછી સુંદરલાલ હંસરાજ શેઠ પાસે આવ્યો છે તેવી ખબર મેનાને પડવાથી તે તાબડતોબ આવી ઉભી રહી. પછી શેઠને મેનાની બદચાલથી વાકેફ કર્યા છતાં, તે વાત શેઠે માની નહીં. પરંતુ આખરે ગંગાધર શેઠે મેનાના હાથની લખેલી ચિઠ્ઠી બતાવી છતાં પણ હંસરાજ શેઠને મેના માટે કાંઈ પણ ખરાબ અસર થયેલી જણાઈ નહીં; અને તે વાત સાચી પણ માની નહીં. પછીથી ગંગાધર શેઠે મેનાને બોલાવી પુછયું કે આ ચીઠ્ઠીના અક્ષર કોના છે ? ત્યારે તેણે હા પડી અને કબૂલ કર્યું કે તે અક્ષર મારા હાથના છે અને આ ચિઠ્ઠી મેંજ સુંદરલાલપર લખી હતી. મેં સુંદરલાલને મારી સાથે લગ્ન કરવાનું કહ્યું પણ તેમને તે વિષે નાજ પાડી હતી. તે ઉપરથી મેં મારા માતાપિતાને આડુંઅવળું સમજાવીને નોકરીપરથી સુંદરલાલને રજા અપાવી હતી. અને હજી પણ કહું છું કે હું સુંદરલાલને કદિ પણ છોડનાર નથી. મારી સાથે જો સુંદરલાલ લગ્ન નહીં કરે તો છેવટે હું કુંવારીને કુંવારી કાશી જઇ કરવત મુકાવી મારા મનની ઉમેદ પૂરી પાડીશ. મેં મારા અંતઃકરણથી સુંદરલાલ સાથે વરવાનું જળ લીધું છે. સુંદરલાલ ગમે તો ભિખારી હો, પૈસાદાર હો, પરંતુ આ દુનિયામાં તેમના સિવાય હું બીજો ભરથાર કરનાર નથી. સુંદરલાલ ભિખારી છે તો પણ મારા માથાના મુગટ અને પતિ છે. બીજા ચાહે અબજાધિપતિ હોય તો પણ મારે મનતો તરણા સમાન છે. હુ મારી ટેક કદાપિ મુકીશ નહીં. મેંજ સર્વ વાતો સુંદરલાલને કહી હતી અને મેંજ તેમની પાસે માગણી કરી હતી. તેમાં તેમને બીલકુલ દોષ નથી. આખરે હું શરમ તજી દઇને કહું છું કે મારા શરીરના કટકે કટકા કરશો તો પણ હું સુંદરલાલ સિવાય બીજાને વરીશ નહીં.

આ વાત સાંભળી હંસરાજ શેઠના તો હોંસજ ઉડી ગયા. તે સુંદરલાલને ધીમે સાદે કહેવા લાગ્યા–સુદરલાલ ! તમને લગ્ન કરવામાં કાંઇ વાંધો છે ? શું તમને કોઈ જાતની હરકત છે ? આ પ્રમાણે શે-

હનું કહેવું સાંભળી સુંદરલાલ બોલ્યો—મારે એકથી બીજી સ્ત્રી કરવાની પ્રતિજ્ઞા છે શાસ્ત્રમાં પણ એ કહ્યું છે કે સ્ત્રીની ખુશી સિવાય બીજી સ્ત્રી કરવી નહીં, એ રીતે શાસ્ત્રનો બાધ આવે છે. માટે તે કામ મારાથી મુદ્દલ નહીં બની શકે. જો આપ મને બીજું કામ બતાવશો તો તે કરવાને હું તૈયાર છું; પરંતુ આ કામ કરવાનીતો હું સાફ નાજ પાડું છું. શેઠ—સુંદરલાલ! ત્યારે શું તમે એનો જન્મારો વૃથા કરશો! સુંદર—શેઠજી! મેં તમને એ બાબતમાં કાંઇ લેખ કરી આપ્યો નથી તેમજ વચન પણ આપ્યું નથી. શું હું શાસ્ત્ર અને મારૂં વચન એક તરફ મુકી દઇને તેમ કરૂં? શેઠ—હા. સુંદરલાલ તેમ કરશો તો ભવિષ્યમાં સુખ પામશો એક ઉપર બીજી સ્ત્રી કરવી તે પોતાની મરજીની વાત છે. તેમાં કાંઈ શાસ્ત્રનો બાધ હોતોજ નથી. માટે મારા કહ્યા મુજબ વરતી આ અનાથ બાળાનો ભવ સુધારો! તમે શાણા છો, હુંશિયાર અને ચતુર છો. માટે તમને વધારે કહેવું પડે તેમ નથી. સુંદર—શેઠજી મારે જો તેમ કરવુંજ હોત તો તમને પ્રથમજ હા કહેત. શું મેં આટલો વખત તમારૂં માન ખાવા ના પાડી હશે? માટે શેઠજી તમે તમારે તેમને કોઇ સારૂં લાયક પાત્ર જોઇ સારે ઠેકાણે વરાવો કે જેથી તેને ભવિષ્યમાં સુખ થાય; પરંતુ મારાથી તો તે કામ નહીં બને. માટે કૃપા કરી મારા તરફની બીલકુલ આશા છોડી બીજું યોગ્ય પાત્ર શોધશો એજ હુંતો વધારે સારૂં માનુ છું. પછી આપની મરજી છે આ વિષયમાં આપે મારી આશા રાખવી તે નકામુ છે. એટલુંજ કહી શેઠને પ્રણામ કરી ગંગાધર શેઠ અને સુંદરલાલ હંસરાજ શેઠનું ઘર છોડી ગયા.

બીચારા હંસરાજ શેઠ છોકરીની વાત સાંભળી ગભરાઇ ગયા. છોકરીની વાત જો દુનિયામાં થાય તો આબરૂના કાંકરા થાય અને જો આબરૂ સચવાય છે તો છોકરીનો આપઘાત થાય છે. એજ વિચારમાંને વિચારમાં હંસરાજ શેઠ હમેશાં ઉદાસ રહેતા. મેનાને કંઇ યુક્તિ કરી બીજે ઠેકાણે વરાવવી તે વિચાર તેને હમેશાં આવ્યા કરતા હતા. કોઇ કોઇ વખત વળી એવા પણ વિચાર આવી જતા કે સુંદરલાલને પૈસા ટકા આપી પરણવાનું કહું તો માને કે નહીં? વળી કોઈ કોઈ વખતે એવો વિચાર આવતો કે મેનાને સમજાવી, પટાવી, લાલચ આપી બીજે વરાવવાનું કરૂં તો તે માનશે કે નહીં? આખો દિવસ એના એજ વિચાર પોતાના મકાનમાં રહી કર્યા કરતો હતો. જ્યારથી શેઠે આ વાત સાંભળી હતી ત્યારથી તેનું ખાવામાં કે વેપારમાં ચિત્ત લાગતું ન હતું. મનમાં દરેક વખતે એમ આવતું કે

પૈસો ટકો ધન માલમત્તા બધું ચાલ્યું જાય તો ખેર, પણ આબરૂને ધોકો ન પહોંચવો જોઇએ. વળી કોઈ વખતે એમ પણ કલ્પના થઇ આવતી કે આવું દુઃખ જોવા કરતાં ઝેહેર ખાઈ મરણ પામવું એ ઘણું સારૂં છે. આબરૂના માર્યા શેઠે આ વિચાર દઢપણે ધારી પોતાનું મરણ જરૂર નિપજાવવું એમ ધારી બજારમાં જઇ સોમલ લઇ આવ્યા.

અશાનો પ્રભાવ કાંઈ ઓરજ છે. હંસરાજ શેઠ ધોળા દુધ સાથે સોમલ પી જઇને આ નશ્વર સંસારની ચિત્તામાં સુઇજવાનો વિચાર કર્યો અને તેના પ્રયત્નમાં પણ લાગી ગયા. પરંતુ માણસનું ધારવું ઓર હોય છે ત્યારે કીરતારનું કાંઈ બીજુંજ હોય છે. સોમલ ખાઈ જવા પહેલાં શેઠને સુઝી આવ્યું કે લાવ, એક વખત સુંદરલાલને ખાનગીમાં મળુ, જો પૈસા–લાલચ આપતાં માનશે તો ઠીક છે. નહીં તો પછી પાઘડી ઉતારીશ યા ગમે તેમ કરગરી પડીશ એટલું કરતાં જો માનશે તો આબરૂ અને જીવ ઉભય રહેશે તેમજ મેનાને પૂછી કરી અને બંનેની ખાત્રી કર્યા બાદ આપઘાત કરવો વધારે સારૂં છે. એમ ધારી મેનાને પોતાની પાસે બોલાવીને હંસરાજ શેઠે તેને ફોસલાવી પટાવીને કહેવા લાગ્યા કે બ્હેન મેના! તું તારી હઠ મુકી દે. સુંદરલાલ જેવા ગરીબને વરવા કરતાં હું તને સારૂં અને પૈસાદાર ઠેકાણું જોઇને વરાવુ તો કેમ? મેના! તે આપણો નોકર છે, અને જો નોકર સાથે લગ્ન કરીએ તો આબરૂને ધોકો પહોંચે માટે તેમ નહીં કરતાં આ તારા પ્યારા પિતાનું કહ્યું માની હું તને ભણેલા ગણેલા અને ઉંચા કુળવાન તેમજ શાબાશી મેળવેલા ગૃહસ્થ સાથે વરાવું તે કબુલ કર. મેના! તું મારા કહેવા પ્રમાણે કરીશ તો ભવિષ્યમાં સુખ પ્રાપ્ત થશે અને તું મને યાદ કરીશ. જો સુંદરલાલ નોકર છે, ગરીબ છે, પરદેશી છે અને વળી ના કહે છે. માન ખાય છે તો તેના કરતાં હું તને કોઇ ભલા ગૃહસ્થ જોડે વરાવું તો તને કાંઈ વાંધો છે? તેમાં તારો જન્મારો સુધરશે અને આગળ જતાં ઘણું સુખ મળશે. બેટા! એટલા માટે તું મારૂં કહેવું માની લે. આ પ્રમાણે શેઠનાં વચનો સાંભળી મેના બોલી–પિતાજી! સુંદરલાલ શિવાયની દુનિયા મને ઝેર જેવી લાગે છે. સુંદરલાલ ગરીબ છે, નોકર છે, ભિખારી છે, ચાકર છે અને ગમે તો નીચ છે પણ મેં તો મારા અંતઃકરણથી તેમને મારા પતી તરીકે માનીજ લીધા છે. પિતાજી! મારો અને તેમનો લગ્ન કરવાનો માસ એનો વાદો છે અને તે પ્રમાણે મને તો ખાત્રી છે કે તે જરૂર મારી સાથે લગ્ન કરશે, ધારો કે કદાપિ નહીં પણ કરે તો મારે બીજો ભરથાર આ ભવમાં તો ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા છે. માટે પિતાજી! આ વાત

બાજુપર મુકી મને બીજે વરાવવાના વિચારને દૂર કરી આપ સુખેથી આપનો ધંધો કર્યા કરો. જે લેખ મારા કર્મમાં લખ્યા છે તે કોઈ મિથ્યા કરનાર નથી. વળી જો સુંદરલાલ કબુલ નહીં કરે તો કાશીનું કરવત મુકાવીશ પણ હું મારી પ્રતિજ્ઞા કદાપિ તોડીશ નહીં. માટે પિતાજી! બીજી વાતો કોરે મુકો નહીં તો આપનું મગજ નકામું થઇ જશે. અને તેને લઇને દુઃખી થશો. આ પ્રમાણેનું મેનાનું બોલવું સાંભળી હંસરાજ શેઠ બોલ્યા—છોકરી! તું મારૂં કહેવું નહીંજ માને પણ આ હઠનું પરિણામ ઘણું ખરાબ આવશે. છોકરી! આ વૃદ્ધ પિતાનું કહેવું માથે ચઢાવ અને મારૂં કહ્યું માની તે પ્રમાણે વર્ત.

આ પ્રમાણે હંસરાજ શેઠે તો ઘણુંએ કહ્યું છતાં મેનાં તો પોતાના ધારેલા શબ્દો શિવાય બીજા શબ્દો જીભ ઉપર લાવતીજ નથી. એમ હંસરાજ શેઠના મનની પુરેપુરી ખાત્રી થઈ કે આ છોકરી વરશે તો સુંદરલાલનેજ નહીં તો કરવત મુકાવી જરૂર મરી જશે. માટે જો સુંદરલાલ માને તો ગમે તે ઉપાયે કરીને તેને મનાવું. કદાપિ એ નહીંજ માને તો પછી મારે જરૂર વિષ ખાઇને મરવું; પરંતુ મારી નજરે મારે મારી આબરૂ ખોવી નહીં. એમ વિચાર કરી ગાડી મંગાવી અને સુંદરલાલના ઘર તરફ હાંકવા ગાડીવાળાને હુકમ કર્યો.

ગાડી સુંદરલાલના ઘર પાસે આવી ઉભી રહી. એટલે શેઠ ગાડીમાંથી નીચે ઉતર્યા અને સુંદરલાલને હાક મારી. તે વખતે સુંદરલાલ અને તારા મેના સંબંધીજ વાતો કરતા હતા. હંસરાજ શેઠને ઘણા માનથી બોલાવ્યા હંસરાજ શેઠ બિચારો ધનાઢ્ય છતાં લાચાર બની કહેવા લાગ્યો. સુંદરલાલ! તમે તેમ કરો તો તમને શું હરકત છે? જો કદાચ તેમ નહીં થાય તો આમાં કેટલાક માણસોના આપઘાત થશે. અને તેનું દોષ તમોને લાગશે. સુંદરલાલ હું તમોને વધારે કહી શકતો નથી. પરંતુ એટલુંજ કહું છું કે મ્હારી આબરૂ અને થતા માણસોના આપઘાત બચાવવા તે તમારા હાથમાં છે, સુંદરલાલ ચાહ્ય તો મ્હારો તમામ પૈસો લ્યો; પરતુ ગમે તેમ કરી મારી ઉપર દયા લાવી આ કામ કરો. (આટલું કહી રડી પડે છે.) બેટા તારા! તું ગમે તેમ કરી સુંદરલાલને સમજાવી આ કામ પુરૂં કરી આપ. તું અને મેના મારી દીકરીઓ છો. તારામાં અને મેનામાં હું કાંઈ પણ તફાવત સમજતો નથી. માટે બેટા! ગમે તેમ કરી આ વખતે તમો બંને વિચાર કરી આ બુઢ્ઢાની આબરૂ અને વટ રાખો છેવટમાં આ પાઘડી ઉતારીને કહુ છું કે મારી આબરૂ રાખો! સુંદરલાલ મારી આબરૂ જાળવવી તમારા હાથમાં છે, જીવીતદાન આપો તો પણ

તમેજ અને મરણ નિપજ્યો તોપણ તમેજ માટે આ કામ તો ગમે તેમ કરી તમારે કરવુંજ પડશે. આ પ્રમાણે ડોસાના વચનો સાંભળી ધીમે સાદે સુંદરલાલ બોલ્યો—તમે મારા શેઠ છો એમ હું નથી માનતો પણ હું તમોને મ્હારા પિતાજી તુલ્ય માનું છું; પરંતુ આ વાત મારાથી કોઈ કાળે નહીં બને. જો કદાચ મ્હારાથીજ તમારી આબરૂ રહતી હોય અને થતા આપઘાતો બચતા હોય તો હું મ્હારો દેહ ત્યાગ ત્યાગ કરવાને તૈયાર છું. મ્હારો દેહત્યાગ કરીશ એટલે તે બીજે વરસે. એક પરંતુ સ્ત્રી છતાં બીજી સ્ત્રી કરવાની મના છે માટે તેમ કરવાને મારૂ હૃદય સાફ ના પાડે છે અને તે કામ કરવાને હું પણ સાફ નાજ પાડું છું. તમે જો મારો પ્રાણ માગશો તો તે આપવાને એક તલભાર પણ વાર નહિ કરતાં તૈયાર છું. માટે પગે લાગવું, પાઘડી ઉતારવી, દોલત આપવી અને લાલચ આપવી એ બધુ બાજુ ઉપર મુકી દઈ તેમ થવાની મારી તરફથી બીલકુલ આશા ન રાખતાં વિસારે મુકી દેવી એજ સારૂ છે. હવે આપ જે મારી તરફથી આશા રાખો છો તે છોડી ઘો.

સુંદરલાલનાં આ કઠીણ વાકયો સાંભળતાંજ શેઠની આંખમાં ઝળઝળીયાં આવ્યાં અને છાતીએ ડુચો ચઢી આવ્યો. તેથી શેઠ સુંદરલાલની સામે એક પણ શબ્દ બોલી શકયા નહિ. તે પોતાના મનમાં ઝેર પીવાનું નક્કી કરી બીલકુલ બોલ્યા ચાલ્યા સિવાય શહેરને પૃથ્વીને અને તમામ માણુસોને પ્રણામ કરતા ગાડીમાં બેસીને પોતાને ઘેર આવ્યા.

શેઠ ઘેર આવી કાઢેલું દુધ અને સોમલના ઝેરનો પ્યાલો જે ઓરડામાં મુકયો હતો તે ઓરડામાં ગુપચુપ જઈ ઝેર પી જઈ સુઇ રહ્યા. એ પણ આશા તેઓએ રાખી ન હતી કે ફરી ઉઠીને કોઇની સાથે મળીશ યા વાતચીત કરીશ. થોડીવાર પછી તાણ આવી અને તેઓ સ્વર્ગવાસ પામી ગયા. બપોરે શેઠ ઓરડામાંથી જમવા ન આવ્યા એટલે શેઠાણીના મનમાં આવ્યું કે તેમની તબીયત જરા બગડી હશે એથી જમવા આવ્યા નથી. એ ધારણાથી કોઇ પણ માણુસે શેઠની ખબર કાઢી નહીં. સાંજ સુધી શેઠ જમવા ન આવ્યા અને જેમ જેમ વખત જતો ગયો તેમ તેમ શેઠાણીના મનમાં વધારે ને વધારે અધીરાઈ આવતી ગઇ. ઉપર જઇ તપાસ કરી તો શેઠ ત્યાં મળે નહીં. શેઠ જે ઓરડામાં સુઈ ગયા હતા તે અંદરથી વાસી લીધું હતું તેથી કોઇએ તેની તપાસ કરી નહીં. શેઠ ઘરમાં ન જણાયાથી નોકર ચાકરોને તપાસ કરવા બજારમાં મોકલ્યા પરંતુ કાંઈ પત્તો લાગ્યો નહી.

છેવટે ગાડીવાળાએ સવારે ગાડી સુંદરલાલને ત્યાંથી લાવવાનું કહેવાથી ઘરમાં પણ ઘણી તપાસ કરતા છતાં પણ પત્તો લાગ્યો નહિ. બંધ કરેલો ઓરડોજ તપાસ કરવાનો બાકી રહ્યો હતો તેથી બધાને તે ઉપર વહેમ આવવાથી સુતારને બોલાવી બારણું ઉતરાવી અંદર જઇને જોયું તો શેઠને સુતેલા જોયા. માણસોએ ઘણા ઘાંટા પાડયા અને ઢંઢોર્યા પરંતુ શેઠમાં જીવનનો અભાવ એટલે બોલે કયાંથી? આખરે લાચાર થઈ ડાકટરને બોલાવી તપાસ કરાવી. નાડી જોવરાવી તો જણાઈ આવ્યું કે, શેઠે ઝેર ખાધુ છે અને તેમનાં પ્રાણ જવાને બાર કલાકથી વધારે વખત થઇ ગયો હતો. ઝેર સર્વે શરીરમાં વ્યાપી ગયું છે માટે તેનો કાંઇ પણ ઉપાય થઇ શકશે નહીં. એમ ડાકટરનુ કહેવું સાંભળી આખા ઘરના રોવા કુટવા મંડી પડયા. ડાકટર પોતાની ફી ઉપરાંત લાંચના રૂપીઆ સો લઇને પોલીસ ચોકી ઉપર જઇ બધી બીના જાહેર કરી. એટલે હંસરાજ શેઠને ઘેર તાબડતોબ પોલીસ આવી પહોંચી અને શેઠની લાસનું પંચનામુ કરી તેને હોસ્પીટલમાં મોકલાવી દીધી. બાદ કોર્ટમાં શેઠના નોકર ચાકર વિગેરેની જુબાનીઓ લેતાં છેવટે જણાયું કે સવારે શેઠ સુંદરલાલને ઘેરથી ગાડીમાં બેસી પાછા આવી ઘરમાં ગયા હતા. એવી ખબર પડવાથી તરત પોલીસે સુંદરલાલના ઘર પર જપ્તી મુકી તપાસ કરતાં શેઠના પગલા શિવાય બીજો મુદ્દો, માલ, નામ કે નિશાન મળી આવ્યું નહિ એ શક ઉપરથી તારા તથા સુંદરલાલને જેલમાં દોરી ગયા.

બીચારા સુંદરલાલને તથા તારાને અભાગણી જક્કી સ્વભાવની મેનાના હઠથી કેદ થવું પડયું. સુંદરલાલનું પરદેશમાં કોઇ સગું સંબંધી નહીં કે ઓળખાણ વાળુ પણ નહીં. પરંતુ તેના શુભેચ્છક શેઠ ગંગાધર હતા. બીજે દિવસે સુંદરલાલના કેદમાં ગયાના સમાચાર સાંભળી શેઠ ગંગાધર ગભરાયા અને તે શી રીતે બન્યુ તે તેના જાણવામાં આવ્યું. સુંદરલાલ સાચો છે એવી ખાત્રી ગંગાધર શેઠને થવાથી તેને સુંદરલાલ માટે હજારો રૂપિયા ખર્ચી તેને માટે ભારે વકીલ કર્યા અને મુદતને દિવસે કોર્ટમાં જઈ વકીલને સાથે રહી સર્વે જુબાનીઓ બરાબર લેવડાવી. તેમાં મેના તરફની સઘળી વાતો નીકળી અને ગાડીવાળાની જુબાનીમાં છેવટે એવા શબ્દો આવ્યા કે શેઠ સુંદરલાલ સાથે જ્યારે વાત કરતા હતા, ત્યારે હું તેમની પાસેજ હતો; પરંતુ તેઓ એક બીજાને અડકયા નહોતા. અને તેઓ બન્ને કદમ છેટે રહી વાતો કરતા હતા. બાદમાં વાતો કરી રહ્યા પછી હું શેઠને ઘેર લઈ ગયો ઘેર આવી શેઠ તેમના ઓરડામાં ગયા અને હું તેમનુ પાકીટ લઈ ઓરડામાં મુકવા ગયો. તે વખતે દુધના ભરેલા પ્યાલામાં કાળુ કાળુ ભભરાયેલું

જોયું. તે પ્યાલો લઈ શેઠ પોતાના ખાનગી ઓરડામાં જઈ બેઠા, એટલામાં મેં પાકીટ તેમની પાસે મુક્યું અને હું બહાર નીકળી આવ્યો. એટલે ઓરડો બંધ કરી શેઠે સાંકળ વાસી દીધી. ગાડીવાળાની આ જુબાની ઉપરથી સુંદરલાલને અને તારાને સરકારે નિર્દોષ ઠરાવી છોડી મુક્યા.

સુંદરલાલ અને તારા એકવચની સાચાબોલા; તેમજ ટેકીલા હતા. તેટલા માટે અત્યંત દુઃખો પડયા છતાં પણ પોતાના ટેકથી ચૂકયા નહીં. બીચારો સુંદરલાલ કેદમ થી છુટીને આવ્યા બાદ સુકાઈને સોટી જેવો બની ગયો હતો. તેવીજ સ્થિતિ તારાની પણ હતી. સુંદરલાલ અને તારાના આવ્યા પછી ગંગાધર શેઠે તે બંનેને શિખામણો દીધી; પરંતુ બીચારાં નિર્દોષ હતા છતાં પણ તે સહુ મુગે મોઢે સાંભળી અને આ હકીકત કેમ બની તે ગંગાધર શેઠને કહી સંભળાવી અને તેમને વાકેફ કર્યા. આ વાત બન્યા પછી સુંદરલાલે ગંગાધર શેઠની બસો રૂપીયાની નોકરી છોડી દીધી અને પોતાની પાસે આવેલા રૂપીઆમાંથી ધંધો કરવો શરૂ કર્યો અને એકદમ નોકરીને ધિક્કારી વેપારમાં ગુથાયો.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

મણીનું ગુણકાને ત્યાં વેચાવું.

રસીકલાલને નોકરીપર જવાને એકજ દિવસ બાકી રહ્યો હતો. તેથી મણી આખો દિવસ રો રો કરતી અને પોતાના ભાઇને બીજા પંદર દિવસ રોકાવવા કહેતી હતી; પરંતુ ઘણા દિવસો થવાથી રસીકે તે વાત કબુલ કરી નહીં અને સ્વચ્છંદીને બોલાવી મજુરો પાસે પોતાની ટ્રંકો અને બીસતરા વિગેરે પેક કરાવી દીધા. એક દિવસ બાકી રહ્યો હતો તેથી પોતાના સગાંવહાલાંને અને મણીના સાસરીઆંને તેમજ પોતાના બનેવીને મળવાને ગાડી જોડાવી અને મા બહેન સહીત તે તરફ નીકળ્યો. અને મણીના સાસુસસરાને તેમજ રતીકાન્તીને આવી મળ્યા. બન્સીલાલ અને રતીકાન્ત આ પ્રમાણેની રસીકની સ્થિતિ જોઈ ઘણા હર્ષિત થયા. અને કહેવા લાગ્યા કે રસિકલાલ ! તમને ત્યાં શાની નોકરી છે ? અને ત્યાં તમને શું પગાર મળે છે ? તે ઉપરથી રસિકલાલે જવાબ આપ્યો હું હાલમાં ત્યાં દીવાનની નોકરી ઉપર છું. અને પગાર રૂપીઆ બે હજાર મળે છે. આ પ્રમાણે રસિકના વાકયો સાંભળી સઘળા ચકિત થયા બાદ બીજી પણ ઘણી ઘણી વાતો પૂછી વાકેફ થયા. સાંજ પડવા આવવાથી રસીક અને મણી સર્વે પો-

તાના ઘર તરફ પાછા ફર્યા. બીજે દિવસે સવારમાં મળસકામાં ઉઠી ટ્રેન પહેલાં ન્હાઇધોઇ રસોઇ જમી તૈયાર થવા પછી ટ્રેનના બે કલાક પહેલાં રસીક સ્વચ્છંદી અને બીજાં સગાંવહાલાં મળી પચીસ માણસ સ્ટેશન સુધી વળાવવા આવ્યું, સ્ટેશનપર સર્વે સામાન મુકાવી દીધો મણી ભાઇનું અને ભોજાઇનું પરદેશ જવાનું જોઇ ઘણી રોવા લાગી અને તેઓને બાઝી પડી; પરંતુ ગાડીને ઉપડવાને બાકી પા કલાક હોવાથી રસીક પોતાની મા તથા સગાંવહલાંને પગે લાગી ગાડીમાં ચઢી બેઠો, પાંચ મિનિટ પછી ગાડી ઉપડી ગઇ. બાચારાં માણેકબાઇ અને મણી તેમજ બીજાં સગાંવહાલાંઓ ઉદાસ ચહેરે ઘર તરફ પાછાં ફર્યાં.

માણેકબાઇ બિચારી પોતાને ઘેર ગઇ અને મણી પોતાના સાસુ સસરા સાથે સાસરે ગઇ. મણીને પોતાનાં ભાઇ ભોજાઇ આવવાથી બે માસથી આનંદ આનંદ થઇ રહ્યો હતો પણ તેમના પાછાં જતાંજ તે બીચારી બ્હાવરી બની ગઇ હતી. જેમ જેમ દિવસ જતા ગયા તેમ તેમ વાત વીસારે પડતી ગઇ. એક દીવસે રતીકાન્ત અને મણી પોતાના ખાનગી ઓરડામાં બેસી વાતો કરતાં હતાં. તેવામાં રતીકાન્તે મણી પ્રત્યે મ્હેણું માર્યું કે માણેકબાઇ દળાણુ દળે છે. એ ઉપરથી મણી રીસાઇ ગઇ; પરન્તુ રતીકાન્તતો ફક્ત મશ્કરીને માટેજ બોલ્યો હતો. પણ મણી તો રતીકાન્ત સામું મ્હોં ચઢાવી બેઠી. રતીકાન્તે ઘણાંએ કાલાવાલા કરી તેને બોલાવતો પરંતુ તે તો જવાબજ આપતી નહીં. રતીકાન્ત કુછંદીલાલની સોબતમાં હતો તે વખત કરતાં આ વખતે રતીકાન્ત સારી સ્થિતિમાં હતો. અર્થાત સુધરી જઇ સારી સંગત અને કુછંદથી વિરક્ત હતો અને વિવેક, હિતાહિત અને સારાસાર સારી રીતે સમજતો હતો. જો કે રતીકાન્તને આજસુધી કુછંદીલાલની સોબત રહી હોત તો આજે રતીકાન્ત કુછંદીલાલ કરતાં સોગણો વધારે ચઢીયાતો બની જાત ! પરંતુ સદ્દગુણી મણીએ હજારો ઉપાયો કરીને સંગત છોડાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો. છેવટે સજાને પાત્ર થવાનો વખત આવ્યો ત્યારેજ તેની (કુછંદીલાલની) સોબત છુટી હતી. કુછંદીલાલ આજેજ સજા ભોગવીને આવ્યો હતો. તે દરમ્યાન રતીકાન્તને મળવા અને ભોળવવા ધારતો હતો પણ રતીકાન્ત ને તેવી વાતો અને તેવી રીતો ગમતી નહતી. રતીકાંત અને મણી કુછંદીલાલને ધિક્કારી—તરછોડી કાઢી મુકતા અને એટલા માટે જ કુછંદીલાલ મણી ઉપર ઘણોજ ગુસ્સે રહેતો; અને લાગ આવે તો મણીને મુદ્દલ ઉપાડી જવાના વિચારમાં હતો. એ વિચાર અમલમાં મુકવો એમ વિચારી કુછંદીલાલે પોતાના જેવાજ બીજા ચાર જુવાન દોસ્તદારો તૈયાર કરી રાખ્યા હતા. મણી કેટલાક દીવસથી રતીકાન્ત સાથે રી-

સાઇ ગઈ હતી એ તો પહેલાં કહેવાઈ ગયું છે. એક દિવસે સાંજે મણી પોતાને પીએર જવા નીકળી હતી. મણી પોતાના સસરાના મહોલ્લાથી બીજા મહોલ્લામાં થઈ વળવા જાય છે, તેટલામાં કુછંદીલાલના ચાર માણસોએ તેને પકડી મ્હોમાં ડુચો દઇ ગાડીમાં નાંખી ગાડી હંકારી દીધી. તે વખતે એ કામ કરવાનું તોહોમત પોતાની ઉપર ન આવે એમ ધારીને કુછંદીલાલ ઘેરજ રહ્યો હતો અને તેમાં ભાગ લેવા ગયો નહીં. પરંતુ તે કામ કરવાની મસલતમાં અને મણીને વેચી નાંખવામાં ભાગ ખાવાનો તેને પોતાના ચારે મિત્રોની સાથે એકરાર કર્યો હતો. મણીને ઉપાડી ચારે મિત્રો મણીપુર નગરથી લગભગ સો ગાઉ દૂર એક સારા ગામમાં ગયા અને ગણીકાને ઘેર ઉતારો કર્યો. મણીને વેચી નાખવાના ઇરાદાથી ગણીકાને દેખાડી અને તેને ગણકાએ પસંદ પણ કરી. કિંમત ઠરાવતાં ચારે જાણાએ મણીના મૂલ્ય પેટે રૂપિયા પાંચ હજાર માગ્યા. તે ઉપરથી ગણિકાએ આનાકાની કર્યા સિવાય રૂપિયા પાંચ હજાર લાવી એકદમ તેમની આગળ રજુ કર્યા. પછી એ પોતાના મનમાંને મનમાં વિચારવા લાગી કે આવું ઉત્તમ સ્ત્રી રત્ન મને રૂપિયા દસહજાર ખરચ કરતાં પણ મળી શકત નહીં. વળી આ વખતે મારીપાસે બીજી કોઈ સ્ત્રી છે નહીં માટે આને રાખી છે અને એ ઘણી સુંદર છે. ઓછામાં ઓછી એનાથી મને રોજની સો દોઢસો રૂપિયાની આવક થશે અને બધા પૈસા બે માસમાં ભરાઈ જશે. એવો વિચાર ધારી ગણીકાએ મણીને હર્ષથી ખરીદી લીધી હતી. મણી ઘણી રૂપવાન, કાન્તીવાન અને ગુણવાન તેમજ દરેક બાબતમાં ચાલાક હતી. એને લીધેજ તે ગણકાની ધ્યાનમાં આવી ગઈ હતી. રાજી અને ખુશીથી તેણે તેને ખરીદી લીધી. અને તુરતજ રોકડા રૂપિઆ ગણી આપ્યા હતા.

આવેલા પાંચ હજાર રૂપિયા ગણી લઈ ચારે જણા ત્યાંથી ઝટ પસાર થઈ ગયા. કારણ કે તેઓએ મણીની કિંમત જે ધારી હતી તેના કરતાં વધારે ઉપજી હતી. તેઓ બહાર આવી વિચાર કરવા લાગ્યા કે ધારવા કરતાં રૂપિયા ત્રણ હજાર વધારે ઉપજ્યા છે. માટે સઘળા જો કહોતો સઘળી બીના કુછંદીલાલને કહીએ અને બધાની ના હોય તો તેને બે હજારજ રૂપિયા દેખાડીએ, અને બાકીના ત્રણ હજાર રૂપિયા આપણે ચારે વહેંચી લઇએ. આ વિચાર એક જણાએ ત્રણે જણાઓને જણાવ્યો. એટલે તે વિચાર બીજાઓએ પણ કબૂલ રાખ્યો, અને ચારે જણાઓએ ત્રણહજાર રૂપિયા સરખે ભાગે વેહેંચી લીધા. બાકીના રૂપિયા મણીપુર નગર આવી કુછંદીલાલને બતાવ્યા.

કુછંદીલાલે અને બીજાઓએ તે રકમના પાંચ ભાગ સરખા વ્હેંચી લીધા, અર્થાત્ દરેકે રૂ. ચાર ચારસો વ્હેંચી લીધા અને ચારે જણાઓ ચુપચાપ પોતપોતાને ઘેર ચાલ્યા ગયા.

મણી ગુમ થયાની વાત લગભગ એક માસ સુધી છાની રહી. કારણ કે મણીના સાસરાવાળાઓ જાણે કે મણી પિએર ગઈ છે, અને મણીની મા માણેકબાઈ જાણે કે મણી સાસરે છે. એવી રીતે મોઘમને મોઘમમાં વાત એક માસ છાની રહી અને તેની ખબર પણ કોઇને પડી નહીં. એક દિવસ રતીકાન્તના મનમાં એવો વિચાર આવ્યો કે મારા મ્હેણાની મણીને ઘણી રીસ ચઢી ગઈ છે અને તેથીજ તે એક માસ થઇ ગયો છતાં પણ પિએર રહી છે. એમ સમજી રતીકાન્ત એક દિવશે માણેકબાઇના ઘર તરફ આવ્યો. રતીકાન્તના મનમાં એવો વિચાર હતો કે ગમે તેમ કરી મણીને સમજાવી, પટાવી ફોસલાવીને ઘેર લઈ આવું. એમ ધારી માણેકબાઈ પાસે આવી રતીકાન્તે પુછ્યું એટલે માણેકબાઇના તો હોંશજ ઉડી ગયા. અને બન્ને જણાની ખાત્રી થઈ કે જરૂર ક્યાંએ મણી ગુમ થઈ ગઈ. એમ ધારી નદી, નાળાંઓ, તળાવો અને મહોલ્લાઓ વિગેરે ઠેકઠેકાણે માણસો મોકલ્યા, સઘળે ઠેકાણે ખબર કઢાવી, પોલીસમાં ખબર આપી; પરંતુ ક્યાંથી પત્તો લાગે ? તે તો વિચારી ત્યાંથી સો ગાઉ દૂર પડી હતી. તેની ખબર અહીં ક્યાંથી આવે ? છેવટે બીચારા તપાસ કરાવી થાક્યા પણ બીલકુલ પત્તો લાગ્યો નહીં કે કાંઈ પણ ખબર મળી નહીં. એથી રતીકાન્તના મનમાં ખાત્રી થઇ ગઇ કે મારા મ્હેણાને ખાતર મણીએ જરૂર આપઘાત કર્યો હશે. એવા વિચારને લીધે તે બિચારો દુઃખમાં ઝુર્યા કરતો હતો. માણેકબાઇને મણીના ગુમ થવાથી ચિત્તભ્રમ વાયુ પેદા થયું હતું અને તે ઘણી ગભરાઇ ગઇ. ચિત્તભ્રમને લીધે તે આખો દિવસ અને આખી રાત ગામમાં ફર્યા કરતી. મણીના ગુમ થયાની વાત સાંભળી માણેકબાઇએ અન્નપાણી છોડી દીધું હતું. મણી ખોવાઈ ગઇ, છોકરાઓ પરદેશમાં અને પોતે એકલી હોવાથી તે ઘણી મુંઝાઇ જતી હતી. મણી જેવી સદ્ગુણી સ્ત્રીના ગુમ થઈ જવાથી રતીકાન્ત પણ પેટ ભરીને અનાજ ખાતો નહીં, આખી રાત્રીએ ઉજાગરા કરતો; આખી રાત અને આખો દિવસ તેની તેજ ઝંખનામાં ગાંડાની માફક શહેરમાં ભમ્યા કરતો. ઘરના તમામ માણસો તેને ધીરજ આપતા અને કહેતા કે મણી ગામ ગઈ છે અને તે થોડા દીવસમાં પાછી આવશે. તો પણ તે તેમની વાત બીલકુલ માનતો નહીં અને વિચારોમાં ને વિચારોમાં નિમગ્ન રહેતો. અને પોતે મણીને આપેલા મ્હેણા માટે ઘણો પશ્ચાત્તાપ કરતો હતો.

માણેકબાઇએ રતીકાન્તને બોલાવી પાંચ પચીસ માણસો દસ દસ બાર બાર અને છેવટે પચીસ ગાઉ સુધી મોકલ્યા પણ કાંઇ પત્તો લાગ્યો નહીં. આ વાતથી રતીકાન્ત તો સાવ ગાંડો જ બની ગયો હતો. કોઇ કોઈ વખતે તે પોતાનું કપાળ ઉમરા સાથે અફાળી માથું ફોડી લેતો, તો કોઇ વખતે કુવે પડવાના વિચારથી કુવાની તરફ દોડી જતો, અને કુવામાં ભુસ્કો મારવાનું કરતો એટલામાં નગરના લોકો આવી તેને પકડી રાખતા. અને મશ્કરીમાં કોઈ એમ કહેતો કે થોડીક વાર પહેલાં આવી જાતના કપડાં પહેરી આ રસ્તે મણી ગઈ છે. તો તે રસ્તે તે હરખાતો હરખાતો દોડી જતો, અને હરકોઈ બાઇરી જતી હોય, તેને મણી કહી ઘાંટો પાડી ઉભી રાખતો, અને છેવેટે આ મણી નથી એવી ખાત્રી થતાં તુરત નિરાશ થઈ પાછો ફરતો. મણીના ગુમ થયાના સમાચાર સાંભળ્યા પછી રતીકાન્તને અને માણેકબાઇને આઠ આઠ દિવસના અપવાસ થતા હતા. એમ છતાં પણ કોઈ માણસ મશ્કરીની ખાતર ખોટી ખબર આપતો એટલે તેઓ બતાવેલી જગોએ જઈ પોતાના મનની ખાત્રી કરતાં. મણીની શોધ કરવા સિવાય રતીકાન્તને બીજી કોઈ પણ જાતની ખબર નહતી. કોઇ કહે કે મણી કુવામાં છે તો તે કુવામાં પડવા માટે તૈયાર થઈ જતો. અન્તમાં મણી ન મળવાથી અને ખાત્રી થવાથી રતીકાન્ત અને માણેકબાઇ નિરાશ થઈ ભુખ્યાં ને તરસ્યાં જેમનાં તેમ ઘેર બેસી રહેતાં.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

તારા ઉપર મેનાનો શ્રાપ.

સુંદરલાલે કેદમાંથી નિકળી બધી જંજાળ મુકી દઇ ફક્ત સટ્ટાનો ધંધો કરતો. અને પોતાને જીવિતદાન આપનાર ગંગાધર શેઠને દિવસમાં સાંજ ને સવાર એમ બે વાર સલામ કરી આવતો. જ્યારથી સુંદરલાલ સટ્ટાનો ધંધો કરવા લાગ્યો ત્યારથી દરરોજ સટ્ટામાં તેને રૂપિયા પચાસ મળતા અને તે રૂપિયા એકઠા કરી ગંગાધર શેઠને ત્યાં જમે કરાવતો જતો.

એક દિવસ એવો બનાવ બન્યો કે સુંદરલાલ પોતે વેપારને માટે બજારમાં ગયો હતો અને તારા પોતાના મકાનમાં એકલી બેઠી હતી. તેવામાં મેના પોતાના વાયદા પ્રમાણે બે માસ પૂરા થયા હોવાથી તારા પાસે આવી અને કહેવા લાગી કે—કેમ તારા બ્હેન! સુંદરલાલને સમજાવી લગ્નનું નક્કી કર્યું છે કે કેમ? આ વાત સાંભળી મેના

ચીડાઇ ગઇ અને કહેવા લાગી કે—મેના! આજ તો તું આવી છે તે ઠીક છે. પરંતુ હવે પછી કોઇ પણ દિવસે આ મકાનમાં પગ મુકીશ તો તારો પગ વાઢી નાખીશ. તે સાંભળી મેના બોલી—કેમ તારા બ્હેન! આમ બોલો છો. તમે મને પરણાવવાનું વચન આપ્યું છે છતાં આમ કેમ બોલો છો?

તારા—કેમ તે એમ. રાંડ ખૂની બાપનું ખૂન કરી આવી અને હવે સુંદરલાલનું ખુન કર. તેં તારા બાપને સરખાને પણ ઝેર દઈ મારી નાંખ્યો તો તું બીજાને કેમ જીવતા રાખીશ? હવે તારો ભરોંસો બીજાને કેમ પડે. રાંડ! કુલટા થઇને પવિત્ર થવા માગે છે. જા રાંડ! સીધી સીધી તારા ઘર તરફ; નહીં તો સરકારી માણસોને બોલાવી કેદમાં મોકલાવવી પડશે. સમજી.

મેના—તારા! જરા વિચાર કરીને બોલો. રાંડ અને કુલટા જેવા શબ્દો મુખમાંથી ન કાઢો. અને કાઢશો તો તેનું પરિણામ ઘણુંજ ખરાબ આવશે. તારા! હવે હું પણ તને ટુંકારો કરી કહું છું કે મને સતીને મારી માગણી પ્રમાણે સુંદરલાલ સાથે નક્કી કરાવી આપ, નહીં તો હું મારા મનની બર લાવવા માટે છેવટે કાશી કરવત મુકાવીશ અને આવતા ભવમાં પણ સુંદરલાલ સાથે પરણીશ. તારા! મેં મારી આ જીંદગીમાં દુનિયા પરના કોઈ પુરૂષની સોબત તો શું પણ હું કોઇ પુરૂષને અડકી પણ નથી. તેમજ મેં સુંદરલાલ સિવાય બીજા પુરૂષ સાથે વાતચિત પણ કરી નથી. છેવટે હું કહું છું કે તું વચમાં પડીને તારૂં વચન નહીં પાળે તો તારૂંજ ખરાબ થશે. હું તો સુંદરલાલનેજ મારા અંતઃકરણથી વરી ચુકી છું અને તેજ મારો ભરથાર છે. હું તેમને જ્યારે જ્યારે અને જ્યાં સુધી જોઇશ ત્યારે ત્યારે અને ત્યાં સુધી પ્રાણનાથ કહીનેજ બોલાવીશ.

માટે તારા! તે વાત સુંદરલાલ પાસે કબૂલ કરાવવી યા ન કરાવવી તે તારા હાથમાં છે. આજ સુધી તારાજ વચનની ખાતર રહી છું. હું સુંદરલાલના રૂપથી અથવા પૈસા ટકાથી મોહી નથી કે તમારાથી મોહી નથી પરંતુ હું તો મારા સાચા પ્રેમથીજ અને અંતઃકરણપૂર્વક વરી ચુકી છું. તારા! અન્તમાં હું તમોને કહું છું કે સર્વે સારૂં કરવું હોય તો મારા મનની ઉમેદ પૂરી કરો અને મારૂં લગ્ન સુંદરલાલ સાથે કરાવી આપો. નહિ તો હું તમોને શ્રાપ દઈને બાળી મુકીશ અને કાશી જઈ કરવત મુકાવી મારા હૈયાના હારને આવતા ભવમાં મળી મનની ઉમેદ પૂરી કરીશ. આ પ્રમાણે મેનાનાં વચનો સાંભળી તારા ફુલાઇ જઇ બોલી—જાની. તારા જેવી શંખણીઓ તો ઘણીએ છે. તારા

શંખણીના શાપથી શું થવાનું છે. દુનિયામાં તારા જેવી શંખણીઓ ઘણીએ આથડે છે. શંખણી ! આપને કોણ ગણે છે. શું તું આવું બોલીશ એટલે હું ડરી જઈશ ? ના ના જરીએ નહીં. આ પ્રમાણે તારાનાં વચનો સાંભળી મેના બોલી–તારા ! હું શંખણી નથી પણ સતી છું. તું કહેતી હોય તો પ્રત્યક્ષ બતાવું. જોવાની મરજી છે ? જો મારૂં કહ્યું માની હજી પણ કબૂલ કરી હવે તું મારી મુરાદ પાર પાડીશ તો સુખ ઉપજશે. અને સહુના દિવસો આનંદમાં જશે. અને જો નહીંજ માને તો આખરે તેનું પરિણામ ખોટું આવશે. માટે હું કહું છું કે માનો. તારા–જાની તારાથી થાય તે કરી નાંખ.

આ પ્રમાણે તારા કહે છે એટલામાં સાક્ષાત્ સતી મેના માથાના વાળા છુટા કરી એક પ્યાલામાં પાણી ભરી મંત્રીને ચાંગળું ભરી છાંટયું એટલે તારાએ બળી ગઇ બળી ગઈ એવી બૂમો મારવી શરૂ કરી. મેનાએ બીજું ચાંગળું ભરી છાંટયું, ત્રીજું છાંટયું એટલે તારા પતી પતી કહેતી ભડકો થઇ જાય છે. અને સતી મેનાનાં રૂવાં ઉભાં થાય છે.

બાદ થોડીવાર પછી સુંદરલાલ બજારમાંથી ઘેર આવ્યો. રસોડા તરફ નજર કરી જુએ છે તો કોઈ મળે નહીં અને રસોઈ પણ દેખાઇ નહીં. તે ઉપરથી સુંદરલાલ ગભરાવા લાગ્યો. સુંદરલાલને સતી મેના બીહામણા રૂપે નજરે દેખાવા લાગી. મેનાનું વિકાળ સ્વરૂપ જોઇને વિચારવા લાગ્યો કે આ ઉભેલી સ્ત્રી કોણ હશે ? આ વખતે મેનાને સુંદરલાલ બિલકુલ ઓળખી શક્યો નહીં. આ વખતે મેનાએ સુંદરલાલને કહ્યું–બોલો તમારે મારી સાથે લગ્ન કરવાં છે કે નહીં ! કરવાં હોય તો કબુલ કરો નહીં તો તારાની માફક અસલ ઘરનો રસ્તો ત્વરાથી પકડાવું કે જેથી તમો ત્યાં સુખેથી રહી શકો. મેનાના આ પ્રમાણેના વાક્યો સાંભળી સુંદરલાલ ચકિત થઈ ગયો અને વિચાર કરવા લાગ્યો કે આ મેના તો નહી હોય નાના એતો નહીં. એ વળી એવી બીહામણી કયારે હતી. આ તો કોઈ દેવી છે એમ ધારી સુંદરલાલ વધારે ભયભીત થયો. ધીમે સાદે મેનાને કહેવા લાગ્યો કે તમે કોણ છો ? અને શા કામ માટે અહીં આવ્યાં છો ? એ સાંભળી મેના બોલી–પ્રાણાધાર ! તારાએ પોતે આપેલું વચન ન પાળ્યું અને મને ઘણા કઠીન શબ્દો–અઘટિત વાક્યો સંભળાવ્યાં. તેને લીધે મેં તારાને શ્રાપ–દઇને બાળી મુકી છે. છેવટે હું તમોને કહું છું કે તમારે મારી સાથે લગ્ન કરવા છે કે નહીં ? તે મને હાલ ને હાલ ખુલ્લેખુલ્લું જણાવી દો. તે સાંભળી સુંદરલાલ બોલ્યો–શું મેના

તમે પોતેજ છો ? તમે શું તારાને બાળી મુકી. મેના શું તમે ખરેખર કહો છો કે આ વાત ખરીજ છે અને તારા બળી ગઇ. મેના તમે મારી પ્રિયતમાને આ શું કર્યું. અરે તમે તો મારૂં સત્યાનાશ કાઢી નાંખ્યું. આ વાત સાંભળી મેના બોલી–પ્રાણનાથ ! મેં તેમ નથી કર્યું. આ તો ફક્ત તેને તેના અભિમાનનો આસ્વાદ ચખાડયો છે. સુંદરલાલ–મેના શું તમે આ દુનિયામાં આજ સુધી પવિત્ર છો ? મેના–હા. અત્યાર સુધી આ દુનિયાથી હું પવિત્ર છું અને મરીશ ત્યાં સુધી પણ એક તમારા સિવાય સૌથી પવિત્રજ રહીશ. માટે પ્રાણનાથ મારી સાથે લગ્ન કરી સંસાર વ્યવહાર ચલાવો. સુંદરલાલ–તારી આટલી ખાત્રી અને આટલા કાલાવાલા છે તો જા, હું તને વચન આપું છું કે તું તારાને સજીવન કરીશ, ત્યાર પછી હું તારી સાથે લગ્ન કરવા તૈયાર છું. મેના–થુંકેલું પાછું ચાટી શકાતું નથી, અને એક વાર મુખમાંથી નીકળેલા વચનો ફરી મુખમાં પેસતાં નથી. તેવીજ રીતે સતીનો શ્રાપ પણ પાછો ફરી શકતો નથી. પ્રાણનાથ ! તેના કૃત્યનું તેને ફળ મળી ચુકયું છે. હું આપના ચરણકમલમાં મસ્તક મુકીને કહું છું કે હવે તે વાત એક બાજુપર મુકી દઇને મારી સાથે રાજીખુશીથી લગ્ન કરો કે જેથી ભવિષ્યમાં આપણે સુખ પામીએ. જે વાત બનવાની હતી તે બની ગઇ છે. માટે તે બાબતનો શોક નહીં કરતા આ કામ કરવા તૈયાર થઈ જાઓ. સુખી કરો અને સુખી થાઓ.

આ પ્રમાણે સુંદરલાલે મેનાની ઘણી રીતે પરીક્ષા કરી અને અન્તમાં તેને ખાત્રી થઇ. મનમાં વિચાર કર્યો કે તારા હવે ગુજરી ગઈ છે. તે વખતે એક સ્ત્રી ઉપર બીજી સ્ત્રી નહીં કરવાના બાધની શર્તઆધારે મનની કલ્પના હતી અને તે બાધ હતો, તે બાધ હવે રહ્યો નથી. મેનાનો પ્રેમ સાચો છે. આ કાર્ય માટે તેણે ઘણું ઘણું કષ્ટ વેઠયું છે. હવે તેની સાથે લગ્ન કરવા હું પ્રસન્ન છું. એમ પૂર્ણ રીતે વિચાર કરી બીજે દિવસે મેનાની સાથે લગ્ન કરવાનું નક્કી કરી પરસ્પર વચન લીધા બાદ હરખાતી હરખાતી પોતાને ઘેર ચાલી ગઈ.

મેનાના ચાલ્યા ગયા પછી સુંદરલાલના મનમાં વિચાર આવ્યો કે પ્યારો ભાઇ રસીક ચંદ્રપુર ગયો હશે. ચંદ્રપુર જવાની તેને દિવસ ૧૫ ની વાર હતી. તેના કાગળને અને રૂપિયાને આવવા પચીસ દિવસ થઈ ગયા છે. માટે રસીકને તેના કહેવા મુજબ ચંદ્રપુર નગરના સરનામે કાગળ લખું. અને બહુ લંબાવી લખવા કરતાં કવિતાના રૂપમાં અને ટુંકાણમાં લખી મોકલાવું એ ઠીક જણાય છે. એમ ધારી નીચે પ્રમાણે કવિતા કાગળમાં લખી મોકલે છે.

મારા વ્હાલા અને માયાળુ ભાઈ રસીક

મુઃ—ચંદ્રપુરના નગરમા.

દીધાં છાડી પિતા માતા—એ રાગ.

હું આવ્યો છું દેશ છોડીને, રહ્યો છું વેશ તોડીને;
ન માન્યું હાય માતાનું, મેં જાણ્યું હાલ ભ્રાતાનું.
રહ્યો તો ટેકથી હું તો, આવ્યો હતો હોશથી હુતો;
ન જાણ્યું દુઃખ મેં આતો, કરૂં શું હાય હે ભ્રાતો.
મેં જળ લીધું છે હાથેથી, મરૂં છું હાથે આઘેથી;
દેશાવર દૂર આવેથી, કર્યું છે દુઃખ જાતેથી.
કરી મેં નોકરી મોટી, આવી'તી ખાદ એક મોટી;
વધ્યું તે કામ વાતેથી, લીધું મેં કામ માથેથી.
લીધાં મેં દામ જાતેથી, આપી'તી ખોટ ખાંતેથી;
કર્યો મેં ધંધો માથેથી, પડ્યો છે સોચ સાથેથી.
સટ્ટાથી સુખ માન્યું તું, ખોટેથી દુઃખ માન્યું તું;
સટેથી દુઃખ વાધ્યું તું, શેઠે એ દુઃખ ટાળ્યુંતું.
સહ્યું મેં દુઃખ જાતેથી, કર્યું મેં કામ ખાતેથી;
નાણાં શેઠે મુને દીધાં વ્યાજે, તે રૂપિઆ લીધા.
કર્યો મનમાં મેં ઊંડો વિચાર, ઠર્યો હું ત્યારથી લાચાર;
સુતો હું રોજ સાવધથી, આવી શેઠ પુત્રી પારખથી.
છુપી રીતે છરી આવી, જુદી રીતે જરી ફાવી;
પુછ્યો મેં પ્રશ્ન પ્રીતિથી, દીધો જવાબ ચિત્તેથી.
કહ્યું કે બોલ કેમ આવી, તેથી તે ઝટ મન ફાવી;
પછી માગ્યું વચન હાથે, ન આપ્યું મેં કહી સાથે.
મરમથી મુજને બાંધ્યો, ખુશી થઈ વખ્ત તે સાધ્યો;
પછી વરવા તણો કીધો, પછી હું મનમાં બીધો.
કહ્યું મેં સાફ ખુલ્લેથી, ન માન્યું ક્યાંય ખુલ્લેથી;
પછી કાઢી મેં તરછોડી, ન તે માની છે કરજોડી.
પછી મેં તેજ કારણથી, મુકી નોકરી તે જારણથી;
પછી ધીર રાખી ખુશીજી, રહ્યો હું નોકરી બીજી.
છતાં જક તેણે નવ મુકી, એ જક મુકી રહી ચુકી;
પછી મુજને લખ્યા, તેણે દબાવી પાય ત્યાં તેણે,
લઇ તે પત્ર મેં વાંચ્યો, પછી શેઠને આપ્યો;
શેઠે કહ્યું જાળવી રાખો, જઇને વાત ત્યાં ભાખો.
પછી વાલી તારા આવી, તેથી તે મુજને ફાવી;

તારાએ બોધ આપીને કહો તો બોલ આપીને,
મેનાએ તે નહીં માન્યું તેથી મેં મનમાં જાણ્યું.
એનાએ વ્રત મન લીધું, લરૂં નહીં કોઇને કીધું;
દીવસ એક દુઃખનો, આવ્યો તેથી તે મુને ગભરાયો.
મેનાએ આપથી મારી, તારાને જાનથી બાળી;
પછી તેણે કહ્યું મુજને કરો, હવે લગ્ન કે હો મુજને.
પછી મેં બીકથી કીધું, લગ્ન તેની સાથે લીધું;
રહ્યો છું ટંકથી હું તો વર્યો છું ખેદથી હુંતો.
હુંડી બીડી કર્યો વાલો, તે આવેથી થયો ઢીલો;
ન માગ્યું મેં કાંઇ નાણું, ના કાવ્યું મે કાંઇ કાણું.
કર્યો તે મુજને લાચાર, ન આવ્યો તુજને વીચાર;
રૂપીઆ તુજને બીકું, ત્યારે મનમાં થશે રીડું.
નભાયું ટેક હું મારો, પ્રભુ છે આશરો તારો;
રૂપીયા રોજ મોકલતો, કરી હું હેતથી કરતો.
વધારી હું જમા કરતો, પછીથી તે વીદા કરતો;
વીનયથી વાંચજે વાહાલા, લખ્યું છે ટુંકમાં લાલ,
કરૂં હું આબરૂ મોટી, અવરની આશ છે ખોટી.

લી.

તારા વહાલા ભ્રાત સુંદરના વટારત.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

મણીનું ગુણકાને ત્યાંથી ચાલાકીથી નિકળવું.

કુછંદીલાલના ચારે દોસ્તદારોના ગયા પછી ગુણકાએ મણીને પૂછવા માંડયું કે તમારૂં નામ શું? તમો ક્યાં રહો છો? અને તમે શી જાત છો? આ પ્રમાણે ગુણકાએ મણીને પૂછવાથી મણી ધીમે સાદે બોલી—બ્હેન! હું મણીપુર રહું છું. મારૂં નામ મણી છે અને જાતની હું વાણીયણ છું. પણ આપ કોણ છો? અહીં શો ધંધો કરો છો? આ પ્રમાણેનો પ્રશ્ન કરી મણી મનમાંને મનમાં વિચારવા લાગી કે આ કોણ હશે? અને મને કઇ જાતનું કામ કરવાનું ફરમાવશે? લાગે છે તો રાજાની રાણી જેવી તેમજ ઠાઠમાઠ અને સાહ્યબી પણ તેવીજ છે. હાય! મારે હવે આ ઠેકાણેથી શી રીતે છૂટવું. એ મુજબ વિચાર કરી રહી છે એટલામાં ગુણકા બોલી-તમે મને ઓળખી નહીં? અમારે ત્યાં હજારો સારા સારા માણસો આવે છે. અને ભલભલા

આબરૂદાર શેઠીયાઓ પણ આવે છે. અમે જાતે તો ગુણકા છીએ; પરન્તુ અમારામાં ગુણકા જેવો બીજો ડોળ નથી એટલે તમે મને બરાબર નહીં ઓળખી હોય? આ રીતના ગુણકાના વચનો સાંભળી મણી વિચાર કરવા લાગી કે આને ચઢાવીને કામ લઇશું તો સત્વર કામ નિકળશે; નહીં તો જન્મારો આ કેદખાનામાં ગાળવો પડશે. માટે લાવ તેને ચઢાવીને કામ કાઢી લઉં. એમ મનમાં ધારી મણી ગુણકા પ્રત્યે કહેવા લાગી કે—હા બ્હેન! તમે લાગો છો રાણી જેવાંજ. અને તમે સાહ્યબી પણ રાણીના કરતાં વધારે ભોગવો છે. તમારી શાયબી ઘણી મોટી જણાય છે અને મોટા કુળવાન લાગો છો?

આ પ્રમાણે મણી ગુણકા પ્રત્યે કહે છે એટલામાં એક જવાન પુરૂષ સોનેરી બુટ, કાળાં મોજાં, અને રેશમી કોરનું ચીપેલું ધોતીયું, રેશમી ચળકતો કોટ, માથા ઉપર વાંકી મુકેલી ઝીંકની ટોપી, ચાંદીના હાથાની નાજુક લાકડી હાથમાં ધારણ કરેલી છે, એવો તે તરૂણ ધબડ ધબડ કરતો ગુણીકાને ત્યાં આવી ઉભો રહ્યો, ને બુમો મારી લાકડીવતી દાદરને ખખડાવ્યો. એટલે હુકમ થતાંની સાથે એકદમ માળ ઉપર ચઢી આવ્યો. ગુણકા પણ તેની સાથે દાદર ઉપર ચઢી આવી. અને આવેલા તરૂણ પુરૂષને કહેવા લાગી કે, આજે તમારા લાયક જોઇએ તેવું માણસ આવ્યું છે. પણ તેના દામ તમને વધારે બેસશે. તે ઉપરથી તે તરૂણ પુરૂષ બોલી ઉઠયો કે જેટલા દામ પડશે તેટલા આપવાને હું તૈયાર છું; પરન્તુ તે સ્ત્રીનું મુખ જોવાની મારે પહેલી જરૂર છે. આ સાંભળી ગુણકા બોલી આપ સામેના રૂમમાં બેસો. હું તેની પાસે જઈ આવી તમને બોલાવું છું. એમ કહી તે આવેલા તરૂણ પુરૂષને પાસેના રૂમમાં મોકલી સાંકળ ચઢાવી દીધી. અને મણી પાસે આવીને તે બોલી—મણી! આજે મારી પાસે એક ભારે ઘરાક આવ્યું છે. માટે તું એકદમ તૈયાર થઇ જા. અને કપડાં લત્તાં બરાબર પહેર નહીં તો તે માણસ રીસાઇને ચાલ્યો જશે તો મારી કમાણી જશે અને મને નુકસાન પહોંચશે. માટે મણી તું તૈયાર થઇ જા અને તે માણસની સાથે કામક્રીડા કરી તેનું મનરંજન કર. મણી તું મારે ત્યાં રહી ને સુખી થઇશ. હું તને દરરોજ મોજ મરાવીશ અને પ્રફુલ્લિત રાખીશ. આ સાંભળી મણી તો પીળી પટ થઇ ગઇ અને મણીનું લોહી ઉડી ગયું, ચહેરામાં ઘણો ફેરફાર થઇ ગયો. તે બોલી આપ મને શું કરવા ધારો છો? આપ મને શું કરવા ફરમાવો છો? આપ મને શું કહો છો? તે મારાથી બીલકુલ સમજી શકાતું નથી. આપ જે કહો છો તે મને પુરેપુરૂં ખુલ્લું કરી સમજાવો કે જેથી મને બરાબર સમ-

જવું પડે. તે સાંભળી ગુણુકા બોલી અરે જારે ગાંડી એટલું મણુના સમજી કે અમારે ત્યાં કરોડાધિપતિ શેઠ આવ્યા છે. તે શેઠ આપણા માગ્યા મુજબ રૂપિઆ આપવાના છે. તેમની સાથે રહીને તમારે સંસાર સુખનો લ્હાવો લેવાનો છે. મોજ માણુવાની છે કેમ હવે સમજ પડી? આ સાંભળી મણીને ઘણું ખોટું લાગ્યું તે મનમાંને મનમાં વિચાર કરવા લાગી કે જો આ વખતે આની સાથે આનાકાની કરીશ અને લઢી બગાડીશ તો આ મારી ઉપર સખત જાપતો રાખશે. એવા સમયમાં આના પંજામાંથી મારે છટકી જવાનું બનશે નહીં અને છુટું પણ થઇ શકાશે નહીં. તેમજ અહીં આખુ જીવતર સખતાઇમાં વાતાડવું પડશે માટે હાલમાં તો એને રાજી રાખી કળાથી મારૂં કામ કાઢી લેવું એજ વધારે સારૂ છે. એમ ધારી બોલવા લાગી—તમે કહો છો તે હું બરાબર સમજી છું. પરંતુ હું કહું તે યાદ રાખી આવેલા માણુસને કહો. જુઓ એકતો મ્હારૂં મુખ જોવું હોય તો હું બે પ્રશ્ન પુછુ છું, તના જો તે ખરા ઉત્તરો આપશે તો હું તેને મારૂં મુખ દેખાડવા ખુશી છું વળી તમારે તેની પાસેથી પૈસા કઢાવવા હેય તો એ બાબતમાં તમને કંઈ વધારે કહેવું પડે તેમ નથી. પરંતુ મારા બે પ્રશ્નોના જવાબ ખરા આપશે તો હું સમજીશ કે માણુસ હુંશિઆર છે અને ત્યારેજ તેને મ્હોં દેખાડીશ. મારા પ્રશ્નો એ છે કે માન શાથી મળે? અને હેત—સ્નેહ—પ્રેમ શી રીતે વધે? આ બે પ્રશ્ને પુછજો. આ પ્રમાણે મણીનું કથન સાંભળી ગુણુકા હરખાતી હરખાતી સામેના રૂમમાં જ્યાં પેલો શેઠ બેઠો હતો ત્યાં ગઈ અને દરવાજો ઉઘાડી ઉપરના બે પ્રશ્નો તે તરૂણુને પુછ્યા, એટલે તે યુવક વિચારમાં પડી ગયો અને મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે, આતે સ્ત્રી કોઇ વિદ્વાન છે. એમ સમજી કલાકેક મુગે મોઢે બેસી રહ્યો અને પછી નીચે પ્રમાણે તેણે તે બે સવાલોના જવાબ આપ્યા. પરમાર્થનાં કામ કરી આબરૂ મેળવવાથી જગતમાં માન મળે છે અને દુઃખીઆઓનાં દુઃખ ટાળી સ્વચ્છ સ્વભાવે વર્તવાથી આ જગતમાં સ્નેહ—હેત વધે છે. આ તરૂણ પુરૂષ ભણેલો અને હુંશિ-આર હતો તેણે કાગળમાં બંને શવાલોના જવાબ ગુણુકા સાથે લખી મોકલ્યા. એટલે તે ગુણુકા મણી પાસે આવી અને તે જવાબ તેને આપ્યા મણીએ તે જવાબો વાંચ્યા; અને સમજી કે માણુસ ખાનદાન છે તેના બોલાવવા કહી, મણી મન સાથે વિચાર કરવા લાગી કે આ પુરૂષ ચાલાક, લાયક તેમજ શાણો છે, અને મારી આ જાળમાંથી છૂટવાની બારી પણુ આ પુરૂષના હાથથીજ આવશે. એ વિચાર ચિત્તમાં નક્કી કર્યો. એટલામાં ગુણુકાએ આવેલા તરૂણુ પુરૂષને મણી પાસે મોકલી પોતે નીચેના હોલમાં ચાલી ગઇ.

આ તરૂણ પુરૂષ મણી પાસે આવ્યો. તે વખતે મણી હિંચોળાખાટ ઉપર બેઠી હતી. ત્યાં તરૂણ પુરૂષ આવીને મણીથી પાંચ ફુટ દૂર પડેલી ખુરસી પર બેઠો એટલે મણીએ પુછયું. આપ અત્રે શા કારણથી પધાર્યા છો ? આ સવાલ સાંભળી તે યુવક વિસ્મય પામ્યો અને બોલ્યો. આપની સાથે કામક્રિડા કરવા માટે. મણી—વારૂ તેજ કારણથી પધાર્યા છો ને ? તરૂણ પુરૂષે હા એવો જવાબ વાળ્યો. મણી—તે ઉપરથી અને તેજ કારણથી હું આપને પુછું છું કે આપ માન માગો છો કે હેત? આ પ્રમાણેના મણીના વચનો સાંભળી તે યુવક એકદમ વિચારમાં પડી ગયો અને એકદમ ચકિત થઈ ગયો. અને મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે આ બેમાંથી મારે કયો જવાબ આને આપવો. અને શું કરવું. એટલા માટે મનમાં મોટો વિચાર થઇ પડ્યો. આ પ્રમાણે તે પુરૂષની વિચાર શક્તિ વધારે જોઇ મણી બોલી—કેમ, આપ આટલા બધા વિચારમાં પડી ગયા છો? મને શા માટે જવાબ આપતા નથી. આપ શા સારૂ ગભરાઓ છો ? આ બે સવાલોમાંથી આપને ગમે તે કહો? અગર બન્નેની હા કહો અથવા બન્નેની ના કહો? આપની મરજીમાં આવે તે કહો. બોલો. શા વિચારમાં પડ્યા, કેમ બોલતા નથી? આ પ્રમાણે મણીના વાક્યો સાંભળી તરૂણ પુરૂષ વિચાર રૂપ જાળમાં વધારે ગુંચવાયો. અને મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે, જો માન માગીશ તો મને સારી સારી ઉપમા આપી બોલાવશે. જો કદાચ હેત માગીશ તો મારા ધારવા પ્રમાણે આ બાઇ તેના દેખાવપરથી કોઇ સારી આબરૂદાર છે અને ગુનુકાના ઘરમાં ફસાઇ પડી છે. તેથી તે દુઃખી છે. એટલા માટે મારે મારા જવાબ પ્રમાણે વર્તી એનું દુઃખ ટાળવું પડશે અને સ્વચ્છ સ્વભાવે વરતવું પડશે. આમાં મારી ધારેલી મનોકામના રદ જશે. માટે મને તે વખતે આ પ્રમાણે વિચાર આવ્યો હોત તો હું એના સવાલના જવાબ પણ કદિ આપત નહીં. પરન્તુ હવે મારા જવાબે મારે બંધાવવું પડે છે. માટે હવે તો ફક્ત ધારેલી મનોકામના દૂર કરી તેમને બન્ને સવાલોની હાજ કહેવી. આ બાઈને ગમે તેમ કરી દુઃખમાંથી મુક્ત કરવી અને માન તથા હેત લેવું. માટે મારે તેને એમજ કહેવું સારૂં છે. એમ ધારી બોલ્યો બાઇ! મને માન અને હેત બન્ને જોઇએ છીએ. આ પ્રમાણે તે તરૂણ પુરૂષના શબ્દો સાંભળી મણીની છાતીમાં હિમ્મત આવી અને તે બોલી જુઓ, જ્યારે આપને માન અને હેત એ બન્ને જોઇએ છીએ, ત્યારે તો આપના આપેલા જવાબ પ્રમાણે માન અને હેત બન્ને લઈ લ્યો. આવું મણીનું બોલવું સાંભળી તરૂણ બોલ્યો—બ્હેન! તું મારી ધર્મની બ્હેન છે. તારે માટે તું જે કહીશ તે હું

કરીશ અને તને જોઇતી પૂરેપૂરી મદદ કરીશ. બ્હેન! તારે બીલકુલ મુંઝાવવું નહીં. મને તમારી વીતક વાત અથથી ઇતિ સુધી કહી સંભળાવો. મણી—ભાઈ! મારા ભરથારના નાનપણના વંઠી ગયેલા ચાર નિર્લજ્જ મિત્રોએ મને વગર વાંકે, સોગાફ ઉપરથી ગાડીમાં નાંખી હજારો દુઃખો દઈ આ ગુણકાને ત્યાં રૂપિયા પાંચ હજાર સારૂ વેચી ગયા છે. અને પાંચ હજાર રૂપિયા લઈ તેઓ તુરત પસાર થઇ ગયા છે; પણ પરમાત્માની કૃપાથી હું હજુ સુધી પવિત્ર છું. માટે હે ધર્મબંધુ! આ અબળાને આ ભયંકર દુઃખ દરિયામાંથી છોડાવશો અને પતિવ્રત ધર્મ સાચવવામાં મદદ કરશો તો આપને માન અને હેત એ બન્ને સદાકાળ મળતાં રહેશે. આ વાક્યો સાંભળી તે તરૂણ પુરૂષ બોલ્યો—જુઓ, આ નેતરની ખુરસી છે, અને વળી ખાંટીએ ચાર સાડીઓ લટકાવેલી છે. હું આ ખુરસીને ચારે છેડે ચાર સાડીઓ બાંધું છું. અને ખુરસીમાં બેસાડી તમને પાછલી બારીએ ફાંસું છું. પાછળ નદી છે; પરન્તુ હું તમોને એવી રીતે ફાંસીશ કે ખુરસી નદીના પાણીને બિલકુલ અડવા પામશે નહીં. માટે બ્હેન! મેં જે ઉપાય બતાવ્યો છે તે પ્રમાણે વરતજો. હું લોભીઅણુ અને અહંકારી ગુણકાને થોડા પૈસા આપી બજારમાં કાંઇ ચીજ લેવા મોકલી દઇશ. હું તેને બહાર કાઢીશ અને તેને અવળું સમજાવીશ કે હું મારા મિત્રોને લાવી આવું છું. એમ કહીને મકાનને તાળું પણ તેનાજ હાથે વસાવીશ. ગમે તે ઉપાય કરીને તેને બહાર મોકલીશ. તે જાતે લોભી છે એટલે જરૂર તેમ કરવા કબૂલ થશે. આમથવાથી આપણને લાગ પણ સારો ફાવશે. એટલું કર્યા પછી હું તરતજ બારી નીચે નદીમાં નાવમાં બેસીને આવીશ અને તમને ઠેઠ તમારા ઘર સુધી વિદાય કરી હું પાછો વળીશ. વળી તે મારી પાસે તમારા જતા રહ્યાનો જવાબ માગશે તો છેવટે તમારા વેચાણના રૂપિયા તેને આપીશ. કહો બ્હેન! હવે તમોને કોઈ પણ જાતની હરકત છે? મણી—ના. તેમ કરશો તો કાંઇ હરકત નથી, અને એમાં આપણે બરાબર ફાવીશું. ભાઇ! તમો હવે ઝટપટ ખુરસી વગેરે તૈયાર કરો. વખત ઘણો થઇ ગયો છે. કદાપિ જો તે વહેમાશે તો પંચાત થઈ પડશે. માટે તાકીદથી બધું કામ કરો તો ઘણું સારૂં.

આ પ્રમાણે મણીના વચનો સાંભળી તે તરૂણ પુરૂષે ખુરસીને ચારે બાજુથી ચાર સાડીઓ બાંધી મણીને ખુરસીમાં બેસાડી બારીએથી નીચે ફાંસી ગુણકા પાસે આવ્યો. ગુણકાને કેટલાક રૂપિઆ આપી કેટલીક જાત જાતની ચીજો લાવવાનું કહ્યું અને તેનાજ હાથે મકાનને તાળુ વસાવ્યું. બાદ ગુણકાને આડું સમજાવ્યું કે હું મારા બીજા

મિત્રોને બોલાવી લાવું છું. ગુણકાને બજાર તરફ વિદાય કરી અને પોતે મિત્રોનું બ્હાનું કાઢી એકદમ બારી પાસે આવી પહોંચ્યો. નદી ઘણી ઉંડી હતી. તેટલા માટે નાવવાળા સાથે બંદોબસ્ત કરી નાવ તે બારી પાસે લાવી મણીને નાવમાં લઈ લીધી અને નદીના કિનારા પાસે આવી બંને ઉતરી પડયાં. બાદ તે તરૂણ પુરૂષ બોલ્યો—બ્હેન ! હું તને વિદાય કરવા તારા ઘર સુધી આવું છું. એમ કહી એક વહેલ મંગાવી તેમાં બંને જણ બેસી મણીપુર નગર તરફ જવા નીકળી પડયાં

પ્રીય વાંચકો ! આ તરૂણ પુરૂષ કોણ હતો ? તે આપની જાણમાં નથી; પરંતુ એમ તો સમજાય છે કે તે કોઇ કુળવાન છોકરો છે. તે તે શહેર શ્રીમંત ધનાઢય શેઠ કપૂરચંદનો છોકરો હતો ભણેલો વિવેકી અને હુંશિઆર તેમજ ધર્મિષ્ઠ હતો.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

રસીકની બદચાલથી થયેલી દુર્દશા.

રસીક મણીપુરથી નીકળી ચંદ્રપુર આવ્યો અને એકદમ પોતાની નોકરી પર ચઢી ગયો. છ માસ સુધી સારી દાનતથી નોકરી બજાવી તેવામાં તેને એક દુષ્ટ મિત્ર મળી ગયો. તે મિત્ર એટલો તો ખરાબ હતો કે તેણે રશીકને લાંચ ખાતાં શીખવાડયો. તેથી રસીક સુધરેલી ચાલનો હતો છતાં પણ પૈસાની આગળ ખરાબ મિત્રને લીધે પોતે પૂરી રીતે લાંચ ખાતાં શીખી ગયો હતો રસિકનો દુષ્ટ મિત્ર લાંચનું નક્કી કરી લાવી તેને કહેતો અને રસીક તે લાંચ લઇ લાંચ આપનારને જીવાડતો અને પૂરેપૂરો તેના લાભમાં ઉતરતો. ખુબીથી લાંચ લેતો હતો. આ રીતે લગભગ બે વરસ સુધી રસીકે લાંચ ખાધી પણ તે વાતની સરકારને જાણ થઈ નહીં અને તે શું કરે છે તેની સરકારને બિલકુલ ખબર નહોતી,

એક દીવસે એવો બનાવ બન્યો કે એક ગામનો માણસ સરકાર પાસે એવી ફરિયાદ લઈ ગયો કે મારા સામા પક્ષવાળા પાસેથી રસીકે પોતાના મિત્ર મારફતે રૂપિયા પાંચસોની લાંચ ખાધી છે અને તે બાબતના સાક્ષીઓ મારી પાસે હાજર છે. આ પ્રમાણે ફરીયાદ થવાથી સરકારે રશીકલાલને અને તેના મિત્રને અને ફરીયાદીને તથા તેના સાક્ષીઓને પોતાની રૂબરૂમાં બોલાવી બધી હકીકતથી વાકેફ થયા છેવટે તેમાં સરકારના મનને ખાત્રી થઈ કે જરૂર રસીકલાલે લાંચ ખાધી છે. અને એના મિત્રે લાંચ ખાવામાં એને પૂરેપૂરી મદદ કરી છે. એવી પૂરેપૂરી ખાત્રી થવાથી એકદમ રસીકલાલને નોકરી ઉપરથી

બરતરફ કર્યો અને તેના ઘરમાંથી બધા રૂપિઆ કઢાવી જમે કરી લીધા. લાંચ અપાવવામાં મદદ કરનારને તેના ઘરબાર લુંટી લઈ ગામ બહાર કાઢી મુક્યો. રસીકલાલ નોકરીથી બરતરફ થયા પછી તે શરમાઈને ઘરમાંજ રહેતો અને ફક્ત કામ પ્રસંગ સિવાય ઘરબ્હાર નીકળતો નહીં.

રસીકલાલને ભારે હોદ્દો મળવાથી સુધરેલી ચાલી મુકી દઈ છકી ગયો. સરકારની અને પરમાત્માની પણ દરકાર નહિ કરતાં બીન પરવાહથી લાંચ ખાતો અને હદપાર અભિમાન રાખતો. તેમજ લાંચ અને ખરાબ માણસની સંગત થવાથી તેનું પરિણામ એવું ખરાબ આવ્યું કે, એક તો પોતે નોકરીથી બરતરફ થયો અને હોદ્દેદાર માણસને એક કોડીના માણસ થવું પડ્યું. તેનું કારણ તો ફક્ત દુષ્ટ મિત્રની મિત્રતા જ હતું. રસીકને નોકરી છોડયા પછી લાંચ ખાવાનો અને દુષ્ટ મિત્રની મિત્રતા કરવાનો ઘણો પસ્તાવો થતો હતો. દુષ્ટ મિત્રની મિત્રતા કરવાથી આ અનિષ્ટ પરિણામ આવ્યું એમ હવે તે બરોબર સમજ્યો હતો; પરંતુ બની ગયેલી હકીકતને હવે શી રીતે સુધારી શકે. તે સુધારવાનો તેને સ્વપ્નમાં પણ વિચાર નહોતો થતો. રસીકલાલના બધા રૂપિઆ સરકારે ખુંચવી લીધા તેથી તે બ્હાવરો બની ગયો હતો. તેમજ આ વાતની સ્વચ્છંદીને ખબર પડી એટલે બીચારી સ્વચ્છંદી મનમાં ને મનમાં બળી જતી હતી. બીચારી સ્વચ્છંદીએ પોતાના પિતાની સાહ્યબી વખતે બિલકુલ પલભર માત્ર દુઃખ ભોગવ્યું નહતું એટલે તેને આ વખતે આવી પડેલું આ દુઃખ તેને મહાભારત જણાતું હતું. ઘરમાં એક પણ પૈસાની સગવડ નહતી. તેથી બન્ને જણા ઘણી મુંઝવણમાં આવી જતાં હતાં.

એક દિવસે રસીક પોતાની પથારીમાંથી ઉઠી બારણે બેસી દાતણ કરતો હતો. તે વખતે ટપાલવાળો રસિકલાલના નામનો કાગળ-પ્રકરણ ૧૫ માં બતાવેલો લઈ આવ્યો. રસીલાલનું નામ પૂછી તે કાગળ તેને સોંપી દીધો. કાગળ ફોડીને વાંચ્યો. કાગળ વાંચી રસીક મનમાં ઘણો ખેદ કરવા લાગ્યો અને પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે, મારા કાગળથી ભાઇને દુઃખ લાગ્યું છે. તેથીજ આ પ્રમાણે કવિતામાં લખે છે. હું ભારે હોદ્દા ઉપર રહી મનમાં છલકાયો અને અભિમાન સાથે ભાઇને પણ ઠપકાનો કાગળ લખ્યો. તે મારી મુરખાઈ હતી. પણ ખેર. થવાનું થઈ ગયું. હવે ઘેર જવાનું પણ સાધન નથી. ઘેર જવું અને ત્યાં વાતની જાણ થાય તો મારી મૂર્ખાઈનાં ખાસડાં મનેજ પડવાનાં. ઘેર જવું યા ન જવું, શું કરવું, કયાં જવું, એ પ્રમાણે બેઠો બેઠો વિચાર કરે છે. છેવટે એ નિશ્ચય ઉપર આવ્યો કે ગમે તેમ

થાઓ પણ ઘેર જવું એજ કલ્યાણકારી છે. એમ નક્કી કરી પોતાના ઘરખટલાનો સામાન એક વેપારીને પાંચસો રૂપિયે વેચ્યો. તે રૂપિયા લઇ પોતાની સ્ત્રી સ્વચ્છંદીને તૈયાર થવાનું કહી રસીક પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો. ભારે હોદ્દો જવાથી રસીકને બહુ માઠું લાગતું હતું; પરન્તુ તેનો કાંઇ પણ ઉપાય ચાલતો નહોતો. તેથી બન્ને જણ પોતાના દિવસો દિલગીરીમાં કાઢતાં હતાં.

રસીલાલના દુષ્ટ મિત્રનું નામ ખીમચંદ હતું. રસીક જ્યારથી નોકરીમાં રહ્યો ત્યારથી તેની સાથે મિત્રત્તા થઇ હતી. તે ઘણો કંજુસ હતો. પોતાને હાથે એક પાઈ સરખી પણ ખર્ચ કરતો નહોતો અને બિલકુલ ધંધો સરખો પણ કરતો નહીં. ધંધામાં ફક્ત એટલુંજ કરતો હતો કે રસીકને બે જણામાંથી હરકોઇ એક માણસ પાસેથી લાંચ અપાવી તેમાં ભાગ પડાવી રાજી થતો હતો. તે આજ ધંધો કરતો હતો. રસીક હવે કંટાળ્યો અને છેવટે પોતાની સ્ત્રીને તૈયાર કરી, ઘેર જવાનું નક્કી કરી બન્ને જણ સ્ટેશનપર આવ્યાં અને ટીકીટો કરાવી ટ્રેનમાં બેસી પોતાના ઘર તરફ બન્ને રવાના થયાં.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

સુંદરલાલનું મેનાથી લગ્ન.

પ્રાતઃકાળનો સમય થયો છે. સુર્યનાં કીરણો ફુટી નીકળ્યાં છે સેહેજ સેહેજ ઠંડી લેહેકી રહી છે મરઘડાઓ નાદ કરી રહ્યાં છે. મજુરીઆઓ પોતપોતાના કામે ચાલી નીકળ્યા છે. શોખીન જીવડાઓ ટાકીઆટો બગીઓ વીગેરે લઇ હવા ખાવા નીકળી પડયા છે. તેવામાં મેના સુંદરના વાયદા પ્રમાણે લગ્ન કરવા સારૂ સુંદરલાલ પાસે આવી ઉભી રહી. મેના સુંદરલાલને મોઢેથી કહેવા લાગી પ્રાણધાર આપના કહેવા મુજબ આપનો મુકરર કરેલો દીવસ અને મુકરર કરેલો વખત હાલ આવી પહોંચ્યો છે, દીવસ પણ ચોખ્ખો છે માટે કાંઇ પણ વ્હેમ દીલમાં લાવ્યા શિવાય પ્રફુલ્લિત મનથી મારી સાથે પાણીગૃહણ કરો અને આપ આ દાસીને સ્વીકારી લો કે જેથી આ દાસીને જન્મારાનું સુખ થાય. અંતે આપના દીવસો આનંદમાં જાય. પ્રાણનાથ હું તો આપને પ્રથમથીજ મારા અંતઃકરણથી વરી ચુકી છું. અને પ્રથમથીજ મેં આપના શિવાય બીજો ભરથાર કરવાના સોગન ખાધા છે. એ પાપથી કાંઇ અજાણ નથી માટે પ્રાણનાથ તાકીદે આ દાસીને ગૃહણ કરી આ દાસીનો જન્મારો સફળ કરો.

આ પ્રમાણે મેનાનું બોલવું સાંભળી સુંદરલાલ બોલ્યો—મેંના મારૂં બોલેલું વચન હું કદી નહિં ફેરવું. મેં તને આજનો દીવસ નક્કી કર્યો હતો તે કબુલ છે. તમારે જરા પણ ગભરાવું નહીં અને નીચીન્ત રહેવું. હું હાલ તેજ તૈયારીમાં છું. મારી પ્રતિજ્ઞા હતી તે તો તેં પહેલેથીજ દુર કરી છે એટલે મારે તમારી સાથે પાણી ગ્રહણ કર્યા શિવાય ચાલે તેમ નથી. હું કોઈ માણસને બ્રાહ્મણને બોલાવવા મોકલું છું અને થોડી વારમાં સર્વે નક્કી કરૂં છું.

એમ કહી એક માણસ પાસે બ્રાહ્મણને બોલાવ્યો બાદ બ્રાહ્મણે સુંદરલાલનો અને મેનાનો હસ્તમેળાપ કરાવ્યો. બાદ બ્રાહ્મણને દક્ષણાં આપી વીદાય કર્યો. મેના તેજ દીવસથી સુંદરલાલની સાથેજ રહેવા લાગી અને પોતાની મનોકામના પુરી થવાથી મેના તે રોજથી હરદમ પ્રફુલ્લિત રહેતી અને મનમાં આનંદ માનતી.

મેના જ્યારથી સુંદરલાલની સાથે રહેવા લાગી ત્યારથી સુંદર લાલ વેપારમાં ઘણા પૈસા પેદા કરતો અને મેનાનાં પગલાં ઘરમાં થવાથી તેનાં પગલાં તે સારાં માનતો. સુંદર અને મેનાને એવી તો સરસ રીતે બનતું કે બંને જણાઓને એક પળ પણ જુદું પડવું ગમતું નહોતું. સુંદરની કીરતી આખા આફ્રીકા શેહેરમાં એવી તો સરસ ફેલાઇ હતી કે સુંદર સાથે વેપારીઓ કરોડ રૂપીઆનો વેહેપાર કરતા. વેપારીઓ તેની સાથે તેથી પણ વધારે વેપાર કરવામાં બીલકુલ આંચકો ખાતા નહિ. સુંદરલાલની દીવસે દીવસે કીરતી વધતી જવા લાગી અને આબરૂ સારી રીતે ફેલાવવા લાગી. અને સર્વે વેપારીઓ સુંદરલાલને પુછીનેજ સોદો કરતા સુંદરલાલ સર્વે વેપારીઓમાં શ્રેષ્ટ કહેવાઇ ગયો હતો મેના લગભગ સુંદરલાલ સાથે બે વરસ સુધી રહી ત્યાં સુધીમાં સુંદરલાલે એક કરોડ રૂપિઆ પેદા કર્યા હતા અને જગમાં કીરતી સારી ફેલાઇ હતી. સુંદરલાલ વિવેકી સાચો ટેકીલો શાહુકાર અને હુશીઆર કહેવાયો હતો. સુંદરલાલ મેનાની સાથે એક રાજા રાણી તરીકે માની તેની સાથે રહેતો હતો અને અથાગ સુખ માનતો હતો. સુંદરલાલને જુઠ બીલકુલ પ્રસન્ન નહોતી તેથી તે હરદમ સાચુંજ બોલતો અને સચાઇથીજ ચાલતો. પોતાનો વેહેપાર પણ સચાઈથીજ કરતો તેથી પ્રભુ તેને સારી પ્રાપ્તિ કરાવતા હતાં. અને તેને હરદમ સુખી રાખતા. સુંદરલાલ સચાઇથી ચાલી પોતાનો ધંધો કરી આનંદમાં દીવસ ગાળતો હતો.

એક દીવસ સુંદરલાલ પોતાના ઓરડામાં બેઠો બેઠો કેટલીક ચોપડીયો વાંચતો હતો. સુંદરલાલ કોઈ કોઇ વખત નવરો પડે તો ચોપડી વાંચવાનું કામ કરતો. તે શિવાય બીજું કાંઇ કરતો નહિ.

ચોપડી વાંચતાં વાંચતાં સુંદરલાલના મનમાં એમ આવ્યું કે હું દેશ-માંથી નીકળ્યો ત્યારે, પ્રતિજ્ઞા લઈ નીકળ્યો હતો અને મેં એમ પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી કે પિતા કરતાં ચાર ગણી આબરૂ અને ચાર ગણા પૈસા મેળવ્યા સિવાય દેશમાં જવું નહિ. એ પ્રમાણે મેં પ્રતિજ્ઞા લીધી છે માટે હાલ મને પ્રભુએ મારી પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે કીર્તી અને પૈસો સર્વ મેળવ્યો છે. માટે આ સમયે હવે ઘેર જવું એજ વધારે સારું છે. એ પ્રમાણે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો એટલામાં તારા પોતાને યાદ આવી. એટલે તેના મનને એક મોટો ભારે ખેદ ઉત્પન્ન થવા લાગ્યો. ખેદ માત્ર એજ થવા લાગ્યો કે તારા ગુજરી ગઈ છે તેનો ત્યાં જઈ મારે શો જવાબ આપવો ? તે તેના મનને ઘણો વિચાર થતો હતો. પોતે સાચા બોલો છે એટલે સાચી વાત કહ્યા વિના ચાલે નહીં અને સાચું કહે તો ભારે તકરાર થયા વિના રહેજ નહિ. તેવી તેના મનને હરદમ ચિંતા થવા લાગી. પોતાના અંતઃકરણમાં ચિન્તા હતી છતાં પણ તારા વિષેનો ખુલાસો સુંદરલાલે મેનાને પુછ્યો. એટલે મેનાએ સુંદરલાલને ઉત્તર આપ્યો. પ્રાણનાથ—આપ સાચું બોલો છો અને હું પણ સાચુંજ બોલું છું, મારે પણ જુઠ બોલવાની પ્રતીજ્ઞા છે. માટે પ્રાણનાથ ત્યાં આપને પુછે ત્યારે આપ ત્યાં બનેલી તમામ હકીકત ખરેખરી રીતે કહી દેજો. ખરૂં કહેવામાં આપણને કાંઈ પણ નુકશાન નથી. સાચાનો બેલી ઈશ્વર છે. સાચાને ઈશ્વર કાળી રાત્રે પણ મદદ કરે છે. માટે પ્રાણ જતાં પણ જુઠું તો નજ બોલવું. આ પ્રમાણે મેનાનું બોલવું સાંભળી સુંદરલાલને ખાત્રી થઈ કે મેના પણ મારા જેવીજ છે. એટલા માટે હિંમત ન હારતાં ત્યાં જઈ તારા વિષે સાચે સાચું કહી દેવું. એ વિચાર ધારી મેના અને સુંદરલાલ પોતાનો સૌ સામાન તથા પેદા કરેલા રૂપૈયા લઈ પોતાને દેશ જવા સારૂ તૈયાર થઈ ગયાં. અને પોતે આફ્રીકામાંના પોતાના ભારે ભારે વેપારીઓને મળી આવ્યો. વેપારીઓને પોતે પોતાને દેશ જવાનો છે એવું કહી માન સન્માન મળવી પોતાને ઘેર આવ્યો.

સુંદરલાલના સ્વદેશ જવાના સમાચાર સાંભળી ગંગાધર શેઠ અને બીજા વેપારીઓ ઘણો ખેદ પામતા; પરન્તુ સુંદરલાલે તો સ્વદેશ જવાનું નક્કીજ કર્યું હતું. એને લઈને ગંગાધર શેઠ અને બીજા વેપારીઓ પાસેથી ઘણી આજીજીપૂર્વક રજા માગી. ગંગાધર શેઠને અને બીજા વેપારીઓને નક્કી ખાત્રી થઈ કે સુંદરલાલ દેશમાં ગયા સિવાય રહેવાનો નથી. એટલા માટે તેને ના નહીં કહેતાં આશીરવાદ સાથે રજા આપવી એ વધારે ઉત્તમ છે. એમ સમજી ગંગાધર શેઠે અને બીજા વેપારીઓએ મળી સુંદરલાલને એક પાઘડી આપી. તેમજ માન-

અકરામ મળ્યું ઘણું આપ્યું. ગંગાધર શેઠે તેનામાં ઘણા સારા ગુણો સમજી સુંદરલાલને એક વીંટી અને મેનાને તેના ટેક માટે એક અમૂલ્ય પોશાક ઈનામમાં આપ્યો. ફુલોની વૃષ્ટિ કરાવી, ફુલોના હાર પહેરાવી સુંદરલાલને અને મેનાને ટ્રેન સુધી મુકવા આવ્યા. ટ્રેનને ઉપડવાનો બાકી પા કલાક હતો એટલામાં સુંદરલાલ અને મેના ટ્રેનમાં બેસી ગયાં. સહુ વેપારીઓ સુંદરલાલના દેશમાં જવાથી ખેદ પામી ગંગાધર શેઠ અને સૌ સજ્જનો ઘર તરફ પાછા ફર્યા.

પ્રકરણ ૧૯ મું.

કાન્તિલાલના સર્વ કુટુંબનો મળાપ.

મણીને લઈને તે તરૂણ પુરૂષ મણીપુર નગર આવી પહોંચ્યો. મણી તે પુરૂષને લઈ પોતાની મા માણેકબાઈને પાસે આવી. માણેકબાઈને મળી મણી ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડવા મંડી. મણીને જોઈ માણેકબાઈ આનંદ પામ્યાં અને હરખાઈ ગયાં. એકદમ એક માણસને રતીકાન્તને તેડવા મોકલ્યો. અને મણીને બધી બિના પૂછવા લાગ્યાં. બહેન ! મણી તું આટલા દિવસ ક્યાં હતી ? તારૂં શી રીતે થયું હતું ? તારી સાથે આવેલ આ પુરુષ કોણ છે ? આ પ્રમાણે માણેકબાઈનું બોલવું સાંભળી મણી રોતી રોતી બોલી—માજી ! મને કુછંદીલાલના ચાર મિત્રોએ ઉપાડી ગાડીમાં નાંખી સો ગાઉ દૂર એક વિશાળ ગામમા એક ગુણકાને ત્યા મને વેચી અને ફસાવી દીધી હતી; પરંતુ સારા નસીબે આ મારા ધર્મના ભાઈ ત્યાં આવી ચડ્યા અને તેમને મને કેદખાનામાંથી મુક્ત કરી અહીં લાવ્યા છે, જો કદાચ મારા આ ધર્મના ભાઈ આવી ન મળ્યા હોત તો મારી દેહને અત્યંત દુઃખો આવી પડત. પરંતુ પ્રભુએ સારૂં કર્યું છે. આ પ્રમાણે મણીનાં વચનો સાંભળી માણેક ડોસી ગભરાવા લાગ્યાં એટલે મણીએ તેને ધીરજ આપી છાની રાખી. માણેકબાઈ સર્વ બીનાથી વાકેફ થયાં. એટલામાં તેડવા મોકલેલું માણસ રતીકાન્તને બોલાવી લાવ્યો. મણીને જોવાને રતીકાન્ત ઘણો આતુર હતો તેથી મણીના આવવાની વાત સાંભળી જેમનો તેમ એકદમ માણેકબાઈ પાસે આવી પુછવા લાગ્યો. સાસુજી ! તે ક્યાં છે ? એ પ્રમાણે રતીકાન્ત પુછે છે એટલામાં મણી લાજ કાઢી આઘું ઓઢે છે. માણેકબાઈ રતીકાન્તને બધી વાતથી વાકેફ કરે છે. રતીકાન્ત કુછંદીલાલ ઉપર અત્યંત ગુસ્સે થઈ જાય છે અને કુછંદીલાલને મારવા માટે તેને એકાએક શર ભરાઈ આવે છે. એટલામાં ચંદ્રપુરથી નીકળેલો

રસિક વીલે મોઢે સ્વછંદી સાથે આવી પહોંચ્યો. રસીક આ બનાવ જોઈ ગભરાઇ ગયો. પોતાનું દુઃખ તો અંતરથી ગયું નથી તે પહેલાં આ એક દુઃખ નજરે પડયું તેથી તે તો બીચારો લાચાર બની ગયો. આ પ્રમાણેનો રસીકનો ચહેરો અને પોશાક જોઈ માણેકબાઇ અને સર્વે માણસો વિસ્મય પામી ગયાં. રસીકને બનેલી હકીકત માણેકબાઇએ પુછી એટલે વીલે મોઢે સૌ હકીકત કહી બતાવી; તેથી માણેકબાઇ ઘણાં દીલગીર થયાં અને રસીક ઘણો શરમાઇ ગયો. મણીની હકીકતથી રસીક વાકેફ થયો અને મનમાં વિશેષ ખેદ પામવા લાગ્યો. માણેકબાઇએ આવેલા તે તરૂણ પુરૂષને પોતાના દીકરાની માફક ગણી પોતાને ઘેર રહેવા ઘણા કાલાવાલા કર્યા પરંતુ તે આબરૂદારનો છોકરો હોવાથી તેણે તેમની પાસે રહેવાનું પસંદ કર્યું નહી. તેથી માણેકબાઇએ તેને પંદર દિવસ મેમાન દાખલ રહેવાનુ કહ્યું, તે ઉપરથી તે તરૂણ પુરૂષે મહા મુશીબતે ઘણી આજીજી કર્યાથી પંદર દિવસ રહેવાનુ કબુલ કર્યું બાદ રતીકાન્ત જોસમાં ને જાસમાં કુછંદીલાલને ત્યાં તેનાં ફળ ચખાડવા માટે મોટી ડાંગ હાથમાં ઝાલી નીકળ્યો. એટલે માણેકબાઇએ મહામુશીબતે તેને રોકી રાખ્યો અને તેનો ક્રોધ સમાવ્યો. રતીકાન્તને પણ તેનો ક્રોધ શમાય ત્યાં સુધી પોતાની પાસે રાખવાનું નક્કી કરી રતીકાન્તને પણ ત્યાંજ રાખ્યો.

રસીકને આવે લગભગ એક અઠવાડીયું વીતી ગયું હતું, એટલામાં સુંદરલાલ મેનાને લેઇ પોતાને ઘેર આવ્યો. સુંદરલાલ ઘણે દિવસે પોતાને ઘેર આવેલો હોવાથી તેની આંખમાં એકદમ ઝળઝળીઆં ભરાઈ આવ્યાં. માણેકબાઇને તેમ જ મણીને હર્ષનાં આંસુ ઉભરાઇ આવ્યાં. સર્વે માણસો પોતાનાં એકઠાં થવાથી માણેકબાઇને તે દિવસ એક નવા જન્મારા તરીકેનો લાગતો હતો. માણેકબાઇનો અને મણીનો હર્ષ હૈયામાં સમાતો નહોતો. મણી મેનાને તારા સમજી આવું એોઢેલું હતું, તેથી તે તારા ભાભી તારા ભાભી, કહી બોલાવા લાગી. એટલે સુંદરલાલ ગભરાયો અને પોતાના મનમાંવિચાર કરવા લાગ્યો કે, આવખતે મારે તારા માટે નીચું ઘાલવા જેવું થયું છે; પરંતુ પ્રભુને ગમ્યું તે ખરૂં. એમ ધારી મણીને કહેવા લાગ્યો કે, બહેન ! તે ન હોય. તારી ભાભીનું નામ મેના છે. તારી તારા ભાભીને તો તેની જન્મના પરિણામે સ્વર્ગ ગામનો રસ્તો દેખાડયો છે. માટે બહેન! હાલ તો તું તે વાતને યાદ કરતી નહીં. મારૂં હ્રદય ભરાઇ આવે છે. આવું સુંદરલાલનું બોલવું સાંભળી મણી ચુપકીથી જેમને તેમ બેસી રહી. બાદ માણેકબાઇ પોતાની તેમ જ મણીની સઘળી હકીકત અથથી ઇતિ સુધી કહી સંભળાવી, તેથી સુંદરલાલ ઘણો ખેદ પામવા લાગ્યો.

બાદ સુંદરલાલે પોતાની માતાને પોતે કમાઇ લાવેલા તમામ રૂપિઆ આપી પગે પડ્યો. અને કહેવા લાગ્યો માતાજી ! તમારા પુણ્ય પ્રતાપે કરી આ તમારો બાળક આશીર્વાદથી જે કંઈ પેદા કરી લાવ્યો છે, તે આપના ચરણમાં રજુ કરે છે. માણેકબાઇએ સુંદરના માથાપર હાથ ફેરવ્યો. ત્યાર પછી સુંદરલાલે રસીકની હકીકત જાણી તેથી તે વિષે તેના મનમાં ઘણો ખેદ થવા લાગ્યો. પણ ખેદ નહીં કરતાં રસીક વિગેરેને પૂરી હિંમત આપવા લાગ્યો.

માણેકબાઇને, તેમજ મણીને, તેમજ સર્વ માણસોને પૂરી ખાત્રી થઈ કે સુંદરલાલે પોતાના પિતા કરતાં ચાર ગણી આબરૂ અને ચાર ગણો પૈસો બરોબર મેળવી આ દેશમાં પગ દીધા છે. તેથી સર્વેના મનને આનંદ આનંદ થઇ ગયો.

સુંદરલાલ આવ્યા પછી પોતાનો વેપાર ધમધોકાર ચલાવતો અને પોતાના ભાઇને પોતાના વેપારમાં પ્રવીણ કરતો. તેને ઘણો પ્રફુલ્લિત રાખતો. પેલા તરૂણ પુરૂષને જવાનો વખત થઈ જવાથી તેને સર્વ માણસો ગાડી સુધી વિદાય કરી સૌ પોતાને ઘેર તરફ આવ્યા.

કાન્તિલાલના કુટુંબે સર્વ દુઃખ સહન કર્યું તો આખરે કાન્તિલાલ કરતાં ઘણી સંપત્તિ અને ઘણી આબરૂ મળી અને સુખી થયાં. રસિક પણ પૈસા તો કમાયો હતો. પણ નઠારી સોબત મળવાથી લાંચ ખાતાં શીખ્યો અને સહુ વૈભવને તથા હોદ્દા ઉપર ધુળણી મુઠી દીધી. સુંદરલાલ પોતાના ટેકમાં અને સાચમાં રહ્યો, હજારો દુઃખો સહન કર્યાં તો પ્રભુએ તેને ધીરજનાં ફળ સારાં આપ્યાં. સુંદરલાલે પોતાના ભાઇ રસીકના મ્હેણાનાં વચનો યાદ નહીં લાવતાં રોશન રાખ્યો. તેણે વેપારમાં હુશિયાર બનાવી દીધો હતો અને હમેશાં પૈસા પેદા કરતો કર્યો હતો. સર્વે માણસો પોતાનાં મન સ્થિર રાખી આનંદમાં દિવસો ગાળવા લાગ્યા. પરમાત્માની કૃપાથી જગતમાં કીર્તિ પણ સારી ફેલાવા લાગી. ફરીવાર દુઃખના દિવસો આવ્યા નહીં. આખા કુટુંબમાં આનંદ આનંદ છવાઇ રહ્યો અને સર્વ કુટુંબ સુખમાં દિવસો ગાળવા લાગ્યું.

સમાપ્ત.

સ્વાર્થી લુચ્ચા ઠગારા વ્યસની બદફેલી કરનારા દોસ્તો આ જીવનના જાદુખોરીઆ જમાનામાં કેવી રચના રચે છે તથા પૈસાદારો પણ કેવા ખરાબ છંદમાં મશગુલ બની કોઈની શીખામણ કાને ન ધરતાં દુષ્ટ દોસ્તોના હાથમાં રમકડાં થઈ પૈસાનું પાણી કરી મ્હોતને માગી લે છે તે વાતનો આબેહુબ ચીતાર સોનેરી ગીલ્ટીંગનું બાઈન્ડીંગ છતાં કિંમત ૧–૦–૦, પો. ૦–૨–૦.

ઘેલી કુસુમ કિંવા સરસ્વતિચંદ્રનો ગૃહસ્થાશ્રમ—ગુજરાતી ભાષામાં પ્રકટ થયેલા નોવેલના પુસ્તકોમાં **'ઘેલી કુસુમ'** ને પહેલે નંબરે મુકવામાં આવે છે. ટુંકામાં એટલુંજ કહેવું બસ થશે કે જો તમો સ્વદેશી જુસ્સાને વધારવા ઇચ્છતા હોતો **'ઘેલી કુસુમ' વાંચો,** જો દેશ કલ્યાણના ઉદ્દગાર વાંચવા હોય તો **'ઘેલી કુસુમ' વાંચો,** જો દેશોત્કર્ષનો પ્રબલ પ્રવાહ જાણવો હોય તો **'ઘેલી કુસુમ' વાંચો,** જો દંપતિ હૃદયમાંથી દ્રવતો રસ અને ઐક્ય વાંચવું હોય તો **'ઘેલી કુસુમ' વાંચો !** જે દંપતીનો દેશોદય સંબંધી વાર્તા વિનોદ જાણવો હોય તો **'ઘેલી કુસુમ' વાંચો !**–ટુંકામાં લોક કલ્યાણ અને દેશકલ્યાણથી છલોછલ ભરેલું પુસ્તક વાંચવું હોય તો **'ઘેલી કુસુમ' વાંચો.** ઉત્તમ સોનેરી બાઈન્ડીંગ ઉત્તમ કાગળ કિં. ૧–૮–૦, પો. ૦–૩–૦

બીજાં ઉપયોગી પુસ્તકો.

સતિ ચરિત્ર સંગ્રહ—(ધાર્મિકતા, વીરતા, ધીરતા, સનિત્રતા, દેશપ્રેમીતા, ભક્તિચરિત.) આ પુસ્તક અત્યાર લગણ સતીઓ બાબનમાં પ્રકાશ પામેલાં પુસ્તકો કરતાં આ પુસ્તકમાં તદન નવીન સતીઓનાંજ વૃત્તાંતો છે. જેમાં પ્રિતીસુંદરી, ગુણસુંદરી, મદનસેના, મદનમંજૂષા, રાજેમતી, પદ્માવતી, સુભદ્રા, શિવાદેવી, મંગળાદેવી, કુંવરબાઇ, પુષ્પાવતી, શૃંગારસુંદરી, ચારૂમતી, સૌભાગ્યદેવી, કૃષ્ણાકુમારી, વીમળાદેવી, બોથીબાઇ, હંસાકુવરી, સોનબા, કામલતા, સરસ્વતી, હંસદેવી, સોરઠરાણી, જાસલબાઈ, લક્ષ્મીદેવી, બકુલાદેવી, લીલાદેવી, સુખદેવી, પાર્વતી, મિનલદેવી, યશમાબાઇ, ઉદયમતિ, વીરમતી, રાણકદેવી, સેજલદે, શક્તિદેવી, વનદેવી, રત્નાવતી, ભુપાળદેવી, નાયકાદેવી, અનુપમાદેવી, ઇચ્છિનકુમારી, ઉમાવતી, શશીવ્રતા, પદ્માવતી, સંયુક્તા, પૃથાદેવી, લીલાદેવી, મંગાબાઇ, કર્મદેવી, સુમતિદેવી, પદ્માવતી, સુલક્ષણાદેવી, સોનબાઇ, રત્નદેવી, કલાવતી, રૂપસુંદરી, મંજુલદેવી, કર્મદેવી, હંસાકુંવારી, સરદારબા, સીતાબાઇ, સાઇબાઈ, રામકુંવરબા, લાલકુંવરબા, કુંતાદેવી, સાહેબકુંવરબા, નાગબાઈ, દેવકુંવરી, સમરીબાઈ,

મુંધીબાઈ, તારાબાઈ, જવાહિરબા, મીરાંબાઈ, કર્મદેવી, કર્ણસુંદરી, ક-મળાવતી, દુર્ગાવતી, રૂપવતી સોનરાણી, ચંદ્રાવતી, સોમકુંવરબા અને દેવમતીઃ આટલી સતીઓનાં સુંદર વૃત્તાંતો છે. એવી રીતે સતીત્વ, શૂરત્વ દર્શાવનારી ૭૫ સતીઓનાં ચરિત્રોનો સંગ્રહ છે. રૌયલ ૧૨ પેજી પૃષ્ઠ ૪૮૦ ઉત્તમ ગ્લેજ કાગળ સોનેરી પુંઠાનું કિંમત ૨-૦-૦ રફ કાગળ સોનેરી પુંઠું કિંમત રૂ. ૧-૮-૦ ટપાલ ખર્ચ ૦-૪-૦.

રાણકદેવી—એક સોરઠીઆણી સતિનું સાચું પતિવ્રત—સાંપ્રતકાળમાં થયેલી સતીઓની અંદર પહેલું પદ મેળવેલી સોરઠની સતિ **રાણકદેવી** છે. શિયળ રક્ષણમાં કસોટીની પરાકાષ્ઠાએ પહોંચેલી **સતી રાણકદેવી** છે! વજ્ર નિશ્ચયને બહાદુરીથી સતીની ટેકને છાપ સાચવી પ્રતિપ્રાણ પ્રત્યે સહગમન કરી વિચરેલી શુદ્ધ **સતી રાણકદેવી** છે! વિષય ભોગ, રાજ સંપત્તિ પુત્રરત્ન ને નિજકાયાને તૃણવત તુચ્છ ગણીને તેને બળીદાન આપી પોતાના શિયળરત્નને નિષ્કલંક રાખનારી **સતી રાણકદેવી** છે! પતિરૂપ ઇશ્વરની અવિચ્છિન્ન એકતાર દૃઢ લગનીમાં અન્ય કોઇ પણ પદાર્થને અધિક પ્રિય ન ગણતાં દેહોત્સર્ગ કરનારી પુર્વ સંસ્કારી સાધવી અબળા **સતિ રાણકદેવી** છે પતિ પ્રત્યે દૃઢ પ્રેમ રાખી તમારો ઘર સંસાર સુધારવા ઇચ્છા રાખતા હોય તો આ **સતી રાણકદેવીનું** ચરિત્ર વાંચો. **ઉત્તમ કાગળ પાકાં પુઠાંનું મુલ્ય ઘટાડેલી કિંમત ૦-૧૨-૦ પોસ્ટેજ ૦-૨-૦**

સતી દમયન્તિ—આ પુસ્તક સ્ત્રીઓને વાસ્તવિક પવિત્ર ધર્મ શિખવનાર છે. સંકટ સમયે ધૈર્યનું શિક્ષણ આપનાર છે. કિંમત ૦-૮-૦ ટપાલખર્ચ ૦-૧-૦.

સીતા શ્રીમતિ જનકકન્યા રામભાર્યા—તેમનું બાલ્યકાળથી તે મહારાણી પદારૂઢ થતા સુધી પવિત્ર ચરિત્ર સ્ત્રીઓએ માતા, પિતા, પતિ, સાસુ, સસરા તથા કુટુંબીઓ પ્રતિ કેવી રીતે વર્તવું? તે આ પુસ્તક અવલોકન કરવાથી સમજાશે. કિં. ૦-૮-૦ પોસ્ટેજ ૦-૧-૦.

સંગીત ગરબાવળી. કિંમત ૦-૬-૦ પોસ્ટેજ ૦-૪-૦.

મહિલા મર્યાદ—આ પુસ્તક સ્ત્રીઓને પ્રતિવ્રત સંબંધી શિક્ષણ લેવા લાયક સતિ વૃંદા, રૂક્મિણી, દક્ષ યજ્ઞ, સીતા સ્વયંવર, સતી દમયંતી, સતિ સુકન્યા અને સતિ ઉષા અને અનિરૂધ હરણ એટલા ચરિત્ર સ્ત્રીઓને સમજાય તેમ ગદ્યપદ્યમાં આપવામાં આવ્યાં છે.

કિંમત ૦-૧૦-૦ પોસ્ટેજ ૦-૨-૦.

ઐતિહાસિક નોવેલ.

પૃથિરાજ ચહુઆણ—(ના. સરકારે ઈનામો તથા લાયબ્રેરીમાં મંજુર કરેલું) પૃથિરાજ ચહુઆણ આ શબ્દ શ્રવણેંદ્રિ ઉપર આવતાં મનુષ્યનું હૃદય પ્રફુલ્લિત બને છે. ગર્વનાં અંકુરો સ્ફુરાયમાન થાય છે, એ મહાન્ નરરત્નની વાર્તા સાંભળવા પ્રત્યક્ષ સમજુ ઉત્સુક થાય છે. એ પ્રતાપી પુરૂષનાં અદ્‌ભુત પરાક્રમોનું વૃત્તાંત કવિ ચંદની કવિતા સહિત શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષામાં ઉત્તમ ગ્લેઝ કાગળ સોનેરી બાઇન્ડીંગ છતાં કિંમત ૧—૮—૦ પોસ્ટેજ ૦—૧—૦.

મંડળગઢની મોહિતી અથવા ખુની અલાઉદીનનો રાજરંગ કિંમત ૦—૮—૦ પોસ્ટેજ ૦—૧—૦.

અમૃત પૂલિન અથવા પરતંત્ર મેવાડ—મેવાડના મહારાણા રણધીરસિંહ અને દિલ્હીના મોગલ બાદશાહ જહાંગીરના અમલની રસિક મનોવેધક નવલકથા કિંમત ૦—૧૮—૦ પોસ્ટેજ ૦—૧—૦.

શુરવિર પૃથુસિંહ પરમાર અને નિમકહલાલ સતિ મેના—ભાગ ૧—૨ સોનેરી બાઇન્ડીંગનુ કિંમત ૧—૪—૦ પોસ્ટેજ ૦—૧—૦

છત્રપતિ સંભાજી મહારાજ—આ પુસ્તકમાં અયોગ્ય માણસના હાથમાં રાજસત્તા આપવાથી થતું નુકશાન, સતિનો ત્યાગ, નોકરની વફાદારી, દુર્વ્યસનમાં અંધ બની કરેલા કર્મનો છેવટ પશ્ચાતાપ, કરણી તેવું ફળ વિગેરે ચિતાર આપવામાં આવ્યો છે. રોયલ ૧૨ પેજી પૃષ્ઠ ૨૫૦ સોનેરી ચીત્રન બાઇન્ડીંગ વીગેરે. કિં. ૦—૧૨—૦ પો. ૦—૧—૦.

રાજપુત પ્રતિજ્ઞા—આ પુસ્તકમાં વીરબાળાએ પોતાના સ્વામીનું વચન રાખવા માટે પોતાનું શીર કાપી આપ્યું તે શુદ્ધ સ્વામી ભક્તિનો એક ઉમદા દાખલો છે. કિંમત ૦—૮—૦ પોસ્ટેજ ૦—૨—૦.

માન મુસાફરી—આનંદ વિનોદ અને ધૈર્યતા આપનાર સાત ચમત્કારિક પ્રસંગોની વાત્તા કિંમત ૦—૩—૦ પોસ્ટેજ ૦—૦—૬.

કાળીવિજય બાલામંજીની વારતા ભાગ ૧ લો—મહાકાળીના અભયવરથી એક પુત્ર આવેલો તેથીજ તેનું નામ કાળીવિજય એટલે દેવીપુત્ર બાલામંજી નામ રાખેલું છે કિં. ૦—૬—૦ પો. ૦—૧—૦.

કાળીવિજય બાલામંજી ભાગ ૨ જો કિં. ૦—૮—૦ પો. ૦—૨—૦

બિરબલ અને બાદશાહની અપૂર્વ ગમ્મત સાથે જ્ઞાન આપનારી વાર્તાઓ ભાગ ૧—૧૨ સુધી—સુબોધનો સગાર, ચતુરાઇની ચોરસ, હાસ્ય રસનો હોજ, ગમ્મતની ગુલાબદાની, વાક્યવિનોદનું વિલાસસ્થાન, વાગ્નકળા પ્રાપ્ત કરવાનું વાચનગૃહ અને શિક્ષા સંપાદન

કરાવનાર શિક્ષકરૂપ વાર્તાઓનો ભંડાર છે, જેમાંની દરેક વાર્તા શોખીલાઓને આનંદ, રસિક જનોને રસિકતા, પ્રેમીજનોને પ્રેમાનંદ, ઉદારજનોને આલ્હાદ, સમજુ જનોને શાંતિ અને ગમાર લોકોને વખતોવખત ગમ્મત સાથે જ્ઞાન આપનાર છે. જેનું અલંકારિક સહેલી અને સરલ ભાષામાં રસિક લેખકના હાથથી લખાણ કરાવી વિશેષ લોભ ન રાખતાં માત્ર વાચન શોખ વધવાની અને દરેક વર્ગના મનુષ્યો સહેલાઈથી લાભ લઈ શકે તે માટે તેના **બારે ભાગ ભેગા** બાંધેલા છે. ઉંચા ગ્લેજ કાગળ સોનેરી સુશોભિત પુઠું. કિં. ૧–૨–૦ પો. ૦–૩–૦.

બિરબલ અને બાદશાહની અપુર્વ ગમ્મત સાથે જ્ઞાન આપનારી વાર્તાઓ ભાગ ૧–૧૨ સુધી કાગળના પુંઠાનું કિં. ૦–૮–૦ પોસ્ટેજ ૦–૨–૦.

કલી કૌતક અથવા હાસ્યરસનો હોજ—જો તમે દિલગીરીમાં ગીરફતાર થઈ ગયા હો અને પેટ પકડી પકડીને હસવા ઈચ્છા રાખતા હો તો આ કલિકૌતકનું પુસ્તક અવસ્ય વાંચજો, આ પુસ્તકમાં હાસ્ય ઉત્પન્ન કરે એવી એટલી બધી સરસ વાર્તાઓ દાખલ કરવામાં આવેલી છે કે પુસ્તક એકવાર હાથમાં લીધું એટલે પુરૂ વાંચ્યા સિવાય હેઠે મુકવાનું મન થતુંજ નથી. એકવાર વાંચી ખાત્રી કરી જુઓ. કિંમત ૦–૮–૦ પોસ્ટેજ ૦–૧–૦.

હિંદી નાઈટ્સ અથવા જેમોરાની ગુંફા કિંમત ૧–૦–૦ પોસ્ટેજ ૦–૧–૦.

જેમંગળા હાથીની વારતા કિંમત ૦–૨–૦ પોસ્ટેજ ૦–૧–૦

ભોજરાજા અને કાળીદાસ:—(ભાગ ૧ થી ૫ સુધી.) ભોજ અને કાળીદાસના ટુંકજીવન ચરિત્ર સાથે રસિલી, મનને આકર્ષણ કરનારી અને ગમત સહિત જ્ઞાન આપનારી અસરકારક વાર્તાઓ છે, તે વાંચી વિચારીને આનંદને પાત્ર થવા રૂપજ છે. **કિંમત ૦–૬–૦ પોસ્ટેજ ૦–૧–૦.**

કામિની ચરિત્ર યાને પ્રપંચી પ્યાર—આ વાર્તાઓ સુડાબોતેરી કરતાં પણ વધારે સરસ, મનોરંજક, આનંદ અને રમુજ આપે તેવી છે. વાર્તાનો બહોળો જથો આ પુસ્તકમાં સમાવવામાં આવેલ છે. જેમાં જુવાન સ્ત્રીઓએ ઘણી ચતુરાઈ લડાવી ઢોંગસોંગથી, દાવપેચથી પોતાના સ્વામીને છેતરી પોતાના આશિકની હામ પુરી પાડવા ચાલાકી બતાવી જે કૃત્યો કરવા ધારેલ તેમાં પાર પડેલી એવી મનખુશ થાય તેવી અતિ રસિક પ્રેમી વાર્તાઓનો સંગ્રહ કરેલો છે. એમાં શ્લોક, દુહા, કવીત છંદનો પ્રસંગાનુસાર યોગ્ય જગોએ સમાવેશ

કરેલો છે. ઉત્તમ ગ્લેજ કાગળ સોનેરી બાઈન્ડીંગ સુશોભિત છતાં. કિં. ૧-૮-૦ પોસ્ટજ ૦-૧-૦.

રમુજમાળા ... ... કિ. ૧—૪—૦ પો. ૧—૦—૦

કૌતુકમાળા અને બોધવચન—રમુજી હીસ્સા, હસાહસ કરાવનાર હાજર જવાબી ટુચકા, બોધની સાથે આનંદ આપનાર ઓઠાં, કહેવતો અને કૌતકોની વાર્તાનું એકત્ર પુસ્તક **નામદાર સરકારે કેળવણી ખાતા માટે મંજુર કરેલું છે.** કિ. ૦—૧૨—૦ પો. ૦—૨—૦

દીલજાન રમુજ ભંડાર—(હસાહસ) કિ. ૦—૮—૦ પો. ૦—૧—૦

બુદ્ધાલય અથવા અક્કલનો ભંડાર કિ. ૦—૪—૦ પો. ૦—૧—૦

રસિક ફારસ સંગ્રહ—(રમુજી દસ ફારસો) કિ. ૦—૪—૦ પો. ૦—૦—૬

વાર્તાઓ (પદ્યમાં)

મદનમોહના (કવિ સાવળભટ્ટ કૃત સંક્ષિપ્ત) (વિવરણ સહિત) **કિંમત ૦—૧૦—૦ ટપાલ ખર્ચ ૦—૧—૦.**

બત્રીસપુતળીની વાર્તા (કવિ સામળભટ્ટ કૃત) ૮૦૦ પૃષ્ટ સોનેરી પુંઠાની મોટા અક્ષર **કિંમત ૧—૦—૦ ટપાલ ખર્ચ ૦—૪—૦.**

બત્રીસ પુતળીની વાર્તા (કવિ સામળભટ્ટ કૃત) ૪૫૦ પૃષ્ટ **કિંમત ૦—૧૨—૦ ટપાલ ખર્ચ ૦—૩—૦.**

કામકળા અને કામરૂપની વાર્તા કિંમત ૦—૪—૦ ટપાલ ખર્ચ ૦—૧—૦

કામ કટાક્ષ—કિંમત ૦—૫—૦ ટપાલ ખર્ચ ૦—૧—૦.

પુરાણ પુસ્તકો.

શ્રી કૃષ્ણચરિત્ર (ગોકુલ લીલા) મથુરા લીલા, અને **દ્વારકા લીલા** તેના દસ્મસ્કંધનું ગુજરાતી કવિતામાં ઉત્તમ રાગ રાગણી સાથે કવિરત્ન ગીરધરદાસનું રચેલ ચરિત્ર, વૈષ્ણવી સંપ્રદાય અને કથા કરનાર બ્રાહ્મણોને અતી ઉપયોગી સુપરરોયલ આઠ પેજી પૃષ્ટ ૩૫૦ સોનેરી બાઈન્ડીંગ. કિ. ૧—૪—૦ પો. ૦—૪—૦.

શિવપુરાણ—આ ગ્રંથમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વરનું કામદેવનું દગ્ધ થવું, પાર્વતીનું તપ, શિવવિવાહ, કાર્તિ સ્વામીની ઉત્પત્તી, ત્રિપુરાસુર આખ્યાન, લિંગોત્પત્તિ, શિવજીએ ચંપા કેવડાને આપેલો શ્રાપ, ગણેશ ઉત્પત્તિ, દ્વાદશ જ્યોતીર્લિંગ કથા મહિમા, ગંગાની ઉત્પત્તિ તથા કાશી મહાત્મ્ય, ગૌતમ મહાત્મ્ય, રેવા મહાત્મ્ય પતિવ્રતા ધર્મ, એ વિગેરે ઘણી બાબતો તથા આખ્યાનો તેમાં આવેલ છે. કદનાં લગભગ ૩૦૪ પાનાં સોનેરી બાઇન્ડીંગવાળું પુસ્તક. કિંમત ૧—૮—૦ પોસ્ટેજ ૦—૪—૦.

મહાભારત—(કવિ રેવાશંકર કૃત) મહાભારતની કથા કરવામાં પંકાયેલા કવિ રેવાશંકરની રસિક વાણીથી કોઇ ભાગ્યેજ અજાણ્યું હશે. આ સંપુર્ણ ભારત વૃદ્ધોને પણ વાંચવા સુગમ પડે તે માટે ખાસ મોટા અક્ષરથી (શિલા પ્રેસમાં) છાપેલું હોવાથી જેનું કદ મોટું એટલે પૃષ્ટ ૫૫૦૦ હોવાથી તેના જુદા જુદા ચાર પુસ્તકો બાંધેલા છે જેથી વાંચનારને સુગમ પડે. (ચાર પુસ્તકોની કિ. રૂ. ૨૦ હતી) તે ઘટાડી કિમત ૮–૦–૦ પો. ૨–૮–૦

સુચના—ઉપરનાં પુસ્તકો સિવાય વેદ, કર્મ કાંડ, ધર્મ, વ્યાકરણ, કોષ, કાવ્ય, ન્યાય, અલંકાર, પુરાણ, વેદાન્ત, યોગ્ય, ચરિત્રો, નીતિ, નિબંધો, વલ્લભીય સંપ્રદાય, પુષ્ટિમાર્ગીય, જૈન ધર્મનાં, જ્યોતિષ, શિલ્પ, વૈદક, હુન્નર, જાદુ કાવ્ય–ભજન–કીર્તન, ઇતીહાસ અને મુસાફરી, નોવેલ, વાર્તા, સ્ત્રીઓપયોગી, બાળકોપયોગી, ગાયનો, હારમોનીયમ–વાજીત્રો, સંગીત નાટકો, ઉરદુ નાટકો, કાયદાનાં પુસ્તકો, ઉરદુ અને ગુજરાતી અક્ષરોના કીસ્સા, ડીક્ષનરીઓ, આદિ સંસ્કૃત ગુજરાતી અને હિંદી તેમજ શાળોપયોગી પુસ્તકોનો મ્હોટો કયાટલૉગ **સૂચીપત્ર** અર્ધા આનાની ટીકીટ મોકલવાથી મફત મોકલવામાં આવશે.

સામટાં પુસ્તકો ખરીદ કરનાર ગ્રહસ્થો લાયબ્રેરીઓ અને પરચુરણ દેશાવરના ગ્રાહકોનાં ઓરડરઉપર ખાસ ધ્યાન આપી યોગ્ય કમીશન કાપી વેલ્યુપેબલથી પુસ્તકો રવાના કરવામાં આવે છે. એક વખત મંગાવી ખાત્રી કરો.

પુસ્તકો મળવાનુ ઠેકાણું,

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે બુકસેલર.

ત્રણ દરવાજા–અમદાવાદ.